R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Teofil Leśko

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Colour Chart #13
Inches Centimetres
Blue Cyan Green
Yellow Red Magenta White 3/Color Black
DANES-PICTA.COM

Teofil Leśko

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Teofil Leśko

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
ZARZĄD PROPAGANDY i AGITACJI

Teofil Leśko

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

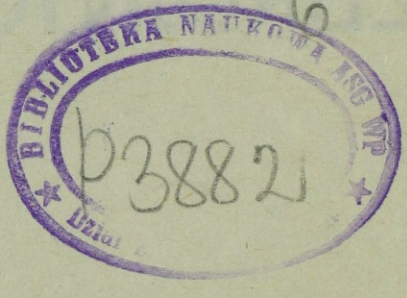
WYDAWNICTWO MINISTERSTWA OBRONY NARODOWEJ
Warszawa 1984

Okładkę projektował
ANTONI PIOTRKIEWICZ

Redaktor
MARIA HILDT

Redaktor techniczny
MARIA BRASZCZYK

© Copyright by Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej
Warszawa 1984. Wydanie II poprawione

© Copyright by Teofil Leśko
Warszawa 1982

SPIS TREŚCI

Objaśnienie skrótów 7
Przedmowa do II wydania 8

Rozdział I. **Rozwój międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych** 9
1. Pojęcie i przedmiot międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych 9
2. Istota konfliktów zbrojnych i ich rodzaje 16
3. Ewolucja rozwoju nauki międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych 19

Rozdział II. **Międzynarodowe prawo przeciwwojenne** 24
1. Rozwój międzynarodowego prawa przeciwwojennego 24
2. Nielegalność agresji 27
3. Unormowania o przeciwdziałaniu agresji 31
4. Ograniczenia sił zbrojnych i zbrojeń w umowach międzynarodowych 38
5. Prawo do pokoju a rozbrojenie 43
6. Polskie inicjatywy rozbrojeniowe 47

Rozdział III. **Międzynarodowe reguły walki zbrojnej** 50
1. Rozwój unormowań międzynarodowych reguł walki zbrojnej . 50
2. Uczestnicy walki zbrojnej 54
3. Wyłączone z walki teatry działań wojennych i obiekty . . . 60
4. Zakazane środki walki zbrojnej 66
5. Zakazane metody walki 75
6. Zakazane treści wojny psychologicznej 84
7. Wyjątki w sposobach prowadzenia walki zbrojnej 87
8. Szczególne reguły walki zbrojnej na morzu 93
9. Szczególne reguły walki zbrojnej w powietrzu 99
10. Problemy ograniczenia możliwości walki zbrojnej w kosmosie . 101
11. Porozumienia między stronami wojującymi 103

Rozdział IV. **Międzynarodowe prawo humanitarne** 108
1. Rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego 108
2. Ochrona rannych, chorych i rozbitków 111
3. Status jeńców 118
4. Ochrona ludności cywilnej 126
5. Ochrona dóbr kultury 132
6. Okupacja wojenna 134

Rozdział V. **Międzynarodowe unormowania konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym** 138
1. Rozwój międzynarodowych unormowań konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym 138
2. Istota reguł minimalnych z art. 3 wspólnego dla konwencji genewskich z 1949 r. 140
3. Zakres obowiązywania międzynarodowych paktów praw z 1966 r. w konfliktach niemiędzynarodowych 142
4. Unormowania II protokołu dodatkowego z 1977 r. 146

Rozdział VI. **Neutralność w konfliktach zbrojnych** 154
1. Neutralność państw i osób 154
2. Neutralność w konfliktach zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego 156
3. Akcje pokojowe ONZ 157
4. Zasady prawne funkcjonowania doraźnych sił zbrojnych ONZ . 165

Rozdział VII. **Międzynarodowe prawo karne** 169
1. Rozwój międzynarodowego prawa karnego 169
2. Prawo norymberskie 175
3. Współczesne zasady międzynarodowej odpowiedzialności karnej . 179
4. Współczesne zasady międzynarodowego postępowania karnego . 194

Niektóre międzynarodowe znaki ochrony 202
Wykaz uwzględnionych dokumentów 204
Bibliografia 215

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW

ABM	— Anti-Ballistic Missile
CB	— Chemiczna, bakteriologiczna (biologiczna) broń
Dz.U.	— Dziennik Ustaw
ICBM (MRB)	— Inter-Continental Ballistic Missile (międzykontynentalne rakiety balistyczne)
KG	— Konwencja genewska (I—IV) z 1949 r.
KH	— Konwencja haska (I—XIII) z 1907 r.
NZ (ONZ)	— Narody Zjednoczone
PiP	— „Państwo i Prawo"
prot. dod.	— Protokół dodatkowy (I, II) z 1977 r. do konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny
RBOP	— Rakiety balistyczne okrętów podwodnych
Res.	— Resolution
RH	— Regulamin haski praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 r. stanowiący załącznik do IV KH.
SALT	— Strategic Arms Limitation Talks
UN	— United Nations
UN Doc.	— United Nations Document
WPP	— „Wojskowy Przegląd Prawniczy"
ZD	— „Zbiór Dokumentów PISM"

PRZEDMOWA DO II WYDANIA

Pierwsze wydanie niniejszego opracowania opublikowane zostało w marcu 1982 r. nakładem Wydawnictwa Prawniczego. Poświęcone zostało ono problematyce międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych jako wyodrębnionej części międzynarodowego prawa publicznego.

W ciągu kilku miesięcy nakład I wydania został wyczerpany, co dało impuls do przygotowania II wydania, które jest poszerzone i uzupełnione w stosunku do poprzedniego.

Opracowanie nie zawiera oficjalnego stanowiska jakiegokolwiek organu państwowego PRL na temat konfliktów zbrojnych, a jedynie przedstawia unormowania prawne i rozważania naukowe w odniesieniu do nich. Zastrzeżenie to jest niezbędne, ponieważ niektóre publikacje zagraniczne dotyczące tej problematyki mają charakter urzędowy lub nawet są regulaminami wojskowymi.

Stan prawny unormowań zawartych w opracowaniu obejmuje źródła do 30 czerwca 1984 r.

Autor

Warszawa, lipiec 1984 r.

Rozdział I

ROZWÓJ MIĘDZYNARODOWEGO PRAWA KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

1. Pojęcie i przedmiot międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych

Problemy stanowiące przedmiot niniejszego opracowania nazywano dawniej międzynarodowym prawem wojennym lub prościej — prawem wojny. Współcześnie coraz powszechniej stosuje się nazwę międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, zwłaszcza w dokumentach oficjalnych ONZ. Nie jest to tylko zmiana terminologiczna, ale i treści zagadnień będących przedmiotem rozważań. Przez pojęcie wojen rozumiano bowiem głównie, jeżeli nie wyłącznie, działania zbrojne o znacznych rozmiarach między państwami jako stronami wojującymi, natomiast wewnątrzkrajowe konflikty zbrojne takie, jak wojny domowe, walki narodowowyzwoleńcze lub walki przeciwko obcej dominacji, pozostały na marginesie nauki prawa międzynarodowego. Obecnie stanowią one integralną część zainteresowań międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Oba wymienione określenia mają na uwadze kryterium przedmiotu zagadnień (o węższym lub szerszym zakresie), normowanych przez prawo. Ale równolegle z tymi nazwami występuje jeszcze jako ich równorzędny odpowiednik, określenie — międzynarodowe prawo humanitarne lub po prostu prawo humanitarne. Nazewnictwo to wypływa z celu głównego, który przyświeca unormowaniom, regulującym walkę zbrojną — łagodzenia w jakiejś mierze okropności wojen lub konfliktów zbrojnych.

Wymienione określenia używane są zamiennie w opracowaniach naukowych. W niniejszym opracowaniu dominuje nazwa — międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych, lecz wyodrębniony został także zespół unormowań, związany ściśle z niesieniem pomocy ofiarom walki zbrojnej, któremu nadano w rozdziale IV

nazwę międzynarodowe prawo humanitarne w znaczeniu wąskim — jako działań mających na celu niesienie pomocy humanitarnej.

Problematyka międzynarodowych konfliktów zbrojnych wchodzi w skład międzynarodowego prawa publicznego. Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych ma własny przedmiot zainteresowań i badań naukowych, literaturę przedmiotu; wykładane jest na wydziałach prawa uniwersytetów, a także w systemie wyższego szkolnictwa wojskowego.

Istnieją różnorodne koncepcje pojmowania źródeł prawa międzynarodowego i sposobów harmonizowania go z prawem wewnętrznym. I tak, w systemie anglosaskim prawo międzynarodowe traktowane jest jako część składowa wewnętrznego systemu prawa. Stąd inkorporacja lub transpozycja prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego stanowi wkomponowanie jego unormowań do przepisów wewnątrzkrajowych. Odmiennie przedstawia się to zagadnienie w systemie prawa francuskiego. Tam bowiem układy międzynarodowe uznawane są za akty posiadające moc nadrzędną nad ustawami krajowymi pod warunkiem, że są one stosowane przez drugą umacniającą się stronę. Jeszcze inaczej wygląda to w państwach socjalistycznych i niektórych innych państwach, które uznają odrębność systemu prawa międzynarodowego od prawa wewnątrzkrajowego, zaś stosowanie norm prawa międzynarodowego staje się obowiązujące tylko wtedy, gdy państwo zobowiązało się do ich stosowania, przy czym wówczas prawo międzynarodowe ma właściwości przepisów szczególnych *(legis specialis)*, stosowanych przed prawem wewnątrzkrajowym [1].

Inne ważne zagadnienie dotyczy upowszechniania unormowań międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Anglosaski system traktowania aktów prawa międzynarodowego jako norm prawa wewnętrznego przesądza o konieczności wyczekiwania na ich ratyfikację, co z reguły zawęża zakres upowszechniania. Natomiast nasz system pozwala na publikowanie nawet jeszcze nie ratyfikowanych aktów prawa międzynarodowego, znanych społeczności

[1] C. Berezowski: Wzajemny stosunek prawa międzynarodowego i prawa krajowego, PIP 1964, nr 8—9, s. 218—230; K. Skubiszewski: Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL, PIP 1981, nr 7, s. 9—23.

międzynarodowej, zaś ratyfikowanie ich i ogłoszenie urzędowe w Dzienniku Ustaw PRL spełnia wymóg formalnoprawny [2].

Zgodnie z postanowieniami konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny akty te powinny być upowszechniane [3]. Natomiast art. 83 ust. 1 I prot. dod. z 8 czerwca 1977 r. do tychże konwencji stanowi: „Wysokie Umawiające się Strony zobowiązują się do upowszechniania jak najszerzej w czasie pokoju i w okresie konfliktu zbrojnego w swych krajach Konwencji (genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny — *przyp. T. L.)* oraz niniejszego Protokołu, a zwłaszcza do włączenia ich do programów szkolenia wojskowego i do zachęcania do ich studiowania przez ludność cywilną tak, by te dokumenty były znane siłom zbrojnym i ludności cywilnej" [4]. Co więcej, upowszechnianie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych nabiera szczególnego znaczenia nie tylko ze względu na potrzebę zaznajomienia z nowymi zasadami sformułowanymi w dwóch protokołach dodatkowych, lecz także z uwagi na stojące przed nauką zadania dokonywania reinterpretacji wielu zagadnień z uwzględnieniem nowych sformułowań prawnych i ich znaczenia. Dlatego problematyka tych aktów prawnych została objęta niniejszym opracowaniem niezależnie od rozwoju procesu ich ratyfikacji, skoro znalazły się one już w systemie prawa międzynarodowego przez fakt wejścia w życie [5].

Upowszechnianie zasad międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych może ułatwiać bieżącą ocenę zgodności lub niezgodności

[2] Konwencje genewskie z 1949 r. o ochronie ofiar wojny (PISM), Warszawa 1951. Ratyfikacja tych konwencji nastąpiła w Polsce dopiero w 1954 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171). Analogicznie przed ratyfikacją opublikowane zostały protokoły dodatkowe z 1977 r.; zob.: Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów (oprac. M. Flemming), Warszawa 1978, s. 214—294.

[3] O potrzebie upowszechniania zasad tego prawa pisałem przed kilkunastoma laty — T. Leśko: Upowszechnianie zasad międzynarodowego prawa wojennego, „Sprawy Międzynarodowe" 1970, nr 10—11, s. 164—176. Por. także M. Flemming: Europejskie seminarium prawa humanitarnego, WPP 1979, nr 4, s. 497—498. Zob.: art. 47 I KG, 127 III KG i 144 IV KG.

[4] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 266. Zob. także art. 19 II prot. dod. w cyt. zbiorze.

[5] Oba prot. dod. z 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewskich weszły w życie 7 grudnia 1978 r. Do 30 czerwca 1984 r. I prot. dod. ratyfikowały 42 państwa, a II prot. dod. 36 państw. Zob.: „International Review of the Red Cross" 1984, nr 241, s. 248.

postępowania państw i osób z wymaganiami tego prawa we współczesnych stosunkach międzynarodowych oraz wspomagać wysiłki na rzecz wychowania dla pokoju [6].

Wyczerpujące ujęcie wszystkich zagadnień określonych w tytule opracowania nie jest możliwe w ramach jednej publikacji, skoro niektóre tylko omawiane w nim wątki ukazały się w postaci odrębnych monografii [7]. Dlatego opracowanie stanowi problemowy zarys zagadnień, jest bliskie syntetycznemu wykładowi z odesłaniem do źródeł i literatury.

Międzynarodowe konflikty zbrojne, a ściślej — konflikty zbrojne objęte unormowaniami prawa międzynarodowego, mieszczą się w szerszym pojęciu konfliktów społecznych, które mogą się przejawiać w różnych płaszczyznach działalności ludzkiej, związanej z kształtowaniem przez makrogrupy społeczne zjawisk politycznych. Konflikty zbrojne są najostrzejszym przejawem konfliktów społecznych, odznaczają się użyciem broni przez zorganizowane siły zbrojne, działające pod odpowiedzialnym, politycznym i wojskowym dowództwem. Występują one na odpowiednim etapie rozwoju historycznego ludzkości wtedy, gdy pojawiają się cele polityczne, do których realizacji używane są siły zbrojne, chociaż mogą one również wyprzedzać sam moment ustanowienia państwa.

W pojęciu konfliktu zbrojnego jako zjawiska społecznego występują zawsze co najmniej dwie strony stanowiące wyodrębnione podmioty polityki, i to nawet wtedy, gdy jedna z nich prowadzi walkę zbrojną, a druga nie podejmuje jej. Natomiast nie stanowią konfliktów zbrojnych wewnętrzne napięcia i niepokoje, jak rozruchy odosobnione i sporadyczne akty siły oraz inne działania podobne grupowe lub indywidualne przy użyciu broni wobec ludności cywilnej nawet wtedy, gdy jest to przejaw walki politycznej. Takie bowiem działania są kwalifikowane jako przestępstwa, niezależnie od tego, czy mają autentyczne czy pozorowane cele

[6] J. Symonides: Wychowanie dla pokoju, Warszawa 1980.

[7] Por. np. M. Flemming: Podsądność żołnierzy na obcym terytorium, Warszawa 1970; Broń CB (pod red. Z. Żółtowskiego i T. Leśki), Warszawa 1971; R. Bierzanek: Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych, Warszawa 1972; S. Dąbrowa: Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych, Warszawa 1974; D. Gierycz: Międzynarodowe ograniczenia w stosowaniu środków walki zbrojnej, Warszawa 1980; M. Flemming: Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1981.

polityczne. Cechami wyróżniającymi konflikty zbrojne są: 1) istnienie co najmniej dwóch podmiotów wojujących, 2) używanie przez podmioty wojujące zorganizowanych sił zbrojnych przeciwko siłom zbrojnym przeciwnika i 3) stosowanie środków i metod walki zbrojnej.

Nauka międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych zajmuje się funkcjonowaniem unormowań prawnych w stosunkach międzynarodowych w zakresie konfliktów zbrojnych oraz kształtowaniem pojęć poznawczych, konstrukcji teoretycznych i interpretacją tych unormowań. Wiąże się to z zagadnieniem mocy obowiązującej źródeł prawa międzynarodowego, w którym za równorzędne źródła uznaje się: a) umowy międzynarodowe, b) zwyczaj międzynarodowy i c) ogólne zasady prawa, uznawane przez narody cywilizowane [8].

Zwykle w umowach międzynarodowych mieści się wyraźne lub dorozumiane założenie, iż są one zawierane na czas pokoju. Unormowania dotyczące prawa konfliktów zbrojnych są zawierane na czas wojny, a jedynie niektóre z nich dotyczą czasu pokoju. Umowy międzynarodowe obowiązują tylko w stosunkach między umawiającymi się stronami, natomiast konwencje międzynarodowe dotyczące konfliktów zbrojnych mogą obowiązywać także — zgodnie z treścią art. 2 I-IV KG — wtedy, gdy jedna ze stron konfliktu zbrojnego nie uznała stanu wojny, jak również we wszystkich przypadkach okupacji, a nawet wówczas, gdy jedno z państw biorących udział w konflikcie zbrojnym nie jest stroną konwencji, jeżeli tylko przyjmie ono i będzie stosowało jej postanowienia. To samo odnosi się do wszelkich grup walczących w konflikcie zbrojnym i do strony wojującej, która nie jest państwem (art. 3 I-IV KG i art. 1 II prot. dod.).

Zwyczaj międzynarodowy jest uznawany — tak samo jak w całym prawie międzynarodowym publicznym — również w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych za źródło prawa równorzędne z unormowaniami umownymi, pisanymi. Zwyczaje międzynarodowe w wielu dziedzinach były znacznie wcześniejszym źródłem prawa niż normy umowne [9].

[8] W. Góralczyk: Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie, Warszawa 1977, s. 73—77.
[9] K. Wolfke: Customs in Present International Law, Wrocław 1964.

Międzynarodowe prawo zwyczajowe odznacza się dwiema istotnymi cechami: 1) istnieniem powszechnej praktyki w danej kwestii i 2) uznaniem tej praktyki za prawo obowiązujące. Zwyczaj międzynarodowy tworzy się przeważnie w ciągu wielu lat w toku upowszechniania praktyki w stosunkach międzynarodowych. Ale zwyczaje tworzą się również współcześnie, i to nawet w krótkim czasie. Dość wspomnieć, że np. w wyniku pierwszego przelotu statku kosmicznego nad obszarami wielu państw, przy braku ich sprzeciwów i na podstawie milczącej zgody na to, powstał zwyczaj międzynarodowy uprawniający do takich przelotów bez uzyskiwania zgody tych państw. Czynnik powszechności zwyczaju międzynarodowego oznacza zgodną praktykę grupy państw przy braku sprzeciwu ze strony innych państw w kwestiach, co do których istnieje przekonanie o ich zgodności z prawem międzynarodowym. Norma zwyczajowa często uzyskuje swoje potwierdzenie w pisanych normach umownych, chociaż nie jest to konieczne i wcale nie oznacza nadrzędności normy umownej nad zwyczajem międzynarodowym. Może bowiem być niekiedy i tak, że zwyczaj znosi normy umowne albo je akceptuje. Naruszenie przez niektóre państwa norm zwyczajowych lub umownych nie oznacza wcale uchylenia lub ustania ich mocy obowiązującej. Do czynników kształtujących zwyczaj międzynarodowy mogą być zaliczane rozstrzygnięcia judykatury, zwłaszcza gdy traktowane są i uznawane za rozstrzygnięcia precedensowe. Precedensy w anglosaskim systemie prawa są dość rozpowszechnione, chociaż zaznaczyć należy, że bezpośrednio nie tworzą one prawa mogącego obowiązywać państwa, lecz najczęściej potwierdzają istnienie normy zwyczajowej.

Do ogólnych zasad zalicza się te, które są wspólne dla wszystkich systemów prawnych zarówno prawa międzynarodowego, jak i wewnętrznego. Przykładowo można wymienić niektóre z nich: *pacta sunt servanda* (umowy powinny być dotrzymywane); *nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet* (nikt nie może przekazać więcej prawa, niż sam posiada); *ultra posse nemo obligatur* (ponad możliwość nikt nie może być zobowiązany); *nemo potest commodum capere de iniuria propria* (nikt nie może czerpać korzyści z własnego bezprawia); *lex specialis derogat legi generali* (prawo szczególne uchyla prawo ogólne); *nemo iudex in causa sua* (nikt nie może być sędzią we własnej sprawie) i in.

Nauka prawa konfliktów zbrojnych kształtowała się stopniowo. Jej początków należy szukać w rozważaniach filozofów stanowiących odpowiedzi na pytanie, czy i komu przysługuje prawo do wojny, do jej wszczynania *(ius ad bellum)*. Przy tej okazji wyrażane były również poglądy co do zasad, które powinny regulować prawa wojny *(ius in bello)*.

Sukcesywnie wykształciły się w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych następujące zasady fundamentalne, które przenikają poszczególne unormowania:

1) w międzynarodowym prawie przeciwwojennym — zakaz agresji i uznania jej za niedozwolony sposób załatwiania sporów międzynarodowych;
2) w międzynarodowych regułach prowadzenia walki zbrojnej —
   a) nakaz wyodrębniania sił zbrojnych w walce zbrojnej,
   b) istnienie ograniczeń we wzajemnym szkodzeniu sobie przez strony wojujące,
   c) powinność zachowania rycerskości w walce przez strony wojujące;
3) w międzynarodowym prawie humanitarnym — nakaz ludzkiego obchodzenia się z osobami wyłączonymi z walki i ludnością cywilną;
4) w międzynarodowym prawie karnym — odpowiedzialność karna sprawców za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko pokojowi.

Zasady wymienione w pkt 2 i 3 pozostają w ścisłym związku ze sobą i należą do międzynarodowego prawa wojennego *sensu stricto*. Bliższa analiza zagadnień międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych w kontekście tych zasad fundamentalnych będzie przedmiotem rozważań w następnych rozdziałach. Natomiast tutaj należy wspomnieć o miejscu nauki tego prawa w odniesieniu do unormowań prawnych. Nauka nie jest źródłem prawa, lecz może być środkiem pomocniczym do stwierdzenia istnienia prawa, poglądy naukowców bowiem nie tworzą norm prawa o mocy wiążącej, co wcale nie oznacza, że nauka prawa nie może wpływać na tworzenie nowych udoskonalonych unormowań międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych.

2. Istota konfliktów zbrojnych i ich rodzaje

Konflikty zbrojne mają charakter klasowy, czego dobitną egzemplifikację stanowią wojny domowe. Wtedy bowiem wyraźnie widać, jak antagonistyczne ugrupowania polityczne walczą z bronią w ręku przeciwko sobie o zdobycie władzy lub o jej utrzymanie, a wszystko to się dzieje w interesie określonych klas społecznych, które wspierają tego rodzaju walkę zbrojną [10].

Również wyraźnie przejawia się interes klasowy w podbojach kolonialnych i — z przeciwnej strony — w wojnach antykolonialnych. Natomiast często mniej widoczny jest charakter klasowy wojen międzypaństwowych, ponieważ państwa występują w całości jako strony wojujące, co może niekiedy zaciemniać obraz wydarzeń, zwłaszcza gdy po obu stronach walczących władza należy do takich samych klas społecznych, konkurujących ze sobą, jak np. w wojnach między państwami kapitalistycznymi, walczącymi o podział rynków zbytu w dobie imperializmu [11]. Jednakże również w tych przypadkach dociekliwa analiza przyczyn konfliktów zbrojnych pozwala na obnażenie klasowych celów i klasowego charakteru wojen.

Nasuwać się może pytanie, czy w społeczeństwach bezklasowych istniały w przeszłości lub mogą istnieć w przyszłości konflikty zbrojne. Możemy sobie wyobrazić powstawanie konfliktów zbrojnych w ustroju bezklasowej wspólnoty plemiennej, gdy ludność zmuszona była chwytać za broń w obronie przed napaścią z zewnątrz. Podobnie społeczeństwo socjalistyczne w sytuacji wrogiego otoczenia zewnętrznego i możliwości napaści nań obowiązane jest do obrony swojego ustroju. Ale można odnotować przykłady państw trwale neutralnych na potwierdzenie możliwości istnienia państw o odmiennych ustrojach bez konfliktów zbrojnych. Prowadzi to do wniosku, że konflikty zbrojne nie są nieuchronne nawet w świecie podzielonym klasowo przy istnieniu państw o różnych systemach ustrojowych.

Przy określaniu charakteru konfliktów zbrojnych spotyka się

[10] F. Engels: Przedmowa do „Wojny chłopskiej w Niemczech" (w: K. Marks, F. Engels: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I, s. 602).

[11] W. Lenin: Imperializm jako najwyższe stadium kapitalizmu (w: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I, s. 937 i nast.).

różne klasyfikacje w zależności od kryterium oceny (np. ze względu na podmioty wojujące, cel, stopień zorganizowania lub sposób prowadzonej walki albo aspekt prawny czy moralny).

Jeden z najwcześniejszych podziałów wojen znany był już w starożytnym Rzymie według kryterium sprawiedliwości, co dawało określenia: wojny sprawiedliwej *(bellum iustum)* i wojny niesprawiedliwej *(bellum iniustum)*, przy czym za sprawiedliwą uważano wojnę uzasadnioną winą strony przeciwnej, i to wojnę, która musiała być wypowiedziana [12]. Przeciwieństwem tego była wojna niesprawiedliwa; za taką uważano wojnę bez powodu *(sine causa)*. Oczywiście pojęcie takiej „sprawiedliwości" wojny i jej powodów było wyraźnie nacechowane subiektywizmem, skoro jedna ze stron wojujących oceniała winę strony przeciwnej oraz słuszność swoich powodów wszczęcia wojny. Tylko w wypadku autentycznej samoobrony występował zobiektywizowany element określania wojny sprawiedliwej.

Ze względu na podmioty uczestniczące w konflikcie zbrojnym wyróżnia się: 1) konflikty międzypaństwowe, zwane międzynarodowymi, i 2) konflikty niemiędzypaństwowe, nazywane niemiędzynarodowymi. Według tego kryterium podmiotowości w pierwszej grupie konfliktów zbrojnych mogą występować przeciwko sobie pojedyncze państwa lub koalicje państw, w drugiej grupie zaś walki mogą być prowadzone samodzielnie przez określone ugrupowania lub przy wsparciu z zewnątrz.

Wzgląd na sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych wprowadza dość bogate ich nazewnictwo, jak np. wojna lądowa, morska i powietrzna (choć poprawnie powinno się mówić — wojna na lądzie, morzu i w powietrzu), wojna chemiczna, biologiczna, jądrowa (a ściślej — wojna przy użyciu środków chemicznych, biologicznych, jądrowych). Nazewnictwo to ma szczególnie praktyczne zastosowanie i znaczenie zarówno w charakterystykach militarnych, jak i w prawie międzynarodowym.

Również wzgląd na cel konfliktu zbrojnego daje wieloaspektowe określenia, ponieważ cele te mogą być różne, jak np. cele ostateczne i pośrednie, główne i uboczne, rzeczywiste i pozorne itp. Niemniej jednak określanie wojen z punktu widzenia celów ma

[12] B. Łapicki: Prawo rzymskie, Warszawa 1948, s. 48.

znaczenie poznawcze, gdyż niekiedy cel konfliktu zbrojnego wiąże się z jego istotą. Najogólniej w aspekcie celu dzielimy konflikty zbrojne na: a) agresywne (napastnicze), zaborcze, kolonialne i imperialistyczne; b) obronne (zwalczające agresję), antykolonialne, narodowowyzwoleńcze i skierowane przeciwko obcej dominacji; c) o dominację lub przeciwko niej w zakresie ekonomicznym, politycznym, rasowym, religijnym itp.

Wzgląd na funkcje konfliktów zbrojnych wraz z ich celami oraz oceną polityczną i moralną stanowi podstawę do rozróżniania przez marksizm-leninizm wojen sprawiedliwych i niesprawiedliwych. Wojny sprawiedliwe są niezaborcze, obronne i narodowowyzwoleńcze, natomiast niesprawiedliwe — agresywne, zaborcze i imperialistyczne.

Istotne znaczenie ma aspekt prawny, pozwala bowiem ocenić, czy i przez którą ze stron wojujących konflikt zbrojny został wszczęty zgodnie lub niezgodnie z unormowaniami prawa międzynarodowego, a więc po której ze stron konflikt zbrojny ma charakter legalny, a po której nielegalny. Aspekt prawny stanowi kryterium podziału konfliktów zbrojnych na legalne, które mają prawne uzasadnienie, i nielegalne, które są przez prawo międzynarodowe zabronione. Do legalnych zalicza się wojny sprawiedliwe, czyli zwalczające agresję, obronne (samoobrona), narodowowyzwoleńcze, antykolonialne i skierowane przeciwko obcej dominacji, natomiast nielegalne konflikty zbrojne, to wojny agresywne. Kryterium legalności lub nielegalności konfliktów zbrojnych sformułowane zostało w art. 10—16 Paktu Ligi Narodów [13] i w podpisanym 27 sierpnia 1928 r. w Paryżu traktacie przeciwwojennym, zwanym powszechnie Paktem Brianda-Kellogga [14].

Od legalności lub nielegalności konfliktu zbrojnego należy odróżniać zgodność lub niezgodność z prawem międzynarodowym środków i metod prowadzenia walki zbrojnej. Legalność bowiem prowadzonego konfliktu zbrojnego nie przesądza z góry zgodności działań zbrojnych w toku walki z obowiązującymi regułami walki *(ius in bello)*, natomiast samo przestrzeganie tychże reguł walki przez stronę, która wszczęła nielegalnie konflikt, nie nadaje cech legalności takiemu rozpoczęciu konfliktu zbrojnego.

[13] Traktat wersalski z 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200).
[14] Dz. U. z 1929 r., nr 63, poz. 489.

3. Ewolucja rozwoju nauki międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych

Najwcześniej rozwinęły się zasady określające międzynarodowe reguły walki zbrojnej, stanowiące osnowę międzynarodowego prawa wojennego (rozdział III), następnie — międzynarodowe prawo humanitarne (rozdział IV), a dopiero w XX w. — międzynarodowe prawo przeciwwojenne (rozdział II) i międzynarodowe prawo karne (rozdział VII).

Rozwój nauki międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych kształtował się pod wpływem ewolucji stosunków międzynarodowych, poczynając od powszechnej wrogości państw wobec siebie w epoce starożytności, aż do zasady współistnienia i współpracy państw w czasach nam współczesnych, czyli innymi słowy — ewolucji od prawa do wojny jako nieograniczonego wyrazu uprawnień suwerennych państw, poprzez zakaz wszczynania wojen napastniczych, aż do prawa życia w pokoju.

Platon rozróżniał wojny wewnętrzne, nazywane domowymi, pomiędzy Grekami oraz wojny zewnętrzne Greków z innymi ludami, przy czym uważał, że reguły walki w tych dwóch rodzajach wojny powinny być zróżnicowane, bardziej cywilizowane w wojnach wewnętrznych [15].

Arystoteles wywodził, że wojna wewnętrzna Greków nie powinna mieć na celu ujarzmienia tych, którzy na taki los nie zasłużyli, lecz powinna być prowadzona dla uchronienia się przed ujarzmieniem przez innych w wojnie zewnętrznej oraz dla hegemonii i zdobycia niewolników [16].

Cicero natomiast twierdził, że wojnę powinno się zaczynać tylko ze słusznych przyczyn, do których zaliczał obronę własną i dochodzenie naruszonych praw, których nie można zrealizować w inny sposób [17].

Średniowiecze było znacznie bogatsze od starożytności w doktryny dotyczące podstaw prawnych dopuszczalności wojen. Główna uwaga średniowiecznej Europy koncentrowała się na dopuszczal-

[15] Platon: Państwo (przekład W. Witwickiego), Warszawa 1958, t. I, s. 273—277.
[16] Arystoteles: Polityka (przekład L. Piotrowicza), Warszawa 1964, s. 324.
[17] B. Łapicki: op. cit., s. 48.

ności wojen między chrześcijanami i sprzymierzania się ich z poganami lub innowiercami oraz na kwestii wojen sprawiedliwych i niesprawiedliwych.

Do najwcześniejszych opracowań średniowiecznych, w których niejako przy okazji obok zagadnień natury moralnej znajdowały się między innymi problemy konfliktów zbrojnych, należą: [18] „Summa casuum" (podręcznik dla spowiedników) Rajmunda z Penjafort (1240); glosa Wilhelma z Rennes do „Summy" Rajmunda z Penjafort; „Apparatus decretalium" Innocentego IV; „Summa theologiae" św. Tomasza z Akwinu; „Summa aurea" Henryka de Segusio; „Margarita decreti" Marcina Polaka; „Consilia" Oldrada de Ponte; „Dodatki do Zwierciadła" Jana Andrzejowego; „De bello, de represalis et de duello" Jana de Lignano (1360).

Natomiast początek XV w. wyróżnia się dwoma opracowaniami poświęconymi wyłącznie już zagadnieniom wojny sprawiedliwej.

Około roku 1410 Stanisław ze Skarbimierza, rektor Akademii Krakowskiej, napisał kazanie pt. „De bellis iustis" (o wojnach sprawiedliwych) [19]. Tekst tego kazania składa się ze wstępu, osnowy i zakończenia; w osnowie ujęto trzy zaspoły zagadnień: 1) prawa i obowiązki przewidziane dla tych, którzy wszczynają wojnę, 2) sprawy pogan w kontekście wojen i 3) prawa i obowiązki podwładnych.

Z kazania wynikało, że istnieje naturalny zakaz bezzasadnej walki pojedynczych osób między sobą, co rozciąga się również na całe państwa. Szczególnie godna uwagi jest problematyka przyczyn wojny sprawiedliwej, której uwarunkowania miały stanowić: a) prowadzenie wojny tylko przez osoby świeckie, duchowni zaś mogli w niej uczestniczyć jedynie dla zachęty do walki i spełniania misji religijnych, b) samoobrona dla odzyskania własności lub w obronie ojczyzny, c) walka z konieczności dla przywrócenia naruszonego pokoju, d) walka z umiłowania prawa boskiego, ze sprawiedliwości i posłuszeństwa, e) walka z upoważnienia kościoła w tzw. wojnie świętej albo z upoważnienia monarchy, f) uprawnienie króla lub cesarza do wszczęcia wojny, jeżeli było uzasadnienie do jej rozpoczęcia, chyba że przeciwnik ofiarował polubownie zadośćuczynienie.

[18] L. Ehrlich: Polski wykład prawa wojny XV wieku, Warszawa 1955, s. 22—37.
[19] Tamże, s. 91—145.

Znaczenie opracowania Stanisława ze Skarbimierza polegało na tym, że stanowiło ono wyraz postępowych poglądów politycznych owych czasów w odniesieniu do zagadnień międzynarodowych, praktycznie zaś objaśniało w okresie bitwy pod Grunwaldem sprawiedliwy charakter po stronie Polski wojny z Krzyżakami, w której Polska korzystała z pomocy pogan i innowierców.

Autorem drugiego opracowania pt. „Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium" był Paweł Włodkowic [20], rektor Akademii Krakowskiej, który jako przedstawiciel króla Polski prezentował wywody z tego traktatu na soborze w Konstancji w latach 1414—1418. Uczony ten, tak samo jak Stanisław ze Skarbimierza, wywodził, że papież, a tym bardziej cesarz nie mogli nadać Krzyżakom przywileju prowadzenia wojen zaczepnych przeciwko poganom w celu zmuszenia ich do przyjęcia chrześcijaństwa, poganie bowiem na równi z chrześcijanami mają prawo posiadania własnych państw. Pod względem teoretycznym opracowanie to zawiera powtórzenie tez Stanisława ze Skarbimierza, jest tylko bardziej rozbudowane i uwzględnia materiały źródłowe. Stanowiło ono usprawiedliwienie prowadzonych przez Polskę wojen sprawiedliwych przeciwko Krzyżakom. Opracowanie Pawła Włodkowica wyraźnie przeciwstawiało się wywodom Henryka de Segusio, który twierdził, że poganom nie powinno przysługiwać prawo posiadania własnych państw, co dawało pretekst do wszczynania przeciwko nim wojen i prowadzenia podbojów. Spór teoretyczny o zasady prawne w tej materii rozstrzygnięty został na soborze w Konstancji na korzyść stanowiska reprezentowanego przez Pawła Włodkowica. Poglądy te należały do postępowych, ustanawiały bowiem tolerancję religijną oraz pokojowe współistnienie chrześcijan z poganami i innowiercami.

Z tego samego okresu należy odnotować jeszcze trzy inne opracowania o znaczącej wymowie, a mianowicie: „De iusto bello" (o wojnie sprawiedliwej) Henryka de Gorcum, rektora Uniwersytetu Kolońskiego (1420); „Tractatus de bello" (traktat o wojnie) Marcina Garratusa z Lodi, profesora w Sienie (1445); „De bello et bellatoribus" (o wojnie i wojownikach) Jana Lopeza z Segowii [21].

[20] L. Ehrlich: Rektor Paweł Włodkowic rzecznik obrony przeciw Krzyżakom, Kraków 1963.

[21] L. Ehrlich: Polski wykład prawa wojny XV wieku, s. 84.

Jednakże traktaty te w porównaniu z opracowaniami polskimi nie wnosiły nowych zagadnień.

Wiek XVI odznaczył się licznymi odkryciami geograficznymi, połączonymi z podbojami kolonialnymi. Wyłoniła się kwestia sposobu postępowania z mieszkańcami nowo odkrytych obszarów, w czym nie bez znaczenia pozostały wcześniejsze rozstrzygnięcia soboru konstancjańskiego. Hiszpan Franciszek de Vitoria, profesor teologii na Uniwersytecie w Salamance, w swoich dwóch odczytach z 1532 r. pt. „De Indis" (o Indianach) i „De iure belli Hispanorum in barbaros" (o prawie wojny Hiszpanów przeciw barbarzyńcom) wywodził, że niedopuszczalne jest wszczynanie wojny bezzasadnej z tubylcami oraz odbieranie im państw i mienia [22]. Te rozważania de Vitorii nie cieszyły się uznaniem króla Hiszpanii Karola V, nie było w nich bowiem wsparcia dla interesów kolonialnych, ale miały one wartość naukową, ponieważ rozwijały i ugruntowywały zasadę humanitaryzmu w nauce międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych.

Pierwszym pełnym wykładem międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych było opracowanie pt. „De iure bellis libri tres" Alberico Gentilisa (1598). Opracowanie to objęło te same zagadnienia, które rozważał de Vitoria. W pierwszej księdze omówiona została istota wojny, podmioty wojen i przyczyny wojen, w drugiej — sposoby prowadzenia wojen, a w trzeciej — zagadnienia zawierania pokoju [23].

W XVII w. ukazało się (1625) fundamentalne dzieło Holendra Hugo Grotiusa [24] „De iure belli ac pacis libri tres" (trzy księgi o prawie wojny i pokoju). Pierwsza księga objęła istotę prawa wojny i jej podmiotów, druga — przyczyny wojen, trzecia — sposoby prowadzenia wojen i zagadnienia zawierania pokoju. Ogromna zasługa Grotiusa polegała na tym, że dokonał interpretacji problematyki międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych ze stanowiska prawa natury, wydedukowanego rozumowo, a więc niezależnie od prawa kanonicznego i prawa pozytywnego, chociaż nie pomijał argumentacji kanonicznej i pozytywnej [25].

[22] Tamże, s. 85.
[23] Tamże.
[24] H. Grotius: Trzy księgi o prawie wojny i pokoju (przekład R. Bierzanka), Warszawa 1957, t. I i II.
[25] R. Bierzanek: Wstęp (w: H. Grotius: op. cit., t. I, s. 14—36).

BIBLIOTEKA NAUKOWA Nr ... Dział Zbiorów

Wyodrębnienie przez Grotiusa punktów widzenia z pozycji prawa natury i prawa pozytywnego utrwaliło się w XVII i XVIII w. w problematyce prawa narodów, przy czym na tle tego podziału wyłonił się jeszcze kierunek pośredni [26]. Przedstawiciele poszczególnych kierunków nauki starali się zagadnienia międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych ujmować zwykle jako integralną część prawa narodów.

Ten sam kierunek rozwoju — całościowego ujmowania zagadnień międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych w ramach międzynarodowego prawa publicznego przejawiał się również w XIX i XX w., zwłaszcza w podręcznikach uniwersyteckich. Sporadycznie jednak spotyka się również opracowania poświęcone wyłącznie tej problematyce [27]. Współczesne opracowania tego rodzaju oraz oficjalne podręczniki-regulaminy przygotowywane są zwykle przy udziale naukowców z dziedziny międzynarodowego prawa publicznego [28]. Oczywiście również liczne opracowania studyjne są udziałem znawców nauki międzynarodowego prawa publicznego [29].

Nadmienić też należy, że od szeregu lat działa wyspecjalizowane międzynarodowe stowarzyszenie zajmujące się międzynarodowym prawem konfliktów zbrojnych; [30] działają także wyspecjalizowane instytuty naukowe [31].

[26] W. Góralczyk: op. cit., s. 62—64.

[27] Patrz np. G. Belladore-Pallieri: Diritto bellico, Padwa 1954; M. Greenspan: The Modern Law of Land Warfare, Berkeley 1959; A. Górbiel: Problemy międzynarodowego prawa wojennego, Warszawa 1966; J. Muszyński: Międzynarodowe prawo wojenne, Warszawa 1969; Ph. Bretton: Le droit de la guerre. Paryż 1970; G. L. Dorsey: The Law of Conflict, Saint Louis 1973; I. N. Arcibasow: Mieżdunarodnoje prawo (zakony i obyczaji wojny), Moskwa 1975; A. I. Połtorak, L. I. Sawinski: Woorużonnyje konflikty i mieżdunarodnoje prawo, Moskwa 1976; T. Leśko: Konflikty zbrojne w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1976.

[28] Tak np. angielski podręcznik — The Law of War on Land (Londyn 1958) opracowany został przy udziale H. Lauterpachta i G. I. A. D. Drapera; amerykański podręcznik — The Law of Land Warfare, FM 27—10 (Waszyngton 1956) opracowany został przy udziale W. V. O'Briena; austriacki podręcznik — Kriegsvolkerrecht für die Truppe (Wiedeń 1968) opracował Kriviny i; szwedzki podręcznik — Handbok i folkrät under neutralitet och krieg, opracowali Jagierskiöld i Wulff.

[29] Por. np. International Humanitarian Law, Basic Bibliography, Genewa 1979, a także wykaz literatury niniejszego opracowania.

[30] Jest nim Société internationale de droit pénal militaire et de droit de la guerre (od 1955 r.), które wydaje czasopismo „Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre".

[31] Są nimi: Institut de Droit International; International Law Association; Institut Henry Dunant; Institut international de droit humanitaire.

Rozdział II

MIĘDZYNARODOWE PRAWO PRZECIWWOJENNE

1. Rozwój międzynarodowego prawa przeciwwojennego

Wojna jako zjawisko społeczne w aspekcie socjologicznym wiąże się z realizacją przez klasy panujące swoich interesów przy użyciu siły zbrojnej w imieniu państwa lub organizacji tworzącej państwo. Historia ludzkości wykazuje, że wojny prowadzone były z różnych powodów i pod różnymi pretekstami dla osiągnięcia określonych celów politycznych lub ekonomicznych w interesach klasowych [1].

Żądania stawiane przy wypowiadaniu i rozpoczynaniu wojen nie musiały się pokrywać z ich celami rzeczywistymi. Nigdy jednak wojna nie była celem samym w sobie, lecz była ona zawsze środkiem wymuszenia ustępstw. Żądania ustępstw sięgały niekiedy nawet aż do domagania się całkowitego poddania się stronie przeciwnej lub wyrzeczenia się suwerenności państwowej.

Od czasów najdawniejszych aż do końca XIX w. panował pogląd, że rozpoczęcie wojny i jej prowadzenie należy do suwerennych uprawnień każdego państwa lub jego organu zwierzchniego [2]. Było to wynikiem istniejącej praktyki w stosunkach międzynarodowych. Prawo do wojny (*ius ad bellum*) na ogół było poddawane ocenie moralnej, a w aspekcie prawnym ograniczano się do oceny, czy nastąpiło wypowiedzenie wojny, zaliczone do reguł prowadzenia wojny (*ius in bello*). Nic więc dziwnego, że problem legalności czy nielegalności wojen nie był poddawany unormowaniu prawa międzynarodowego, natomiast zwracano uwagę na jeden z elementów wojny

[1] W. Lenin: Program wojenny rewolucji proletariackiej (w: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I, s. 993 i nast.).

[2] R. Bierzanek: Rozpoczęcie i zakończenie wojny w prawie rzymskim i greckim, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1955, Seria I, z. 2.

— sposób jej rozpoczynania, przeprowadzając rozróżnienie między rozpoczęciem wojny po uprzednim jej wypowiedzeniu a rozpoczęciem wojny bez jej wypowiedzenia; ten ostatni sposób rozpoczęcia wojny uważany był za sprzeczny z regułami walki zbrojnej. Niemniej jednak zagadnienia związane z wypowiadaniem wojny nie były bez znaczenia, ponieważ strona spotykająca się z zagrożeniem wojną mogła jeszcze podjąć ewentualne starania, które miałyby na celu zapobieżenie konfliktowi zbrojnemu, chociażby kosztem swoich ustępstw, natomiast wojna bez jej wypowiedzenia takich możliwości nie stwarzała.

Z czasem umacniały się tendencje do ustanowienia unormowań międzynarodowych, zalecających pokojowe załatwianie sporów międzynarodowych. Problematyka ta sformułowana została podczas I konferencji pokojowej w Hadze w 1899 r. w I konwencji w sprawie pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych; utworzony został również przez tę konferencję Stały Trybunał Rozjemczy [3], którego celem było pokojowe załatwianie sporów międzynarodowych. Podczas II konferencji pokojowej w Hadze w 1907 r. ta sama problematyka została poszerzona i znalazła wyraz w trzech konwencjach: I konwencji o załatwianiu w sposób pokojowy sporów międzynarodowych,[4] II konwencji o ograniczeniu użycia siły w celu windykowania długów umownych,[5] III konwencji o rozpoczynaniu kroków wojennych [6]. We wstępie do III konwencji powiedziano, że dla zapewnienia stosunków pokojowych ważne jest, by działania wojenne nie rozpoczynały się bez uprzedniego zawiadomienia i niezwłocznego poinformowania państw neutralnych.

Zdecydowane potępienie wojny agresywnej wyrażone zostało w toku I wojny światowej w akcie władzy radzieckiej — dekrecie z 8 listopada 1917 r. o pokoju [7]. W dokumencie tym uznano, że prowadzona przez państwa imperialistyczne I wojna światowa jest wojną agresywną i napiętnowano ją jako zbrodnię międzynarodową. Dekret ten m. in. głosił: „Prowadzenie tej wojny o to, jak po-

[3] F. Liszt: System prawa międzynarodowego (przekład W. Olszewskiego), Kraków 1907, s. 405—406.
[4] Dz. U. z 1930 r., nr 9, poz. 64.
[5] Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów (oprac. L. Gelberg), Warszawa 1958, t. 1, s. 252 i nast.
[6] Dz. U. z 1927 r., nr 21, poz. 159.
[7] „Sobranije Uzakonnienij" 1917, nr 1, poz. 2.

dzielić między silne i bogate narody zagarnięte przez nie słabe narodowości, Rząd uważa za największą zbrodnię wobec ludzkości". Dekret deklarował natychmiastową gotowość zawarcia pokoju bez aneksji i kontrybucji. Stanowił więc bezwzględne potępienie wojny zaborczej, trafiał wymownie do umysłów i uczuć szerokich rzesz ludności dotkniętej ciężkimi następstwami wojny. Dekret był tylko jednostronnym aktem Rewolucji Październikowej, a nie aktem międzynarodowym. Jego myśl przewodnia wybiegała w przyszłość i sukcesywnie ugruntowywała się w społeczności międzynarodowej.

Natomiast międzynarodowy charakter miały już postanowienia Paktu Ligi Narodów, będące częścią składową traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r.[8] Artykuł 10 tego Paktu stanowił, że w razie agresji lub groźby agresji na państwa-członków Ligi Narodów, podejmą one odpowiednie zbiorowe środki przeciwdziałania. W art. 11 określono możliwość podejmowania wszelkich środków właściwych do zapewnienia pokoju. Artykuł 12 ustanawiał obowiązek poddawania sporów postępowaniu rozjemczemu bez uciekania się do wojny przed upływem 3 miesięcy od decyzji rozjemczej, przy czym w art. 13 i 15 ustanowiono obowiązek wykonywania w dobrej wierze orzeczeń Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej i nieuciekania się do wojny nawet w razie niewykonania orzeczenia tego Trybunału. Natomiast w art. 16 przewidziano, że w wypadku rozpoczęcia wojny wbrew postanowieniom art. 12, 13 i 15 należy uznać, iż zaistniała *de facto* wojna przeciwko wszystkim członkom Ligi Narodów, co powinno prowadzić do zastosowania sankcji zbiorowych i powołania sił zbrojnych Ligi do zwalczania wojny.

Po zawarciu w 1925 r. w Locarno układów między Francją i Belgią a Niemcami w sprawie nienaruszalności granic Francji i Belgii, rząd Polski wysunął na forum Zgromadzenia Ligi Narodów w 1927 r. projekt rezolucji głoszącej zakaz wojny agresywnej wraz z powszechnym zobowiązaniem do wzajemnej pomocy na wypadek agresji. Jednakże państwa imperialistyczne nie zaaprobowały tego zbyt śmiałego projektu, wobec czego po pewnych modyfikacjach uchwalona została rezolucja, która głosiła, że „wojna agresywna nie powinna służyć jako środek rozstrzygania sporów między państwa-

[8] Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200.

mi i dlatego stanowi ona przestępstwo międzynarodowe", oraz stwierdzała, że „wszelka wojna agresywna jest i pozostaje zakazana" [9].

18 lutego 1928 r. w Hawanie na konferencji międzyamerykańskiej potępiono wojnę agresywną, uznając w VI rezolucji taką wojnę za przestępstwo przeciwko ludzkości.

Wspomnieć należy jeszcze o uchwaleniu 26 września 1928 r. w Genewie Aktu generalnego w sprawie pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych, który nawiązywał do postanowień Paktu Ligi Narodów [10].

2. Nielegalność agresji

Ustanowieniem w stosunkach międzynarodowych nielegalności agresji i usunięciem jej poza ramy dozwolonych środków polityki i załatwiania sporów międzynarodowych było podpisanie 27 sierpnia 1928 r. w Paryżu traktatu przeciwwojennego, zwanego powszechnie Paktem Brianda-Kellogga [11]. Traktat ten uznał wojnę agresywną za sprzeczną z prawem międzynarodowym. Potępiono w nim uciekanie się do wojny dla załatwiania sporów międzynarodowych oraz wyrzeczono się wojny na zawsze jako narzędzia polityki państwowej w stosunkach między państwami. Rozwiązywanie wszelkich sporów lub konfliktów nie powinno być osiągane inaczej, jak tylko sposobami pokojowymi.

Historyczne znaczenie i doniosłość tego traktatu polega na tym, że w umowie wielostronnej ustanowiona została podstawowa norma międzynarodowego prawa przeciwwojennego — zakaz wojny agresywnej. Dalsze wnioski, dające się wyprowadzić z treści tego traktatu, są następujące: a) samoobrona przed agresją jest aktem i wojną legalnie dozwoloną, b) zbiorowa akcja zbrojna przeciwko aktowi agresji jest legalną samoobroną, c) samoobrona

[9] W. Morawiecki: Środki zwalczania wojny. Prawa i zwyczaje wojenne. Zakończenie i likwidacja skutków wojny, Warszawa 1957, s. 27.

[10] Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego (oprac. B. Winiarski), Warszawa 1938, s. 463—471.

[11] Dz. U. z 1929 r., nr 63, poz. 489. Traktat ten wszedł w życie 24 lipca 1929 r.

może być prowadzona zarówno przez regularne siły zbrojne, jak i przez oddziały nieregularne i d) przystąpienie do wojny po stronie państwa napadniętego, a przeciwko agresorowi, jest legalne. Traktat ten samoistnie nie zapobiegał wojnie agresywnej, ale ustalał kryterium jej zakazu. Do wybuchu II wojny światowej traktat podpisany został przez 63 państwa, a więc prawie całą ówczesną społeczność międzynarodową, i nabrał powszechnej mocy obowiązującej.

Jednakże norma zakazująca prowadzenia wojny agresywnej nie określała bliżej pojęcia agresora. Pierwsze propozycje w tej kwestii przedstawione zostały przez Związek Radziecki w 1932 r. na konferencji rozbrojeniowej Ligi Narodów w Genewie. W wyniku tych inicjatyw podpisane zostały w Londynie w dniach 3, 4 i 5 lipca 1933 r. trzy konwencje definiujące pojęcie napastnika [12]. Według postanowień tych konwencji agresorem jest takie państwo, które dopuści się chociażby jednego z następujących działań: 1) wypowie wojnę innemu państwu, 2) dokona najazdu przy pomocy sił zbrojnych na terytorium innego państwa nawet bez wypowiedzenia wojny, 3) zaatakuje przy pomocy sił lądowych, morskich lub powietrznych terytorium, okręty lub samoloty innego państwa nawet bez wypowiedzenia wojny, 4) zastosuje blokadę morską wybrzeża lub portów innego państwa i 5) udzieli poparcia bandom zbrojnym, które zorganizowały się na terytorium innego państwa, lub odmówi, pomimo żądania państwa napadniętego, wydania na własnym terytorium wszelkich, będących w jego mocy zarządzeń w celu pozbawienia tych band pomocy lub opieki.

W tym określeniu naczelne miejsce zajął element pierwszeństwa dokonania jakiegokolwiek z wymienionych działań (aktów), co stanowi istotę określenia agresora (napastnika) i wojny agresywnej. W związku z tym tak zwana wojna prewencyjna jest również wojną agresywną, a każde wystąpienie zbrojne po stronie państwa napadniętego przez agresora, chociażby stanowiło samorzutne aktywne przystąpienie do wojny przeciwko agresorowi (oczywiście przy wypowiedzeniu jej), stanowi działanie obronne przed agresją. Określenie państwa-agresora pozostaje niezmienne niezależnie od sposobu zakończenia danego konfliktu zbrojnego.

[12] Dz. U. z 1933 r., nr 93, poz. 712.

Drugim elementem podstawowym jest występowanie zbrojne państwa przeciwko innemu państwu, co oznacza, że postanowienia konwencji nie dotyczą wojen narodowowyzwoleńczych ani wojen antykolonialnych, które są wyrazem dążeń ludów do samostanowienia w ramach przysługujących im uprawnień decydowania o swoim losie, ustroju i niepodległości.

Trzecim elementem o istotnym znaczeniu jest uprawnienie partyzantów i powstańców do obrony ojczyzny i prowadzenia działań zbrojnych przeciw agresorowi, w takim przypadku bowiem nieregularne oddziały zbrojne realizują samoobronę państwa.

Ponowne potwierdzenie obowiązywania powszechnego zakazu agresji sformułowane zostało w art. 1 ust. 1 i art. 2 Karty Narodów Zjednoczonych [13]. Przepisy te określające cele Narodów Zjednoczonych obok utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego mówią o tłumieniu wszelkich aktów agresji i innych naruszeń pokoju, czemu zresztą poświęcony jest cały rozdział VII Karty NZ.

W latach 1967—1974 w Komisji Specjalnej NZ w sprawie definicji agresji przeprowadzono prace, których efektem było uchwalenie 14 grudnia 1974 r. przez Zgromadzenie Ogólne NZ rezolucji nr 3314/XXIX wraz z załączoną do niej definicją agresji [14].

Preambuła tej definicji przypomina, że podstawowym celem ONZ jest utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa między narodami oraz podejmowanie efektywnych środków, które mają zapobiegać naruszeniom pokoju. Agresję uważa się za najbardziej niebezpieczną formę bezprawnego użycia sił zbrojnych, tym bardziej że współcześnie istnieje wiele typów broni masowej zagłady i każdy konflikt zbrojny może doprowadzić do katastrofalnych konsekwencji. Okupacja wojskowa oraz aneksja cudzego terytorium w wyniku agresji są działaniami sprzecznymi z Kartą NZ. Zdefiniowanie pojęcia agresji i potencjalnego agresora może sprzyjać zachowaniu praw i interesów prawnych w stosunkach międzynarodowych.

W myśl tej definicji agresją jest użycie sił zbrojnych przez jakiekolwiek państwo przeciwko suwerenności, integralności tery-

[13] Dz. U. z 1947 r., nr 23, poz. 91.

[14] UN Doc. A/9890, ZD 1974, nr 12, s. 1397—1403; M. Flemming: Definicja agresji, WPP 1975, nr 2, s. 204—215.

torialnej lub niepodległości politycznej innego państwa. Podkreślony został element pierwszeństwa w użyciu siły zbrojnej przez państwo, które wszczyna działania zbrojne wbrew postanowieniom Karty NZ. Takie właśnie działania uznawane mają być na podstawie wstępnych dowodów za akt agresji. Szczegółowe wyliczenie działań, które oznaczają agresję niezależnie od tego, czy wojna została wypowiedziana, określa art. 3 definicji agresji. Do tych działań zaliczono następujące:

a) inwazję lub atak sił zbrojnych państwa na terytorium innego państwa lub okupację wojskową, chociażby czasową, która jest następstwem takiej inwazji lub ataku, albo aneksję przy użyciu siły terytorium innego państwa lub jego części;

b) bombardowanie przez siły zbrojne państwa terytorium innego państwa lub użycie przez państwo jakiejkolwiek broni przeciwko terytorium innego państwa;

c) blokadę portów lub wybrzeży państwa przez siły zbrojne innego państwa;

d) atak sił zbrojnych państwa na siły zbrojne lądowe, morskie lub powietrzne albo na marynarkę lub lotnictwo cywilne innego państwa;

e) użycie sił zbrojnych państwa znajdujących się na terytorium innego państwa za zgodą państwa przyjmującego, niezgodnie z warunkami określonymi przy wyrażaniu zgody, lub wszelkie przedłużenie ich pobytu na tym terytorium po wygaśnięciu zgody;

f) wyrażenie zgody przez państwo, by jego terytorium, które oddało do dyspozycji innemu państwu, było wykorzystane przez to inne państwo do dokonania agresji przeciwko państwu trzeciemu;

g) wysyłanie przez państwo lub w jego imieniu band lub grup zbrojnych, oddziałów nieregularnych lub najemników, które dokonują aktów zbrojnych przeciwko innemu państwu w stopniu dorównującym aktom wymienionym wyżej lub zaangażowanie się w znaczny sposób w takie działanie.

Wyliczenie działań agresywnych w art. 3 nie jest wyczerpujące i Rada Bezpieczeństwa może uznać jeszcze inne działania za stanowiące agresję, przy czym niczego, co zostało sformułowane w definicji agresji, nie można interpretować w kierunku pomniejszenia zasięgu postanowień Karty NZ ani wbrew jej postanowieniom i uchwałom ONZ.

Żadne względy polityczne, ekonomiczne, wojskowe lub inne nie mogą stanowić usprawiedliwienia agresji. Wojna agresywna jest zbrodnią przeciwko pokojowi międzynarodowemu i stanowi podstawę odpowiedzialności międzynarodowej, a każda aneksja terytorium lub jakiekolwiek korzyści mające wynikać z agresji nie są i nie mogą być uznane za legalne. Definicja agresji w niczym nie narusza i nie umniejsza prawa do samostanowienia, wolności i niepodległości, które zostały proklamowane w Karcie NZ i deklaracjach uchwalonych przez ONZ, dotyczy to zwłaszcza ludów pozostających pod panowaniem reżimów kolonialnych i rasistowskich albo pod innymi formami obcego panowania. Ludy te mają również prawo do otrzymywania pomocy w swojej walce.

Podstawowe korzyści wynikające z treści przedstawionej definicji są takie, że ustalenia jej mogą sprzyjać utrwalaniu się zasad współistnienia państw o różnych systemach, mogą bowiem stanowić probierz oceny w kwestii legalności lub nielegalności postępowania państw w stosunkach międzynarodowych, określonych przez Zgromadzenie Ogólne NZ.

3. Unormowania o przeciwdziałaniu agresji

Karta NZ określiła w rozdziale VII (akcja w razie zagrożenia pokoju, naruszenia pokoju i aktów agresji) podstawy prawne tworzenia międzynarodowych sił zbrojnych, przeznaczonych wyłącznie do utrzymania lub ustanowienia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, gdy pokojowe środki regulowania sporów międzynarodowych okażą się niewystarczające (art. 39 i 42).

Karta NZ tworzy system zasad, które określają sposób organizowania i użycia zwyczajnych sił zbrojnych ONZ. Przedstawia się to następująco:

a) siły zbrojne ONZ mogą być utworzone wyłącznie w celu podjęcia zbiorowych środków zapobiegających zagrożeniu pokoju, służących likwidacji agresji i innych naruszeń pokoju. Nie mogą one być użyte w celach sprzecznych z zasadami Karty NZ, czym bez wątpienia byłoby naruszenie suwerenności, niepodległości, integralności terytorialnej państw, samookreślenia narodów i wewnętrznych spraw państw (art. 1, 2 i 24);

b) utworzenie i użycie sił zbrojnych ONZ może nastąpić tylko na mocy uchwały Rady Bezpieczeństwa, zapadającej większością 9 głosów bez sprzeciwu (weta) i za zgodą wszystkich stałych członków Rady Bezpieczeństwa (art. 27, 42—44 i 46—48);

c) siły zbrojne ONZ mogą być tworzone przez Radę Bezpieczeństwa z kontyngentów wojsk lądowych, lotniczych i marynarki wojennej państw-członków ONZ, które zgłoszą gotowość przekazania swoich kontyngentów do dyspozycji Rady Bezpieczeństwa. W razie jednomyślnej decyzji Rady Bezpieczeństwa w tej kwestii powinno nastąpić zawarcie układu między Radą Bezpieczeństwa a państwami zobowiązującymi się (art. 43—45);

d) użycie sił zbrojnych ONZ odbywać się może na podstawie planów ustalonych przez Radę Bezpieczeństwa przy pomocy Wojskowego Komitetu Sztabowego (art. 46);

e) Wojskowy Komitet Sztabowy składa się z szefów sztabów stałych członków Rady Bezpieczeństwa albo ich przedstawicieli oraz zaproszonych przedstawicieli, wysyłających swoje kontyngenty wojsk. Zadaniem tego organu powinno być służenie radą i pomocą Radzie Bezpieczeństwa w sprawach wojskowych w zakresie utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, użycia sił zbrojnych ONZ i dowodzenia nimi, a także zajmowania się sprawami rozbrojenia. Wojskowy Komitet Sztabowy podlega Radzie Bezpieczeństwa i odpowiada przed nią za strategiczne kierownictwo całością sił zbrojnych ONZ. Zagadnień dowodzenia tymi siłami bliżej nie unormowano (art. 47);

f) w podejmowaniu decyzji przez Radę Bezpieczeństwa o użyciu sił zbrojnych ONZ w każdym konkretnym wypadku mogą uczestniczyć te państwa, które przekazały do dyspozycji Rady Bezpieczeństwa swoje narodowe kontyngenty sił zbrojnych (art. 44);

g) Rada Bezpieczeństwa może się posługiwać także siłami regionalnymi organizacji lub układów. Bez upoważnienia Rady Bezpieczeństwa nie można stosować żadnych środków przymusu, z wyjątkiem środków stosowanych wobec państwa, które podczas II wojny światowej było nieprzyjacielem któregokolwiek z sygnatariuszy Karty NZ (art. 53).

Stosownie do wymagań wymienionych pod lit. a jednym z podstawowych warunków użycia zwyczajnych sił zbrojnych ONZ jest przeciwdziałanie aktom agresji. Brak odpowiednich uzgodnień

w zakresie funkcjonowania Wojskowego Komitetu Sztabowego uniemożliwiał dotychczas utworzenie takich sił zbrojnych i ich działanie. Wspomnieć należy, że w latach 1946—1947 Rada Bezpieczeństwa podjęła próbę opracowania zasad formowania zwyczajnych sił zbrojnych ONZ. Na polecenie Rady raport przygotował Wojskowy Komitet Sztabowy. Raport ten przynosi propozycje ustanowienia przepisów zawierających zasady ogólne o organizacji zwyczajnych sił zbrojnych ONZ. Ma on 41 przepisów, z których 25 uzgodniły jednomyślnie delegacje pięciu mocarstw reprezentowane w Wojskowym Komitecie Sztabowym. Pozostałe propozycje przepisów nie zostały uzgodnione. W tej sytuacji nastąpił impas w rokowaniach, ponieważ państwa zachodnie zmierzały do uzyskania dominacji w dysponowaniu zwyczajnymi siłami zbrojnymi ONZ.

Równolegle z nasileniem się przejawów działalności propagandowej okresu zimnej wojny, prowadzonej prze państwa kapitalistyczne przeciwko państwom wspólnoty socjalistycznej, były podejmowane przez państwa kapitalistyczne określone przedsięwzięcia militarno-zbrojeniowe, a ich dopełnieniem natury organizacyjno-wojskowej było podpisanie 4 kwietnia 1949 r. w Waszyngtonie przez Stany Zjednoczone i ich sojuszników militarnych porozumienia wojskowego NATO *(North Atlantic Treaty Organization)*[15]. Przejście od zimnej wojny do bezpośredniej walki zbrojnej przeciwko państwu socjalistycznemu — Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej, przy wykorzystaniu do tego celu szyldu i flagi ONZ przez USA miało miejsce podczas wojny w Korei w latach 1950—1953. Zaraz po zaangażowaniu się do wojny, Stany Zjednoczone podjęły akcje dyplomatyczne wśród swoich zwolenników wykorzystania na rzecz interwencjonizmu zbrojnego pozorów uchwał różnych ogniw ONZ. Bez zachowania wymagań prawnych niezbędnej obecności wszystkich członków składu Rady Bezpieczeństwa, część jej członków (7 państw bez ZSRR i Czechosłowacji) podjęła quasi-uchwały, co do faktów już wcześniejszego zaangażowania się sił zbrojnych USA do wojny jako rzekomo działających w imieniu ONZ. Następnie ta sama kwestia przeniesiona została na forum Zgromadzenia Ogólnego NZ, gdzie podjęto rezo-

[15] Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego (oprac. K. Kocot i K. Wolfke), Wrocław 1978, s. 133—136.

lucję „Uniting for Peace" z dnia 3 listopada 1950 r.[16] Było to tylko dopasowywanie *ex post* pozorów dokumentacyjnych do faktów dokonanych znacznie wcześniej. Nie mogło to wszakże nadać cech legalności samowolnemu postępowaniu USA przez późniejsze uchwały ONZ, na co zwracają uwagę nawet prawnicy krajów zachodnich [17].

Natomiast jednym z ważniejszych przejawów ekspansywności NATO było podpisanie 23 października 1954 r. w Paryżu tzw. układów paryskich, które likwidowały stan okupacji Niemiec Zachodnich i określały zasady dalszego stacjonowania wojsk obcych w RFN oraz stanowiły o przystąpieniu RFN do NATO [18]. Państwa zachodnie przyznały nowo kreowanemu partnerowi możliwość formowania własnych sił zbrojnych. Odpowiedzią na ratyfikację układów paryskich i wejście ich w życie z dniem 4 maja 1955 r., które skutkowało przystąpienie RFN do NATO, było zawarcie przez europejskie państwa socjalistyczne w dniu 14 maja 1955 r. w Warszawie układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, nazywanego powszechnie Układem Warszawskim [19]. Układ ten stanowi realną przeciwwagę obronną państw socjalistycznych wobec NATO i zawiera unormowania regionalno-międzynarodowe o przeciwdziałaniu agresji.

Wyłącznie obronny charakter Układu Warszawskiego akcentuje zarówno preambuła tego porozumienia, jak i ostatni jego przepis, w którym określono możliwość zakończenia jego obowiązywania z chwilą, gdy zostanie zawarty ogólnoeuropejski układ o bezpieczeństwie zbiorowym, do czego wytrwale będą dążyć państwa-strony Układu Warszawskiego [20].

Układ ukazuje istotę dążeń krajów wspólnoty socjalistycznej do utrzymania pokoju w Europie i zachowania w niej ukształtowanego po II wojnie światowej *status quo*. Realizacja tych zamie-

[16] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. III, s. 391—398.
[17] H. Nicholas: United Nations Peace Forces and the Changing Globe, „International Organization" 1963, nr 2, s. 322—323; P. Guggenheim: Universalisme et régionalisme européen du droit international, Nancy 1953, s. 9—10.
[18] Tekst znajduje się w zbiorze: Remilitaryzacja Niemiec Zachodnich, Warszawa 1963, t. I, s. 150 i nast.
[19] Dz. U. z 1955 r. nr 30, poz. 182.
[20] L. Gelberg: Układ Warszawski. Studium międzynarodowe, Warszawa 1957.

rzeń przewidziana została w formie konsolidacji państw wspólnoty socjalistycznej w Europie jako czynnika stabilizującego stosunki międzynarodowe pomiędzy państwami o odmiennych systemach ustrojowych. Pierwszą przesłanką przewodnią wymienioną w preambule jest dążenie państw socjalistycznych do stworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie, który by obejmował wszystkie państwa niezależnie od ich ustroju społecznego i państwowego. Przesłanka ta wskazuje na utrwalenie pokoju w Europie jako zadanie pierwszoplanowe. Druga przesłanka preambuły ukazuje bezpośrednią przyczynę podpisania Układu — włączenie RFN do Paktu NATO. Trzecia przesłanka preambuły odwołuje się do celów i zasad Karty NZ, a zwłaszcza poszanowania niezawisłości i suwerenności państw oraz nieingerencji w ich sprawy wewnętrzne, wskazuje jednocześnie na zgodność z tymi zasadami postanowień Układu.

Układ ustala następujące zasady:

a) powstrzymywanie się od użycia siły lub groźby jej użycia (art. 1 i 2);

b) konsultowanie się państw-stron Układu między sobą we wszystkich ważnych sprawach międzynarodowych (art. 3 i 6);

c) samoobronę indywidualną i zbiorową każdego z państw w razie agresji w Europie, dokonanej na jedno lub kilka państw Układu (art. 4 i 5);

d) nieuczestniczenie w sojuszach i koalicjach sprzecznych z celami Układu (art. 7);

e) współdziałanie w duchu przyjaźni i współpracy (art. 8);

f) pełną dostępność (otwarty charakter) Układu dla innych państw i jego wygaśnięcie w razie zawarcia ogólnoeuropejskiego układu o bezpieczeństwie zbiorowym (art. 9—11).

Pierwsza z tych zasad wskazuje na pokojowy charakter i wyłącznie obronne założenia Układu Warszawskiego. Państwa-strony zobowiązały się do przestrzegania postanowień Karty NZ, co w stosunkach międzynarodowych oznacza powstrzymywanie się od użycia siły lub groźby jej użycia oraz dążenie do pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych. Gotowość państw-stron Układu do podejmowania przedsięwzięć w celu umacniania pokoju i bezpieczeństwa nie ograniczyła się tylko do zadeklarowania chęci, lecz określono bliżej, że mają to być dążenia do spo-

wodowania redukcji zbrojeń, doprowadzenia do zakazu użycia broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady.

Konsultowanie się państw-stron Układu w sprawach mających na celu zapewnienie pokoju zyskało określone formy zinstytucjonalizowane, wśród których czołowe miejsce zajmuje Doradczy Komitet Polityczny, który w miarę potrzeb może tworzyć (powoływać) organy pomocnicze. Skład Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego bywa zmienny, zależnie od rozpatrywanych zagadnień. Zazwyczaj biorą w nim udział pierwsi sekretarze partii komunistycznych i robotniczych, premierzy rządów, ministrowie spraw zagranicznych, ministrowie obrony oraz inni działacze partyjni i państwowi. Doradczy Komitet Polityczny zbierał się już wielokrotnie w celu dokonywania oceny ważnych wydarzeń międzynarodowych i w celu formułowania inicjatyw pokojowych. W 1958 r. wysunięto propozycję zawarcia paktu o nieagresji między państwami Układu Warszawskiego i państwami NATO; w 1961 r. wystąpiono z inicjatywą zawarcia traktatu pokojowego z obu państwami niemieckimi (NRD i RFN); w 1969 r. wystosowano apel w sprawie przygotowań i zwołania Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Do zinstytucjonalizowanych form działania państw-stron Układu Warszawskiego zaliczyć również należy Komitet Ministrów Spraw Zagranicznych, a także Komitet Ministrów Obrony i Stały Komitet Techniczny.

Samoobrona przed agresją uznana jest w prawie międzynarodowym, zgodnie z art. 51 Karty NZ, za naturalne prawo pozwalające na indywidualne lub zbiorowe odparcie agresji. Nadmienić wypada, że Pakt NATO również powołuje się na art. 51 Karty NZ. Tej zasadzie prawa międzynarodowego odpowiada całkowicie art. 4 Układu Warszawskiego, który ustanawia obronę zbiorową państw-stron jako zasadę podstawową w odniesieniu do obszarów Europy. Rozwinięciem tej zasady są postanowienia art. 5 Układu, przewidujące od strony organizacyjnej działanie Zjednoczonego Dowództwa wydzielonych sił zbrojnych państw-stron Układu. W ramach organizacyjnych Zjednoczonego Dowództwa działają: Naczelny Dowódca, Rada Wojskowa i inne stałe ogniwa dowodzenia; najwyższym organem o charakterze wojskowym jest Komitet Ministrów Obrony.

Całkowicie zgodne są z intencjami art. 8 Układu takie porozumienia i układy bilateralne między państwami wspólnoty socjalistycznej, które wynikają z rozwoju przyjaźni i współpracy w różnych dziedzinach (np. ekonomicznej, kulturalnej i in.). Jak zaznaczono w Układzie, państwa-strony będą szanowały wzajemnie niezawisłość, suwerenność i nie będą ingerowały w wewnętrzne sprawy państw. Również istotne znaczenie w doskonaleniu współpracy międzynarodowej stanowiło podpisanie 24 kwietnia 1973 r. w Moskwie konwencji o zdolności prawnej, przywilejach i immunitetach sztabu i innych organów dowodzenia Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw-stron Układu Warszawskiego[21]. Konwencja ta określa prawa instytucji i osób, spełniających zadania w ramach Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego. Przyznano osobowość prawną sztabowi Zjednoczonych Sił Zbrojnych oraz innym organom dowodzenia, co daje im uprawnienia do zawierania umów, nabywania mienia, dzierżawy, wywłaszczenia i występowania przed sądami w charakterze strony procesowej. Natomiast przywileje i immunitety obejmują osoby, które pełnią funkcje w organach dowodzenia oraz członków ich rodzin. Zakres uprawnień z tego tytułu odpowiada ulgom i przywilejom, które przysługują pracownikom przedstawicielstw dyplomatycznych i ich rodzinom. Dotyczy to nietykalności korespondencji, ulg celnych, zwolnień od podatków, wolności osobistej oraz wyłączenia spod jurysdykcji sądowej i administracyjnej. Ustanowione przywileje i immunitety mają charakter wyłącznie funkcyjny, bowiem przysługują tylko w związku z pełnionymi funkcjami służbowymi. Wyjątek od ogólnych postanowień w tych kwestiach polega na tym, że naczelny dowódca Zjednoczonych Sił Zbrojnych, działając w uzgodnieniu z ministrem obrony odpowiedniego państwa-strony może zrezygnować z immunitetu osoby urzędowej sztabu, gdy immunitet ten stanowi przeszkodę dla wymiaru sprawiedliwości, a rezygnacja z niego nie przyniesie szkody celom, którym ma służyć; nie dotyczy to obywateli danego państwa, którzy znajdują się na swoim terytorium i podlegają jurysdykcji swojego państwa na zasadach ogólnych. Osoby korzystające z przywilejów i immuni-

[21] Dz. U. z 1974 r., nr 10, poz. 60.

tetów obowiązane są do poszanowania prawa państwa, na którego terytorium się znajdują oraz nie wolno im mieszać się w wewnętrzne sprawy danego państwa.

4. Ograniczenia sił zbrojnych i zbrojeń w umowach międzynarodowych

Określenie limitów liczebności sił zbrojnych i potencjału zbrojnego występowało w wielu traktatach pokojowych w odniesieniu do państw pokonanych.

Tak np. w traktacie wersalskim z dnia 28 czerwca 1919 r.[22] ograniczono liczebność sił zbrojnych Niemiec do 100 tys. żołnierzy, ustanowiono zakaz posiadania przez Niemcy lotnictwa wojskowego, broni chemicznej, broni pancernej, artylerii ciężkiej i artylerii przeciwlotniczej oraz zakazano działalności niemieckiego sztabu generalnego.

W traktacie pokojowym z Austrią z dnia 10 września 1919 r.[23] podpisanym w Saint Germain-en-Laye ograniczono liczbę sił zbrojnych Austrii do 30 tys. żołnierzy i ograniczono potencjał zbrojeń.

Traktat pokojowy z Bułgarią z dnia 27 listopada 1919 r.[24] podpisany w Neuilly-sur-Seine, ograniczył liczbę sił zbrojnych do 33 tys. żołnierzy i policji, ustanowił zakaz posiadania lotnictwa wojskowego, importu broni i sprzętu wojskowego.

W traktacie pokojowym z Węgrami z 4 czerwca 1920 r.[25] podpisanym w Wersalu (w pałacu Grand Trianon) ustanowiono ograniczenie węgierskich sił zbrojnych do 35 tys. żołnierzy zawodowych (zaciągu ochotniczego) bez lotnictwa i wojsk pancernych.

Traktat pokojowy z Turcją z 10 sierpnia 1920 r.[26] podpisany w Sèvres, przewidywał demobilizację tureckich sił zbrojnych.

W niektórych z tych krajów pokonanych uważano traktaty po-

[22] Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200.
[23] Dz. U. z 1925 r., nr 17, poz. 114.
[24] Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Bulgarie et protocole signés à Neuilly-sur-Seine le 27.XI.1919. Neuilly-sur-Seine 1919.
[25] Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Hongrie. Protocole et declaration du 4 juin 1920, Trianon 1920.
[26] Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Turquie du 10 août 1920, Sèvres 1920.

kojowe za ograniczenia suwerennych uprawnień państwowych, w związku z czym przejawiły się tendencje do ich rewizji niezależnie od faktycznego nieprzestrzegania postanowień. Turcja anulowała zawarty z nią traktat pokojowy z 1920 r. i uzyskała zawarcie 23 lipca 1923 r. w Lozannie nowego traktatu pokojowego na korzystniejszych dla niej warunkach, a Bułgaria w traktacie z 31 lipca 1938 r., podpisanym w Salonikach, uzyskała formalnie całkowitą swobodę zbrojeń [27]. Natomiast Niemcy w wyniku zawarcia z Wielką Brytanią 18 czerwca 1935 r. układu morskiego [28] uzyskały możliwość posiadania tonażu marynarki wojennej sięgającego 35% tonażu floty wojennej Wielkiej Brytanii oraz posiadania równorzędnej z nią liczby okrętów podwodnych.

Po II wojnie światowej w umowie poczdamskiej z 2 sierpnia 1945 r.[29], dotyczącej Niemiec, a także w traktacie pokojowym z Japonią, podpisanym w San Francisco 8 września 1951 r. [30] ustanowiono dla Niemiec i Japonii całkowite rozbrojenie i demilitaryzację. Natomiast w stosunku do pozostałych państw, które występowały w czasie II wojny światowej po stronie Niemiec, ustalono — w traktatach pokojowych podpisanych w Paryżu 10 lutego 1947 r. [31] — określone ograniczenia sił zbrojnych i zbrojeń: dla Włoch — 185 tys. żołnierzy i 65 tys. karabinierów, 2 okręty liniowe i pozostałe okręty o tonażu do 67,5 tys. DWT; dla Rumunii — 125 tys. żołnierzy i tonaż floty do 15 tys. DWT; dla Bułgarii — 56,8 tys. żołnierzy; dla Węgier — 70 tys. żołnierzy. Ponadto traktaty te zakazały wymienionym państwom posiadania i produkowania broni chemicznej i bakteriologicznej oraz niektórych rodzajów uzbrojenia.

Charakter wspólnie ustalanych samoograniczeń w zbrojeniach strategicznych mają rokowania SALT *(Strategic Arms Limitation Talks)* między ZSRR i USA. Rokowania oznaczają rozmowy o ograniczeniu broni strategicznych. Rokowania SALT I rozpoczęły się 17 listopada 1969 r. w Helsinkach i zakończone zostały podpisaniem 26 maja 1972 r. w Moskwie dwóch porozumień [32]:

[27] Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego (oprac. B. Winiarski), Warszawa 1938, s. 339—340.
[28] Dimplomaticzeskij słowar, Moskwa 1960, t. I, s. 79, 1964, t. III, s. 115—116.
[29] ZD 1946, nr 1, s. 3—33.
[30] ZD 1951, nr 9—10, s. 1695—1734; UN Treaty Series, vol. 136, s. 165 i nast.
[31] Dz. U. z 1949 r., nr 50, poz. 378; UN Treaty Series 1949, vol. 41, s. 21—263, vol. 42, s. 3—124.
[32] ZD 1972, nr 5, s. 939—957.

1) układu między ZSRR i USA o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej;

2) tymczasowego porozumienia między ZSRR i USA o niektórych środkach ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych.

Pierwsze z tych porozumień — układ o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej (systemów ABM — *Anti Balistic Missiles)* został zawarty na czas nieograniczony i podlega przeglądowi co 5 lat. W układzie tym strony ustaliły, że każda z nich będzie mogła mieć po dwa systemy obrony przeciwrakietowej: jeden — wokół stolicy i drugi — w wybranym rejonie wyrzutni strategicznych pocisków ofensywnych. W ramach jednego systemu ABM może być rozmieszczonych do 100 wyrzutni i do 100 przeciwrakiet oraz mogą być zainstalowane stacje radiolokacyjne w liczbie nie większej niż 6 zespołów umieszczonych w odległości do 150 km od centrum. Ustanowiono również zakaz konstruowania systemów ABM lub ich elementów składowych, działających z morza, powietrza, przestrzeni kosmicznej lub z ruchomych urządzeń naziemnych. Jednakże ograniczenia te nie obejmują systemów ABM, używanych do badań i doświadczeń oraz na poligonach doświadczalnych w liczbie do 15 wyrzutni. Ustalono także, że w celu zapewnienia przestrzegania układu strony będą posługiwały się narodowymi środkami kontroli. Ponadto przewidziano powołanie Stałej Komisji Konsultatywnej, której zadaniem będzie ułatwienie realizacji celów i postanowień układu oraz rozstrzyganie spraw niejasnych [33].

Uzupełnienie tego układu stanowią dwa protokoły podpisane w Moskwie 3 lipca 1974 r. [34] Na podstawie jednego protokołu strony wprowadziły dalsze ograniczenia w posiadaniu systemów obrony przeciwrakietowej (ABM), zmniejszając ich liczbę do jednego systemu dla każdej ze stron. Natomiast drugi protokół zawiera zasady określające zamianę, demontaż lub zniszczenie systemów obrony przeciwrakietowej lub ich składników oraz powiadamianie o tym.

Drugie porozumienie z 1972 r. zawarte zostało na okres 5 lat (weszło w życie 3 października 1972 r.). Porozumienie to ustanowiło wstrzymanie budowy dodatkowych naziemnych wyrzutni mię-

[33] Stała Komisja Konsultatywna powołana została do życia 21 grudnia 1972 r. Patrz Z. Szczerbowski: Strategiczny dialog rozbrojeniowy SALT, Warszawa 1978, s. 107.

[34] D. Gierycz: Rozbrojenie, bezpieczeństwo. Aktualne problemy, Warszawa 1974, s. 126—127.

dzykontynentalnych rakiet balistycznych (MRB) oraz wprowadziło zakaz zwiększania liczby wyrzutni rakiet balistycznych na okrętach podwodnych (RBOP). Nie stanowiło ono przeszkody w budowaniu dodatkowych wyrzutni rakiet balistycznych i okrętów podwodnych dla zastąpienia nimi przestarzałych typów wyrzutni lub okrętów podwodnych. Porozumienie to miało być podstawą do dalszych rokowań w zakresie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych. W uzupełnieniu do tego porozumienia podpisano 3 lipca 1974 r. w Moskwie [35] protokół określający zasady dotyczące zmian, demontażu lub zniszczenia strategicznych broni ofensywnych oraz zawiadomień o tym.

Rokowania SALT II w odróżnieniu od SALT I objęły wyłącznie zagadnienia strategicznych potencjałów ofensywnych, przy czym rezultaty ich miały się wyrażać w dwóch fazach. W pierwszej fazie tych rokowań zawarto 21 i 22 czerwca 1973 r. w Waszyngtonie dwa porozumienia [36]:

1) określające podstawowe zasady rokowań w sprawie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych;
2) o zapobieżeniu wojnie nuklearnej.

W treści pierwszego dokumentu przyjęto zasadę, że w toku dalszych rokowań w zakresie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych będzie brane pod uwagę równe bezpieczeństwo stron bez dążenia do uzyskania jednostronnych korzyści, oraz stwierdzono, że przyszłe porozumienia mogą dotyczyć zarówno ograniczeń ilościowych, jak i jakościowych.

W drugim porozumieniu strony zobowiązały się do powstrzymywania się od groźby użycia siły lub jej użycia przeciwko drugiej stronie i jej sojusznikom oraz przeciwko innym krajom, by unikać konfrontacji zbrojnych i wyeliminować możliwość wybuchu wojny nuklearnej między nimi oraz między każdą ze stron a innymi krajami. W wypadku powstania ryzyka konfliktu nuklearnego obie strony przystąpią do konsultacji wzajemnych i podejmą wysiłki, żeby zapobiec takiemu ryzyku konfliktu.

W drugiej natomiast fazie podpisano 18 czerwca 1979 r. w Wiedniu trzy porozumienia: [37]

[35] ZD 1974, nr 7, s. 789—802.
[36] ZD 1973, nr 6, s. 802—811.
[37] „Trybuna Ludu" z 20 czerwca 1979 r., s. 3—4. Porozumienia te nie weszły w życie, ponieważ USA odstąpiły od ich ratyfikacji.

1) układ między ZSRR a USA o ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych;

2) protokół do układu między ZSRR a USA o ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych;

3) zasady i główne kierunki dalszych rokowań o ograniczeniu zbrojeń strategicznych.

Ad 1. Układ przewidywał ograniczenia liczbowe nuklearnych arsenałów strategicznych. Ustalał, że po jego wejściu w życie limit międzykontynentalnych rakiet balistycznych (MRB) na lądzie, w powietrzu i na morzu, które mogą przenosić broń jądrową, ma być po 2400 dla każdej ze stron. W tym limicie skonkretyzowano pułap strategicznych rakiet balistycznych do 1320, co obejmuje rakiety wieloczłonowe o niezależnym naprowadzaniu na cel oraz bombowce dalekiego zasięgu z pociskami samosterującymi o zasięgu ponad 600 km, przy czym liczba wyrzutni MRB z głowicami wieloczłonowymi naziemnymi i wystrzeliwanymi z okrętów podwodnych z głowicami samonaprowadzającymi na cel nie powinna przekraczać 1200, a w tej liczbie tylko 820 wyrzutni MRB niezależnego naprowadzania na cel. Ustanowiono również zakaz zwiększania liczby członów głowic w istniejących systemach rakiet strategicznych o zasięgu ponad 600 km: w każdym systemie naziemnym — do 10, z wystrzeliwanych z okrętów podwodnych — do 14 i na bombowcach strategicznych — do 28 pocisków samosterujących na 1 samolot. Przewidywano, że z dniem 1 stycznia 1981 r. ogólny pułap MRB miał być obniżony do 2250.

Układ przewidywał kontrolę, przy czym weryfikacja przestrzegania postanowień miała być prowadzona za pomocą narodowych środków technicznych, pozostających w dyspozycji każdej strony. Druga strona nie powinna stosować środków utrudniających realizację kontroli. W razie wątpliwości strony mogłyby wyjaśniać i omawiać kwestie dotyczące wypełniania przyjętych zobowiązań w ramach Stałej Komisji Konsultatywnej, utworzonej w 1972 r. Ważność układu przewidziana została do końca 1985 r., jeżeli wcześniej nie zostałyby ustanowione dalsze ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych.

Ad 2. Protokół do układu zabrania instalowania nieruchomych wyrzutni MRB, samosterujących pocisków rakietowych o zasięgu ponad 600 km na wyrzutniach morskich lub naziemnych oraz prze-

prowadzania próbnych lotów rakiet balistycznych powietrze—ziemia i instalowania takich rakiet. Ważność tego protokołu przewidziano do końca 1981 r.

Ad 3. Określono zasady i kierunki dalszych rokowań mające wytyczać SALT III. Są to: a) równość i jednakowe bezpieczeństwo stron oraz dalsze ograniczenia jakościowe w celu zapobieżenia wybuchowi wojny jądrowej, b) doskonalenie kontroli, c) redukcja arsenałów strategicznych i d) umocnienie trwałości i bezpieczeństwa.

5. Prawo do pokoju a rozbrojenie

W ciągu wieków kształtowania się stosunków międzynarodowych zmieniały się poglądy na istotę państwa i jego uprawnienia jako podmiotu tych stosunków [38]. Zmieniały się również poglądy na pojęcie „suwerenność państwa" i w tym kontekście na prawo do prowadzenia wojny (ius ad bellum). We współczesnym świecie ukształtowało się szereg zasad dotyczących pokojowego współistnienia państw o różnych systemach ustrojowych. Zagadnienia rozbrojenia i osiągane porozumienia w tym zakresie łączą się również z suwerennością, zwłaszcza w kontekście postulatów powszechnego, całkowitego rozbrojenia. Samo prowadzenie rokowań rozbrojeniowych jest jedynie etapem żmudnych przygotowań do osiągania porozumień, które samoistnie nie przesądzają o sukcesie, bowiem dopiero przestrzeganie i realizacja ich utrwalają odpowiedni kierunek rozwoju stosunków międzynarodowych [39].

Suwerenność państwa uważana jest za jeden z podstawowych atrybutów równouprawnienia państw wobec siebie jako podmiotów prawa międzynarodowego. Powszechnie znane są fakty, że w państwach o strukturze federacyjnej, poszczególne państwa wchodzące w skład federacji przeważnie nie występują na zewnątrz jako podmioty stosunków międzynarodowych. Odmiennie natomiast przedstawia się pozycja zewnętrzna państw skonfederowanych, które z reguły zachowują swoją przedmiotowość w stosunkach międzynaro-

[38] R. Bierzanek: Zasady pokojowego współistnienia i ich kodyfikacja, Warszawa 1968 oraz tegoż: Doświadczenia historyczne w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi, „Studia Nauk Politycznych" 1980, nr 1 i 2.

[39] R. Bierzanek: Współczesne stosunki międzynarodowe, Warszawa 1971, cz. 1, s. 321—324.

dowych. Pozostawiając jednak poza tematyką rozważań niniejszego opracowania zagadnienie pełnego zestawu elementów suwerenności państwa, do których między innymi należy w stosunkach wewnętrznych danego państwa sprawowanie jurysdykcji sądowej, stwierdzić należy, że od najdawniejszych czasów jednym z elementów składowych suwerenności państwa było niczym nie skrępowane posiadanie sił zbrojnych o dowolnym stanie ich liczebności i potencjale uzbrojenia. Wiązało się to zresztą z całkowitą dowolnością państwa w sferze wypowiadania wojny i zabezpieczania obronnego przed wszczęciem wojny wobec niego. Suwerenność państw neutralnych stanowiła więc podstawę do kształtowania się przekonań o ograniczonych potrzebach posiadania przez te państwa sił zbrojnych lub nawet zupełnej rezygnacji z ich posiadania (np. Islandia).

Prawnomiędzynarodowe określenie problematyki rozbrojeniowej znalazło swój wyraz w art. 8 Paktu Ligi Narodów: „Członkowie Ligi uznają, że utrzymanie pokoju wymaga zmniejszenia zbrojeń narodowych do minimum dającego się pogodzić z bezpieczeństwem narodowym oraz egzekucją zobowiązań międzynarodowych przez wspólną akcję" [40]. W celu realizacji tego postanowienia w ramach Ligi Narodów tworzone były komisje, mające przygotowywać projekty rozbrojeniowe [41].

Wiele postulatów rozbrojeniowych zgłosił Związek Radziecki z racji uczestnictwa w różnych konferencjach międzynarodowych, reprezentując stanowisko, że rozbrojenie jest ważnym środkiem utrwalania pokoju międzynarodowego. Już na konferencjach w Genui w 1922 r. i w Hadze w 1922 r. wystąpił z propozycją powszechnego i pełnego rozbrojenia. Koncepcja ta legła u podstaw radzieckich propozycji rozbrojeniowych również w późniejszym okresie.

W 1925 r. Liga Narodów powołała komisję przygotowawczą konferencji rozbrojeniowej; w komisji tej od 1927 r. uczestniczył również Związek Radziecki. W latach 1932—1934 w Genewie obradowała Konferencja Rozbrojeniowa Ligi Narodów z udziałem 61 państw. Nie doprowadziła ona jednak do żadnych rezultatów.

Prawo do pokoju (*ius ad pacem*) sformułowane zostało w skali światowej dopiero jako pierwszy z celów ONZ. Wyrażono to w preambule Karty NZ oraz w art 1 ust. 1 Karty NZ. Konsekwencją tego

[40] Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200.
[41] W. Morawiecki: op. cit., s. 37 i nast.

jest art. 11 ust. 1 Karty NZ, mówiący o rozbrojeniu jako jednym ze środków utrzymania pokoju międzynarodowego. Przepis ten, określając kompetencje Zgromadzenia Ogólnego NZ stanowi, że organ ten „może rozważać ogólne zasady współpracy nad utrzymaniem pokoju i bezpieczeństwa, łącznie z zasadami dotyczącymi rozbrojenia i regulacji zbrojeń". Natomiast Rada Bezpieczeństwa ma obowiązek przyczyniania się do ograniczania zbrojeń (art. 26 Karty NZ).

W związku z tym już na I sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ uchwalona została 14 grudnia 1946 r. rezolucja nr 41 (I), ustalająca zasady ogólnej regulacji redukcji zbrojeń. 13 lutego 1947 r. Rada Bezpieczeństwa powołała Komisję Zbrojeń Klasycznych, która jednak w okresie zimnej wojny zaprzestała swej działalności, wobec czego w grudniu 1950 r. Zgromadzenie Ogólne NZ powołało tzw. Komitet Dwunastu, obejmujący Komisję Energii Atomowej i Zbrojeń Klasycznych, a na podstawie rezolucji nr 502 (VI) Zgromadzenia Ogólnego z 11 stycznia 1952 r. komitet ten został przekształcony w Komisję Rozbrojeniową. Wpłynęło do niej szereg propozycji, niektóre z nich stanowiły podstawę porozumień międzynarodowych [42].

Na szczególną uwagę zasługują te inicjatywy rozbrojeniowe, które były zgłoszone przez kraje socjalistyczne, bowiem wykazują one dążenia tych krajów do utrwalenia pokoju międzynarodowego. Oto najważniejsze z nich [43].

10 maja 1955 r. ZSRR zgłosił postulat redukcji zbrojeń i zakazu użycia broni atomowej. W projekcie tym zaproponowano określenie poziomu, do którego zostałyby zmniejszone siły zbrojne pięciu wielkich mocarstw, a mianowicie: po 1—1,5 mln ludzi dla USA, Chin i ZSRR oraz po 650 tys. ludzi dla Wielkiej Brytanii i Francji. Propozycje te nie zostały przyjęte przez państwa zachodnie za podstawę rokowań. Ale kraje socjalistyczne, kierując się chęcią wskazania dróg pozytywnego rozwiązania poczynań rozbrojeniowych dokonały w latach 1955—1956 jednostronnych redukcji sił zbrojnych w dwóch etapach.

Do propozycji rozbrojeniowych, wysuwanych przez państwa so-

[42] Tamże, s. 42—54.

[43] Pełny wykaz rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ w sprawach rozbrojenia zawiera dokument przygotowany na I nadzwyczajną sesję ONZ. Zob.: UN doc. A/AC. 187.29; W. Multan: Problemy rozbrojenia europejskiego 1945—1975, Warszawa 1979, s. 232—246.

cjalistyczne należy zaliczyć radzieckie projekty o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu, sformułowane w 1960 r. i w 1962 r. oraz koncepcję z 1971 r., dotyczącą zwołania światowej konferencji rozbrojeniowej. Zgromadzenie Ogólne NZ w rezolucji nr 2833 (XXVI) z 16 grudnia 1971 r. uznało za celowe i potrzebne zwołanie takiej konferencji, obejmującej zarówno problematykę rozbrojenia nuklearnego, jak i konwencjonalnego. Zagadnienia, którymi powinna się zająć ta konferencja sformułowano następująco [44]: 1) kontrola nad rozbrojeniem, 2) dostosowanie istniejących porozumień rozbrojeniowych do nowych warunków, 3) zakaz używania techniki laserowej w celach wojskowych, 4) denuklearyzacja wszystkich oceanów w sposób podobny do układu o Antarktydzie, 5) porozumienie pięciu wielkich mocarstw w sprawie organizowania, a następnie eliminacji wszelkich środków przenoszenia broni jądrowej, 6) ustanowienie zadowalającego systemu dla eliminacji wszystkich form wojskowych instalacji i systemów zabezpieczenia logistycznego z dna morskiego, 7) transfer pokojowej technologii nuklearnej do krajów rozwijających się, 8) ocena efektywności istniejącego systemu rozbrojeniowego, 9) zamrożenie i następnie redukcja wydatków wojskowych, 10) dalsze tworzenie stref wolnych od broni jądrowej, 11) likwidacja baz wojskowych na obcych terytoriach, 12) ograniczenie handlu bronią, 13) eliminacja bloków wojskowych, 14) zakaz propagandy wojennej i in.

Rozbrojenie traktowane jest przez państwa socjalistyczne jako środek zapewnienia pokoju, bezpieczeństwa międzynarodowego i dobrobytu ludzkości. Częściowe kroki rozbrojeniowe stanowić mogą sukcesywną realizację, zmierzającą do powszechnego i całkowitego rozbrojenia. Istotny impuls w sferze koncepcji rozbrojeniowych dała Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE), której akt końcowy z 1 sierpnia 1975 r. zalecił podejmowanie skutecznych kroków rozbrojeniowych pod ścisłą i realną kontrolą międzynarodową w celu umocnienia pokoju i bezpieczeństwa na całym świecie [45]. Odrębną próbę raealizacji intencji rozbrojeniowych stanowią rokowania 19 państw europejskich w Wiedniu w sprawie redukcji sił zbrojnych i zbrojeń w Europie.

[44] Z. Bako: Droga do światowej konferencji rozbrojeniowej, Warszawa 1975, s. 197—198.

[45] Wielka karta pokoju. Materiały Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Warszawa 1975, s. 29.

Próbę podsumowania wysiłków i osiągnięć rozbrojeniowych stanowiły nadzwyczajne sesje Zgromadzenia Ogólnego NZ (1978, 1982), poświęcone tym zagadnieniom. Były one poważnym krokiem na drodze do zwołania światowej konferencji rozbrojeniowej.

6. Polskie inicjatywy rozbrojeniowe

Wśród licznych polskich inicjatyw rozbrojeniowych do najistotniejszych zaliczyć można następujące.

3 września 1955 r. rząd PRL podjął uchwałę o jednostronnym zmniejszeniu liczebności sił zbrojnych o 47 tys. żołnierzy i oficerów, co zrealizowano do 20 sierpnia 1956 r.[46] Następnie 19 sierpnia 1956 r. ponownie zmniejszono liczebność wojsk o 50 tys.[47] Trzecia kolejna redukcja wojsk nastąpiła 25 marca 1957 r. — 44,5 tys. ludzi[48].

2 października 1957 r. Polska zgłosiła na forum ONZ propozycję utworzenia strefy wolnej od broni jądrowej w Europie Środkowej, ponawiając tę propozycję w nocie i memorandum z 14 lutego 1958 r.[49] Proponowano wówczas realizację takiej strefy w dwóch etapach (plan Rapackiego): pierwszy polegający na ustanowieniu zakazu produkcji i wyposażenia wojsk w tę broń i drugi etap — obejmujący całkowity zakaz znajdowania się tej broni na obszarze Polski, Czechosłowacji, NRD i RFN. Realizacja obu etapów miała być objęta systemem skutecznej kontroli (druga wersja planu Rapackiego). Idea strefy wolnej od broni jądrowej później została zrealizowana w odniesieniu do Ameryki Łacińskiej[50].

19 listopada 1960 r. Polska złożyła w Komisji Politycznej Zgromadzenia Ogólnego NZ projekt rezolucji w sprawie poinformowania opinii publicznej o skutkach wojny z użyciem broni jądrowej. Ponowne powtórzenie tego projektu stanowiło podstawę do uchwalenia przez Zgromadzenie Ogólne NZ 5 grudnia 1966 r.[51] rezolucji nr 2162 A(XXI) oraz opracowania i opublikowania specjalnego ra-

[46] ZD, 1955, nr 9, s. 1822—1823.
[47] Tamże, 1956, nr 5, s. 635.
[48] Tamże, 1957, nr 3, s. 282.
[49] Tamże, 1957, nr 10, s. 273 i 1958 nr 2, s. 386.
[50] UN Treaty Series, vol. 634, s. 326.
[51] UN doc. A/AC.187.29, s. 12.

portu sekretarza generalnego ONZ o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej [52].

15 października 1963 r. Polska złożyła w Komitecie I Zgromadzenia Ogólnego NZ projekt rezolucji w sprawie zakazu umieszczania na orbicie okołoziemskiej wszelkich obiektów, wyposażonych w broń masowego rażenia oraz zakazu umieszczania tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej. Propozycja ta ujęta została w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 1884 (XVIII) z 17 października 1963 r. [53], zaś końcowym efektem był układ w tej materii z 27 stycznia 1967 r. [54]

29 lutego 1964 r. rząd PRL przedstawił memorandum w sprawie zamrożenia zbrojeń jądrowych i termojądrowych w Europie Środkowej, znane pod nazwą planu Gomułki [55].

W lipcu 1968 r. Polska zgłosiła w Komitecie Rozbrojeniowym w Genewie koncepcję opracowania szczegółowego raportu naukowego w sprawie broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz możliwych skutków jej użycia [56]. Inicjatywa ta zyskała uznanie i doprowadziła do uchwalenia przez Zgromadzenie Ogólne NZ rezolucji nr 2454 A (XXIII) z 20 grudnia 1968 r. [57] Na jej podstawie opracowany został przez 14 ekspertów (z udziałem przedstawiciela Polski) raport sekretarza generalnego NZ z 1 lipca 1969 r. jako dokument ONZ [58]. Następnie Polska zgłosiła 19 września 1969 r. projekt konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o ich zniszczeniu [59]. Zgromadzenie Ogólne NZ zaleciło Komitetowi Rozbrojeniowemu w Genewie rozpatrzenie tej kwestii w celu osiągnięcia porozumienia międzynarodowego [60]. Efektem rokowań było podpisanie 10 kwietnia 1972 r. konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicz-

[52] Raport sekretarza generalnego ONZ o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej, Warszawa 1968.
[53] ZD, 1963, nr 11—12, s. 1469—1470.
[54] Dz. U. z 1968 r., nr 14, poz. 82.
[55] D. Gierycz: Rozbrojenie, Warszawa 1981, s. 26.
[56] Broń CB, op. cit.
[57] ZD, 1968, nr 12, s. 2021—2029.
[58] Raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej), Warszawa 1969.
[59] Broń CB, op. cit., s. 349.
[60] Rezolucje Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 2662(XXV) i 2827(XXVI).

nej) i toksyn oraz o ich zniszczeniu [61]. Kontynuację tej samej inicjatywy stanowił przedstawiony przez Polskę 28 marca 1972 r. w Komitecie Rozbrojeniowym projekt konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni chemicznej oraz o jej zniszczeniu [62].

Również jedną z istotnych inicjatyw rozbrojeniowych był polski projekt, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne NZ rezolucji nr 2936 (XXVII) z 29 listopada 1972 r. w sprawie nieużywania siły w stosunkach międzynarodowych oraz zakazu na zawsze użycia broni nuklearnej [63].

[61] Dz. U. z 1976 r., nr 1, poz. 1.
[62] ZD, 1972, nr 3, s. 490—497.
[63] ZD, 1972, nr 12, s. 2045—2046.

Rozdział III

MIĘDZYNARODOWE REGUŁY WALKI ZBROJNEJ

1. Rozwój unormowań międzynarodowych reguł walki zbrojnej

Międzynarodowe reguły walki zbrojnej obejmują zarówno unormowania zawarte w umowach międzynarodowych i innych aktach międzynarodowych, jak i w prawie zwyczajowym w zakresie sposobów walki zbrojnej i porozumień stron wojujących między sobą oraz wobec państw i osób neutralnych.

Międzynarodowe reguły walki zbrojnej nie mają skutecznie zorganizowanego systemu gwarantującego ich przestrzeganie, z wyjątkiem działań odwetowych mających na celu przymuszenie do przestrzegania prawa międzynarodowego. Dlatego przestrzeganie ich kształtuje się na zasadzie *pacta sunt servanda*. Nie bez znaczenia jest ustanowienie międzynarodowej odpowiedzialności karnej za przestępstwa wojenne.

Rozwój międzynarodowych reguł walki zbrojnej sięga swoimi początkami w zamierzchłą przeszłość, a więc ma za sobą długą drogę, która pozostaje nadal otwarta, wciąż bowiem przybywają określone ograniczenia w zasięgu konfliktów zbrojnych oraz stosowaniu środków i metod walki zbrojnej.

Każda formacja ekonomiczno-społeczna tworzyła i uzupełniała unormowania reguł walki zbrojnej oraz wprowadzała ograniczenia.

Już w państwach typu niewolniczego znano zakaz nieatakowania zbrojnego świątyń i osób, które się w nich schroniły [1]. Starożytni Hindusi w kodeksie Manu z XII w. p.n.e. mieli sformułowane zasady dotyczące zakazu używania trucizn, niszczenia urządzeń nawadniających pola, walki z rannymi lub chorymi albo tymi,

[1] H. Grotius: Trzy księgi o prawie wojny i pokoju (przekład R. Bierzanka), Warszawa 1957, t. II, s. 375—376.

którzy jej zaprzestali lub nie biorą w niej udziału, a także walki jeźdźca przeciwko pieszemu i in.[2] Starożytni Grecy i Rzymianie mieli ustalone zasady wypowiadania wojen i ich kończenia[3]. W państwach islamskich ukształtowało się pojęcie „wojny świętej" przeciwko innowiercom, a w ramach reguł walki obowiązywały zasady humanitarnego postępowania wobec kobiet, dzieci i starców[4].

W państwach typu feudalnego w okresie średniowiecza eksponowano zasadę rycerskości walki, próbą zaś ograniczenia walk było wprowadzenie zakazu walk w określone dni, zwane dniami pokoju bożego — *Treuga Dei.*

Współczesne międzynarodowe unormowania reguł walki zbrojnej w postaci spisanych zasad biorą swój początek od połowy XIX w.

16 kwietnia 1856 r. w Paryżu na kongresie poświęconym zakończeniu wojny krymskiej ogłoszona została deklaracja (przyjęta wraz z traktatem paryskim), która określiła cztery zasady reguł wojny na morzu[5].

24 kwietnia 1863 r. na podstawie rozkazu nr 100 prezydenta USA Lincolna wprowadzony został jako akt prawa wewnętrznego regulamin polowy w opracowaniu F. Liebera, obejmujący ukompletowane reguły walki pod nazwą „Instructions for Government of Armies of the United States in the Field" (Instrukcje dla dowództwa armii Stanów Zjednoczonych w polu)[6].

11 grudnia 1868 r. w Petersburgu uchwalona została międzynarodowa deklaracja o zakazie używania w walce pocisków wybuchających i zapalających o wadze poniżej 400 gramów[7].

29 października 1888 r. w Konstantynopolu ustanowiono neutralność wieczystą Kanału Sueskiego i wolność żeglugi po nim dla wszystkich narodów[8].

[2] N. Singh: Nuclear Weapons and International Law, Londyn 1959, s. 17—45.
[3] R. Bierzanek: Rozpoczęcie i zakończenie wojny..., „Zeszyty Naukowe UŁ" 1955, seria I, z. 2.
[4] K. Khadduri: War and Peace in the Law of Islam, Baltimore 1955, s. 51—82, 102—137.
[5] Międzynarodowe prawo wojenne..., (oprac. M. Flemming), s. 21—22.
[6] Basic Field Manual FM 27—10, Rules of Land Warfare, Waszyngton 1940.
[7] Międzynarodowe prawo wojenne..., s. 22—23.
[8] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), Warszawa 1954, t. I, s. 163—166.

W 1899 r. w Hadze odbyła się I konferencja pokojowa, na której uchwalono 29 lipca trzy konwencje [9], a w tym — II o prawach i zwyczajach wojny lądowej. Ponadto uchwalono trzy deklaracje dotyczące reguł walki [10]: a) o zakazie używania w wojnie pocisków rozszerzających się albo rozpłaszczających się w ciele ludzkim (określonych później mianem pocisków „dum-dum"), b) o zakazie używania pocisków, których jedynym celem jest wydzielanie gazów trujących albo duszących i c) o zakazie zrzucania pocisków i materiałów wybuchowych z balonów.

W 1907 r. obradowała w Hadze II konferencja pokojowa, w toku której 18 października podpisano 13 konwencji międzynarodowych, normujących szeroki wachlarz zagadnień dotyczących reguł prowadzenia walki zbrojnej [11]. Jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, I KH dotyczyła pokojowego załatwiania sporów. Ale już IV KH o prawach i zwyczajach wojny lądowej miała, jako załącznik, regulamin dotyczący reguł walki. V konwencja o prawach i obowiązkach państw i osób neutralnych w wojnie lądowej dotyczyła reguł postępowania stron wojujących wobec państw i osób neutralnych. Natomiast VI—XI i XIII KH obejmowały szczegółowe reguły wojny na morzu [12].

9 lutego 1920 r. w Paryżu na konferencji pokojowej ustanowiono neutralizację wysp Archipelagu Spitsbergen [13].

17 czerwca 1925 r. w Genewie podpisano protokół genewski dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub innych oraz środków bakteriologicznych [14].

6 listopada 1936 r. w Londynie podpisano protokół w sprawie używania łodzi podwodnych [15].

12 sierpnia 1949 r. w Genewie podpisano cztery konwencje o ochronie ofiar wojny [16]. Są to następujące konwencje:

I o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych,

[9] Les conventions et déclarations de la Haye de 1899 et 1907, Nowy Jork 1918, s. 227 i nast.
[10] Tamże.
[11] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 237—292.
[12] Tamże.
[13] Wojenno-morskoj mieżdunarodno-prawowoj sprawocznik, Moskwa 1966, s. 303—309.
[14] Dz. U. z 1929 r., nr 28, poz. 278.
[15] Dz. U. z 1937 r., nr 55, poz. 425.
[16] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

II o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu,

III o traktowaniu jeńców wojennych,

IV o ochronie osób cywilnych podczas wojny.

14 maja 1954 r. w Hadze podpisano konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego [17].

1 grudnia 1959 r. w Waszyngtonie podpisano Układ o neutralizacji Antarktydy [18].

5 sierpnia 1963 r. podpisany został w Moskwie Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą (bez udziału Francji i Chińskiej Republiki Ludowej) [19].

27 stycznia 1967 r. podpisano w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie Układ o neutralizacji przestrzeni kosmicznej wraz z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi [20].

14 lutego 1967 r. w Tlatelolco (dzielnica miasta Meksyk) podpisano Układ o denuklearyzacji Ameryki Łacińskiej [21].

1 lipca 1968 r. podpisano w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie Układ o nierozpowszechnianiu broni jądrowej [22].

11 lutego 1971 r. podpisano w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie Układ o zakazie umieszczania na dnie mórz i oceanów oraz w ich wnętrzu broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady [23].

10 kwietnia 1972 r. podpisano w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie konwencję o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn oraz o ich zniszczeniu [24].

18 maja 1977 r. w Genewie podpisano konwencję o zakazie wykorzystywania technik oddziaływania na środowisko naturalne w celach wojskowych lub innych wrogich celach [25].

8 czerwca 1977 r. w Genewie uchwalono dwa protokoły dodatkowe do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie

[17] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.
[18] Dz. U. z 1961 r., nr 46, poz. 237.
[19] Dz. U. z 1963 r., nr 52, poz. 288.
[20] Dz. U. z 1968 r., nr 14, poz. 82.
[21] United Nations, Treaty Series, vol. 634, s. 326 i nast.
[22] Dz. U. z 1970 r., nr 8, poz. 60.
[23] Dz. U. z 1972 r., nr 44, poz. 275.
[24] Dz. U. z 1976 r., nr 1, poz. 1.
[25] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 364—367.

ofiar wojny[26]. Są to: I protokół dodatkowy dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, II prot. dod. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych. Zawierają one obok zagadnień prawa humanitarnego unormowania międzynarodowych reguł prowadzenia walki zbrojnej.

10 października 1980 r. w Genewie uchwalono konwencję o zakazach lub ograniczeniach stosowania niektórych rodzajów broni konwencjonalnej, powodujących nadmierne zranienia lub niekontrolowane skutki; ustanowiono takie zakazy lub ograniczenia w odniesieniu do pocisków, których odłamki nie są wykrywalne promieniami rentgena, min lądowych i broni zapalającej.

2. Uczestnicy walki zbrojnej

Strony wojujące

Międzynarodowe uregulowania dotyczą nie tylko sytuacji prawnej stron konfliktu zbrojnego, lecz sięgają znacznie dalej — w sferę uprawnień i obowiązków poszczególnych grup osobowych. W tym aspekcie wszystkie osoby mogące znajdować się na obszarach działań wojennych możemy podzielić na następujące grupy (kategorie):

a) uczestnicy walki zbrojnej
   — członkowie regularnych sił zbrojnych, żołnierze walki czynnej (kombatanci), osoby towarzyszące siłom zbrojnym, zwane osobami pomocniczymi (niekombatanci),
   — członkowie nieregularnych sił zbrojnych (partyzanci, powstańcy i pospolite ruszenie): członkowie walki czynnej (kombatanci nieregularni), osoby towarzyszące nieregularnym siłom zbrojnym (niekombatanci nieregularnych sił zbrojnych);
b) osoby pozbawione praw uczestnika walki zbrojnej (szpiedzy, sabotażyści, najemnicy, dezerterzy);
c) osoby wyeliminowane z walki zbrojnej
   — ranni, chorzy i rozbitkowie,

[26] Tamże, s. 214—294.

— jeńcy wojenni;
d) osoby nie uczestniczące w walce zbrojnej (ludność cywilna);
e) osoby neutralne wobec walki zbrojnej
— członkowie misji pokojowych, dyplomatycznych, obserwacyjno-kontrolnych lub nadzorczych,
— członkowie misji lub organizacji pomocy humanitarnej,
— osoby prywatne państw neutralnych na obszarach zajętych.

Regularne i nieregularne siły zbrojne

Żołnierze regularnych sił zbrojnych są według zasad organizacyjnych przydzieleni do poszczególnych oddziałów wchodzących w skład rodzajów wojsk i służb, co w międzynarodowym prawie wojennym może mieć pewne znaczenie, lecz obok takiego podziału występuje zupełnie odmienny podział na kombatantów i niekombatantów, których status prawnomiędzynarodowy jest znacznie zróżnicowany.

Żołnierze walki czynnej (kombatanci) mają prawo prowadzenia działań bojowych zarówno ofensywnych, jak i defensywnych. Nie ponoszą oni żadnej odpowiedzialności za szkody wyrządzone w toku tych działań zbrojnych, jeżeli przestrzegają zasad międzynarodowego prawa wojennego. Do kategorii żołnierzy walki czynnej zalicza się żołnierzy poszczególnych rodzajów wojsk i służb, z wyjątkiem żołnierzy niektórych służb specjalnych, nie zaliczanych do kombatantów, o czym będzie mowa dalej.

Żołnierze walki czynnej po obu stronach wojujących mogą walczyć zarówno w oddziałach zwartych, jak i w rozproszeniu, pojedynczo, co odnosi się do desantu, zwiadu lub rozpoznania, pod warunkiem jednak, że żołnierze w rozproszeniu działają w umundurowaniu wojsk własnych (a dywersanci mają jakiś wyodrębniony uniform nawet niewojskowy lub przynajmniej znak rozpoznawczy).

Wśród żołnierzy walki czynnej szczególne miejsce oraz nadzwyczajne uprawnienia przysługują parlamentarzom i osobom im towarzyszącym, wysyłanym do wojsk nieprzyjacielskich dla przeprowadzenia negocjacji, do czego powinni mieć upoważnienie na piśmie od dowódcy wysyłającego ich. Parlamentarze używają białej flagi, mogą towarzyszyć im następujące osoby: chorąży,

tłumacz, trębacz i dobosz. Korzystają oni z przywileju nietykalności osobistej [27].

Wszyscy żołnierze walki czynnej powinni być zaopatrzeni w znaki tożsamości (żetony tożsamości) [28] lub legitymacje, chociaż równoznaczne z tym jest działanie przez żołnierza w umundurowaniu i podleganie rozkazom wojskowym.

Z żołnierzami regularnych sił zbrojnych zrównani są członkowie milicji i oddziałów ochotniczych.

Odmienną rolę spełniają w wojnie osoby towarzyszące siłom zbrojnym. Stanowią one znacznie zróżnicowaną grupę osobową w siłach zbrojnych. Są nimi niekombatanci, zarówno żołnierze, jak i osoby cywilne pozostające w służbie wojskowej lub towarzyszące siłom zbrojnym. Są to następujące kategorie osób: a) personel sanitarny (lekarze, farmaceuci, felczerzy, pielęgniarki i żołnierze przyuczeni do zbierania rannych i chorych, b) kapelani wojskowi, c) korespondenci wojenni, d) wojskowy wymiar sprawiedliwości, e) obsługa cywilna administracji wojskowej i zaopatrzenia, f) osoby cywilne transportu wojskowego i g) oddziały robocze. Osoby te mają prawo do posiadania broni w celu samoobrony. Wszyscy niekombatanci powinni posiadać karty tożsamości osób towarzyszących siłom zbrojnym, wystawione według ustalonego jednolitego wzoru międzynarodowego. Karta tożsamości powinna zawierać następujące dane: nazwisko i imię, datę i miejsce urodzenia, charakter, w jakim dana osoba towarzyszy siłom zbrojnym. Ponadto w odniesieniu do personelu sanitarnego istnieje wymaganie, żeby karta tożsamości była zaopatrzona w znak Czerwonego Krzyża lub Czerwonego Półksiężyca albo odpowiedni do nich znak ochrony sanitarnej, przy czym taka karta tożsamości, stanowiąca legitymację, uprawnia do noszenia znaku ochrony sanitarnej.

Niekombatanci nie biorą bezpośrednio udziału w walce.

Do uznania osób walczących zbrojnie za członków nieregularnych sił zbrojnych wymagane jest spełnianie przez nich określonych warunków, które są odmienne dla dwóch grup nieregular-

[27] Bliższe określenie zasięgu zakazu, który zabrania prowadzenia walki przeciwko parlamentarzom, znajduje się na s. 105—106.

[28] Zarządzenie ministrów obrony narodowej i spraw wewnętrznych z 30 grudnia 1970 r. w sprawie kart i tabliczek tożsamości w wojsku (M. P. z 1971 r., nr 4, poz. 24).

nych sił zbrojnych: a) partyzantów i powstańców i b) pospolitego ruszenia.

Pierwsza grupa (partyzanci i powstańcy) powinna spełniać łącznie następujące trzy warunki:

1) mieć na czele oddziału dowódcę odpowiedzialnego za swoich podwładnych;
2) odróżniać się od ludności cywilnej w czasie brania udziału w ataku lub operacji przygotowawczej do ataku, a gdy nie mogą się odróżniać od ludności cywilnej, powinni jawnie nosić broń: a) w czasie każdego starcia zbrojnego i b) gdy są widoczni dla nieprzyjaciela podczas rozwinięcia wojskowego poprzedzającego atak, w którym mają uczestniczyć;
3) przestrzegać praw i zwyczajów międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych.

Dowódca takiego oddziału ma obowiązek pouczyć swoich podwładnych o elementarnych regułach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, szczególnie zaś o zasadach traktowania jeńców, rannych, chorych i rozbitków, o zakazanych sposobach walki zbrojnej, o zakazie nadużywania flagi parlamentarza lub znaków ochrony sanitarnej, o obowiązku ochrony ludności cywilnej, dóbr kultury i poszanowania mienia.

Druga grupa (pospolite ruszenie) ma obowiązek spełnienia tylko dwóch warunków łącznie, a mianowicie jawnego noszenia broni oraz przestrzegania praw i zwyczajów wojennych. Obowiązek ten nałożony jest na ludność, która nie miała czasu zorganizować się w regularne siły zbrojne, a na skutek zbliżania się wojsk strony przeciwnej chwyciła żywiołowo za broń, aby stawić opór inwazji.

Zrównani z członkami nieregularnych sił zbrojnych pierwszej grupy są członkowie tzw. milicji i innych oddziałów ochotniczych wraz z członkami zorganizowanych ruchów oporu, które nie wchodzą w skład regularnych sił zbrojnych. Takie nieregularne siły zbrojne mogą prowadzić walkę zbrojną w granicach lub poza granicami własnego terytorium kraju i na obszarach okupowanych przez agresora.

Uprawnienie nieregularnych sił zbrojnych do prowadzenia walki zbrojnej wynika z podstawowej zasady międzynarodowego prawa publicznego, że ludność cywilna nie może być pozbawiona prawa prowadzenia walki w obronie własnego kraju. Prawo narodów do

samostanowienia, sformułowane w Deklaracji Praw Narodów Rosji z 15 listopada 1917 r.[29], znalazło swoje potwierdzenie w wielu dokumentach NZ,w tym w deklaracji Zgromadzenia Ogólnego NZ z 14 grudnia 1960 r.[30] w sprawie przyznania niepodległości krajom kolonialnym i w dwóch aktach NZ z 16 grudnia 1966 r.[31], którymi są: a) Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych i b) Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych. W aktach tych wyraźnie stwierdzono, że wszystkie narody mają niezbywalne prawo do wolności, suwerenności i samostanowienia, co potwierdza również definicja agresji z 14 grudnia 1974 r. uchwalona w postaci rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ[32].

Osoby pozbawione praw uczestników walki zbrojnej

Osobami pozbawionymi uprawnień członków sił zbrojnych i nie korzystającymi w razie ich pojmania ze statusu jeńca wojennego są: a) szpiedzy, b) sabotażyści, c) najemnicy i d) dezerterzy. Osoby te w razie ich pojmania podlegają traktowaniu jak przestępcy; odpowiadają one karnie za swoje czyny z zachowaniem gwarancji procesowych.

Zgodnie z art. 29 RH[33] „za szpiega może być uważana tylko taka osoba, która działając potajemnie pod fałszywymi pozorami zbiera lub stara się zbierać wiadomości w obrębie działań jednej ze stron wojujących, z zamiarem zakomunikowania ich stronie przeciwnej". Zgodnie z art. 46 I prot. dod.[34] powyższe określenie szpiega nie obejmuje żołnierzy zwiadu i rozpoznania, którzy działają w umundurowaniu swoich wojsk, ani osób, którym zlecono czynności przekazania korespondencji przeznaczonej dla armii własnej lub nieprzyjacielskiej, czyli spełniającej zadania komunikowania się. Pojęcie szpiegostwa podają przepisy wewnętrzne państw. Tak np. zgodnie z art. 124 polskiego kodeksu karnego

[29] Prawo międzynarodowe... (oprac L. Gelberg), Warszawa 1958, t. II, s. 5—7.
[30] Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego (oprac. K. Kocot i K. Wolfke), Wrocław 1978, s. 108—110.
[31] Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 168 i 170.
[32] UN Doc. A/9890, ZD 1974, nr 12 s. 1397—1403.
[33] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 28—29.
[34] Tamże, s. 240—241.

szpiegostwem jest udział w obcym wywiadzie lub działanie na rzecz tego wywiadu przez udzielanie wiadomości (§ 1), a także zbieranie lub przechowywanie wiadomości w celu ich udzielenia obcemu wywiadowi albo podjęcie się działalności na rzecz obcego wywiadu (§ 2).

Pojęcie sabotażu nie zostało określone w prawie międzynarodowym. Natomiast art. 127 kodeksu karnego określa je jako niszczenie, uszkadzanie lub czynienie niezdolnymi do użytku zakładów, urządzeń lub mienia o poważnym znaczeniu dla PRL w celu osłabienia władzy ludowej, wywołania zaburzeń lub nastrojów powszechnego niezadowolenia albo poważnych zakłóceń gospodarczych.

Trzecią grupę osób pozbawionych praw uczestnika walki zbrojnej stanowią najemnicy. Pojęcie najemnika określone zostało w art. 47 I prot. dod. [35]. Zgodnie z tym przepisem najemnikiem jest każda osoba, która: a) została specjalnie zwerbowana w kraju lub za granicą do walki w konflikcie zbrojnym, b) rzeczywiście bierze udział w działaniach zbrojnych, c) bierze udział w działaniach zbrojnych głównie w celu uzyskania korzyści osobistej i otrzymała obietnicę wynagrodzenia materialnego wyraźnie wyższego od tego, które jest przyrzeczone lub wypłacane kombatantom mającym podobny stopień i sprawującym podobną funkcję, d) nie jest obywatelem strony konfliktu ani stałym mieszkańcem terytorium kontrolowanego przez stronę konfliktu, e) nie jest członkiem sił zbrojnych strony konfliktu, f) nie została wysłana przez państwo inne niż strona konfliktu w misji urzędowej jako członek sił zbrojnych tego państwa. Wszystkie te cechy powinny występować łącznie.

Czwartą grupą osób, które nie nabywają statusu jeńca wojennego są dezerterzy, którzy wstąpili do armii nieprzyjaciela, a zostaną pojmani przez wojska własne. Osoby te nawet przez fakt nabycia obcego obywatelstwa, tj. obywatelstwa strony przeciwnej, nie przestają być dezerterami z własnej armii i mogą być sądzeni zarówno za dezercję, jak i udział w walce po stronie nieprzyjaciela.

[35] Tamże, s. 241—242; L. Sosnowski: Pozycja prawna najemników we współczesnym prawie międzynarodowym, WPP 1978, nr 2, s. 181—188.

3. Wyłączone z walki teatry działań wojennych i obiekty

Obszar wojny obejmuje teren potencjalnych działań zbrojnych, czyli takie obszary i przestrzenie, gdzie mogą być prowadzone działania wojenne, tj. obszary lądowe, wodne i powietrzne należące do stron wojujących oraz morze pełne (otwarte) i przestrzeń powietrzna nad pełnym morzem. Natomiast tzw. teatr działań wojennych obejmuje te obszary, akweny i przestrzenie, gdzie rzeczywiście toczą się działania wojenne.

Umowy międzynarodowe zawierają nakazy wyłączające określone obszary i przestrzenie z zasięgu walki zbrojnej, przy czym niektóre z nich zostały zneutralizowane w całości, a inne tylko częściowo albo pod względem niektórych rodzajów broni.

Najwcześniej zneutralizowany został obszar Wysp Alandzkich na Bałtyku. Na konferencji pokojowej w Paryżu w dniu 30 marca 1856 r.[36] zawarta została konwencja między Francją, Wielką Brytanią i Rosją w sprawie Wysp Alandzkich, w której ustalono, że obszar ich nie będzie fortyfikowany i nie będą tam utrzymywane lub tworzone urządzenia wojskowe i wojskowo-morskie. W tym czasie Wyspy Alandzkie należały do Rosji. Po proklamowaniu niepodległości Finlandii w 1917 r. weszły w skład obszaru tego państwa. Ich przynależność do Finlandii potwierdzona została przez Rosję radziecką w traktacie pokojowym z Finlandią 14 października 1920 r.[37]. Natomiast 20 października 1921 r. podpisana została konwencja dotycząca niefortyfikowania i zneutralizowania Wysp Alandzkich[38]. Konwencja ta była podpisana bez udziału państwa radzieckiego. Dopiero w dwustronnym porozumieniu ZSRR z Finlandią 11 listopada 1940 r. Związek Radziecki potwierdził demilitaryzację i neutralizację Wysp Alandzkich, zaś potwierdzenie tego stanu rzeczy znalazło się w traktacie pokojowym z Finlandią z 10 lutego 1947 r.[39].

Odmienny natomiast kierunek rozwoju miała neutralizacja Cieśniny Magellana. Na podstawie dwustronnej umowy z 23 lipca

[36] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 58.
[37] Wojenno-morskoj mieždunarodno-prawowoj sprawocznik, s. 315.
[38] Dz. U. z 1922 r., nr 88, poz. 792.
[39] Wojenno-morskoj..., s. 316.

1881 r. między Chile i Argentyną uznano ten obszar za zneutralizowany i otwarty dla wolnej żeglugi statków handlowych i okrętów wojennych wszystkich narodów. W celu zagwarantowania wolnej żeglugi ustanowiono zakaz budowania na brzegach cieśniny umocnień wojennych. Na podstawie umowy obu tych państw z 10 grudnia 1941 r. uchylona została neutralizacja tego obszaru oraz ustanowiono kontrolę przepływu, z wyjątkiem państw znajdujących się w przymierzu z Argentyną, Chile i ich sojusznikami [40].

29 października 1888 r. w Konstantynopolu podpisany został przez 10 państw [41] traktat w sprawie Kanału Sueskiego. Traktat ten ustanowił wolność żeglugi zarówno w czasie pokoju, jak i wojny dla wszystkich statków handlowych i okrętów wojennych. Obszar Kanału Sueskiego oraz porty dające dostęp do niego — Port Said i Suez, a także obszar w promieniu trzech mil od tych portów zostały zneutralizowane i ustanowiono zakaz podejmowania jakichkolwiek kroków wojennych. Kanał Sueski początkowo był eksploatowany przez Powszechne Towarzystwo Morskie Kanału Sueskiego składające się głównie z przedstawicieli kapitału anglo-francuskiego. 26 lipca 1956 r. [42] rząd Egiptu znacjonalizował Kanał Sueski, utrzymując nadal dotychczasowy status Kanału Sueskiego, z wyjątkiem administracyjnego zarządzenia i dochodów finansowych przejętych przez Egipt. Zainteresowane koła kapitalistyczne przeciwstawiły się temu, wysuwając koncepcję umiędzynarodowienia Kanału, a gdy spotkały się ze sprzeciwem, dokonana została 29 października 1956 r. agresja Izraela wspólnie z Wielką Brytanią i Francją. Wojska tych państw opanowały obszar Kanału Sueskiego, lecz stanowcze potępienie ich działalności przez ZSRR oraz brak wyraźnego poparcia agresorów przez USA zmusiły ich do wycofania się z obszaru Kanału. 24 kwietnia 1957 r. [43] rząd Egiptu ogłosił deklarację potwierdzającą moc wiążącą traktatu w sprawie wolnej żeglugi ustanowionej w 1888 r. Jednakże następna agresja Izraela w 1967 r. spowodowała ponowne naruszenie neutralności Kanału Sueskiego i unieruchomienie na nim żeglugi na kilka lat. Fakty naruszeń neutralności Kanału nie świadczą o likwidacji ustanowionej neutralności tego obszaru.

[40] Tamże, s. 174—175.
[41] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 153—156.
[42] Tamże, t. III, s. 511—513.
[43] Tamże, t. III, s. 533—537.

8 kwietnia 1904 r. w Londynie na podstawie deklaracji francusko-angielskiej potwierdzona została wolność żeglugi przez Cieśninę Gibraltarską i niefortyfikowanie jej, a na podstawie deklaracji francusko-hiszpańskiej z 3 października 1904 r. Hiszpania przyłączyła się do wspomnianej deklaracji [44].

9 lutego 1920 r. w Paryżu na konferencji pokojowej podpisany został przez 9 państw [45] traktat w sprawie Archipelagu Spitsbergen. Traktat ten suwerenność nad Archipelagiem przyznał Norwegii, przewidując demilitaryzację i neutralność tego obszaru, co oznacza zakaz tworzenia tam baz lub umocnień oraz zakaz wykorzystywania tego obszaru w celach wojskowych.

Na podstawie Układu waszyngtońskiego z 1 grudnia 1959 r. [46] w sprawie neutralizacji Antarktydy postanowiono, że obszar tego kontynentu będzie wykorzystywany wyłącznie dla celów pokojowych. Zakazano w szczególności wszelkich posunięć o charakterze militarnym, takich jak zakładanie baz wojskowych i umocnień, przeprowadzanie manewrów wojskowych oraz wypróbowywanie broni jakiegokolwiek rodzaju. Ponadto ustanowiono dodatkowy zakaz dokonywania wybuchów jądrowych na Antarktyce.

W rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ z 24 listopada 1961 r. [47] wezwano wszystkie państwa do traktowania całego kontynentu Afryki jako strefy bezatomowej, użycie zaś broni atomowej i wodorowej będzie uważane za naruszające Kartę Narodów Zjednoczonych, sprzeczne z prawami ludzkości i stanowiące zbrodnię przeciwko ludzkości.

Na podstawie wielostronnego układu podpisanego 5 sierpnia 1963 r. [48] w Moskwie ustanowiono zakaz przeprowadzania prób broni nuklearnej w atmosferze, w przestrzeni kosmicznej i pod wodą. Postanowienia układu dotyczą także każdego innego środowiska, jeśli próbna eksplozja broni nuklearnej powoduje przedostanie się opadów radioaktywnych poza granice terytorium państwa, pod którego jurysdykcją lub kontrolą dokonuje się eksplozji; traktat ten nie obejmuje prób nuklearnych pod ziemią.

[44] Tamże, t. I, s. 192 i 312.
[45] Były to następujące państwa: Wielka Brytania, Dania, Francja, Norwegia, Włochy, Holandia, Szwecja, USA i Japonia. Por. Wojenno-morskoj..., s. 303—309.
[46] Dz. U. z 1961 r., nr 46, poz. 237.
[47] Jest to rezolucja nr 1652/XVI, UN Doc. A/AC. 187/29, s. 96.
[48] Dz. U. z 1963 r., nr 52, poz. 288.

Na podstawie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ z 27 listopada 1963 r.[49] uznano Amerykę Łacińską za strefę wolną od broni jądrowej. A 14 lutego 1967 r.[50] podpisany został w Tlatelolco Układ o denuklearyzacji Ameryki Łacińskiej. Układ ten zakazuje dokonywania prób z bronią jądrową, jej użycia, produkcji, nabywania w jakikolwiek sposób, jak również otrzymywania, składowania, budowy instalacji, rozwijania i jakiejkolwiek formy posiadania broni jądrowej przez państwa Ameryki Łacińskiej. Do układu tego dołączone zostały dwa protokoły dodatkowe. Protokół I głosi, że państwa mające swe terytoria lub nadzorujące terytoria w strefie objętej układem będą przestrzegać statusu bezatomowego tej strefy, co dotyczy Francji, Holandii, Wielkiej Brytanii i USA. Protokół II przewiduje zobowiązanie się państw dysponujących bronią nuklearną do przestrzegania statusu strefy zdenuklearyzowanej i do nieużywania broni jądrowej przeciwko państwom objętym tą strefą.

Układ z Tlatelolco objął swoim zasięgiem 19 państw Ameryki Łacińskiej, z tym wszakże zastrzeżeniem, że Argentyna i Brazylia pozostawały poza układem, ponieważ Argentyna podpisała go, ale nie ratyfikowała, Brazylia zaś mimo podpisania i ratyfikowania nie wprowadzała go w życie, uzależniła to od wejścia w życie dwóch protokołów dodatkowych. Przystępowanie do protokołu II było sukcesywne i w 1979 r. zostało zakończone, przystąpiły bowiem wszystkie mocarstwa nuklearne. Oświadczenie USA o przystąpieniu do tego protokołu wyłącza zakaz transportu broni jądrowej w tej strefie przez Kanał Panamski.

Układ z 27 stycznia 1967 r.[51] dotyczący przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi postanawia, że państwa-strony układu zobowiązują się nie wprowadzać na orbitę wokół Ziemi jakichkolwiek obiektów przenoszących broń jądrową lub inne rodzaje broni masowego zniszczenia, ani umieszczać tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej w jakikolwiek inny sposób. W ten sposób uznano przestrzeń kosmiczną i ciała niebieskie za wolne od broni masowej zagłady. Układ ten ponadto zakazuje zakładania baz wojskowych, instalacji

[49] Jest to rezolucja nr 1911 (XVIII), UN Doc. A/AC, 187/29 s. 78.
[50] United Nations, Treaty Series, vol. 634. s. 281 i nast.
[51] Dz. U. z 1968 r., nr 14, poz. 82.

oraz fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych. Zakazy te nie wyłączają możliwości korzystania z personelu wojskowego do celów badań naukowych lub innych celów pokojowych. Nie zabrania się również korzystania z wszelkiego sprzętu lub urządzeń kosmicznych dla prowadzenia pokojowych badań Księżyca i innych ciał niebieskich.

Traktat z 1 lipca 1968 r.[52] o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej zobowiązał państwa mające broń jądrową do nieprzekazywania innym państwom tej broni ani kontroli nad tą bronią, państwom zaś nie mającym broni jądrowej dał gwarancję, że broń taka nie będzie użyta przeciwko nim; do traktatu tego nie przystąpiła Chińska Republika Ludowa.

Zgodnie z układem z 11 lutego 1971 r.[53] o zakazie umieszczania na dnie mórz i oceanów oraz w ich wnętrzu broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady obszary wymienione w tym układzie są strefą wolną od broni masowej zagłady.

Przedstawione zakazy obejmują demilitaryzację całkowitą niektórych obszarów i przestrzeni lub tylko częściową w zakresie broni masowej zagłady bądź tylko w zakresie jednego jej rodzaju — broni jądrowej.

Oprócz tego strony wojujące mogą ogłosić jako miejscowości nie bronione wszelkie miejsca zamieszkane, kierując do strony przeciwnej odpowiednie oświadczenie. Powinno ono zawierać określenie granic tej miejscowości, przy czym warunki, które powinna spełniać miejscowość nie broniona, są następujące: a) wszyscy kombatanci, jak też broń i ruchomy sprzęt wojskowy podlegają usunięciu, b) nie wolno czynić użytku ze stałych urządzeń i obiektów wojskowych na szkodę nieprzyjaciela, c) władze i ludność nie będą działać na szkodę nieprzyjaciela i d) nie może być podejmowana żadna działalność dla wsparcia wysiłku wojskowego (art. 59 I prot. dod.). Według tych samych czterech warunków strony wojujące mogą w drodze porozumień nadać określonym obszarom status stref zdemilitaryzowanych, określić ich granice i w razie potrzeby ustanowić formy kontroli (art. 60 I prot. dod.).

[52] Dz. U. z 1970 r., nr 8, poz. 60.
[53] Dz. U. z 1972 r., nr 44, poz. 275.

Ponadto strony wojujące mogą zawierać między sobą układy w sprawie uznania stref i miejscowości sanitarnych pod rygorem spełnienia następujących warunków: a) osoby pozostające w takiej strefie nie mogą się zajmować żadną pracą będącą w bezpośrednim związku z działaniami wojennymi lub produkcją materiałów wojennych, b) zabroniony zostanie wstęp osobom nie mającym prawa tam udawać się lub przebywać, c) strefa ma być wyodrębniona, słabo zaludniona, położona z dala od obiektów wojskowych i ważnych urządzeń przemysłowych lub administracyjnych oraz na obszarach, które nie mogą mieć znaczenia dla prowadzenia wojny, d) drogi i środki transportu znajdujące się wewnątrz nie będą używane do przewozu personelu lub materiału wojskowego nawet w zwykłym tranzycie i e) w żadnym wypadku strefa nie będzie broniona przez wojsko, natomiast granice jej będą oznaczone międzynarodowymi znakami ochrony sanitarnej na jej obrzeżach i budynkach (art. 23 I KG oraz załącznik I do I KG w sprawie stref i miejscowości sanitarnych).

Natomiast podstawowymi obiektami wyłączonymi z ataku zbrojnego na obszarach walki zbrojnej są budynki lub zespoły zabudowań szpitalnych i wszelkiego rodzaju zakładów leczniczych, a także transport sanitarny na lądzie, morzu i w powietrzu. Wyłączenie tych obiektów zarówno stałych, jak i ruchomych z ataku zbrojnego przewidują postanowienia I KG i II KG [54].

Również wyłączone są z ataku zbrojnego obiekty, gmachy, ośrodki, dobra ruchome i nieruchome, obejmujące dobra kultury, jak zabytki architektury, muzea, biblioteki, pomniki kultury, budowle kultu religijnego i ośrodki zabytkowe. Wyłączenie tych obiektów i środków ich transportu z walki ustanowione jest postanowieniami konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych [55].

Również wyłączone spod atakowania są obiekty i urządzenia zawierające siły niebezpieczne, jak zapory, groble i elektrownie jądrowe, jeżeli zaatakowanie ich mogłoby spowodować wyzwolenie tych sił (art. 56 I prot. dod.). Także nie podlegają atakowaniu dobra o charakterze cywilnym, które nie są celami wojskowymi, a normalnie przeznaczone są do użytku cywilnego, takie jak miejsca

[54] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.
[55] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

kultu religijnego, domy i inne pomieszczenia mieszkalne lub szkoły, co do których domniemywa się, że nie są używane w celu wniesienia rzeczywistego wkładu do działań wojennych (art. 52 I prot. dod.). Podobnie wyłączone są spod atakowania dobra niezbędne dla przetrwania ludności cywilnej, takie jak środki żywności i strefy rolnicze służące do ich wytwarzania, zbiory, bydło, urządzenia i zbiorniki z wodą do picia oraz urządzenia nawadniające, jeżeli nie są używane wyłącznie do utrzymania członków sił zbrojnych lub do bezpośredniego wsparcia działań wojskowych (art. 54 I prot. dod.).

4. Zakazane środki walki zbrojnej

Broń palna (ogniowa)

Najbardziej rozpowszechnionym klasycznym środkiem walki zbrojnej jest broń palna. Ograniczenia w przedmiocie jej używania są nieliczne.

Deklaracja petersburska z 11 grudnia 1868 r.[56] zabrania stosowania w wojnie lądowej i morskiej pocisków wybuchających lub zapalających o wadze poniżej 400 gramów; zakaz ten nie dotyczy wojny w powietrzu. Uzasadnienie tej deklaracji stwierdza, że używanie broni przysparzającej zbędnych cierpień osobom wyeliminowanym z walki albo używanie broni nie dającej szansy na przeżycie byłoby sprzeczne z prawami ludzkości.

Na I konferencji pokojowej w Hadze w 1899 r.[57] w jednej z uchwalonych deklaracji ustanowiono zakaz używania pocisków rozpłaszczających się w ciele ludzkim i pocisków bez powłoczki zewnętrznej lub pokrytych nacięciami, czyli pocisków nazywanych „dum-dum".

Problematyka broni strzeleckiej ponownie zaktualizowała się w latach sześćdziesiątych XX w. z uwagi na wprowadzanie do użytku wojsk w niektórych państwach broni o zmniejszonym kalibrze 5,56 mm, której pociski mają dużą prędkość początkową

[56] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 22.
[57] I. N. Arcibasow: op. cit., s. 91. Por. także J. Makowski: Zasady prawa międzynarodowego, Warszawa 1915, s. 179.

(ponad 950 m/s). Pociski te mają skłonność do koziołkowania oraz w zetknięciu z ciałem ludzkim wytwarzają falę hydrodynamiczną i przez to powodują rozległe rany rwano-szarpane, a nie postrzałowe, jak pociski z broni zwykłej. Broń taka jest okrutna i przysparza nadmiernych cierpień. Dodać należy, że podobne właściwości, jak pociski dużej prędkości, mają pociski igłowe, bomby kulkowe i kasetowe, odznaczające się wielkimi prędkościami początkowymi w chwili eksplozji.

W sprawie neoklasycznych typów broni i amunicji podjęte zostały pewne próby ustanowienia zakazów lub ograniczeń. W dniach od 10 do 28 września 1979 r. i od 15 września do 10 października 1980 r. w Genewie obradowały konferencje NZ w sprawie ustanowienia zakazów lub ograniczeń w stosowaniu niektórych rodzajów broni konwencjonalnej, powodujących zbędne z punktu widzenia wojskowego albo nadmierne szkody i cierpienia lub mających niekontrolowane działanie. Na konferencji 10 października 1980 r. z udziałem 82 państw (w tym Polski) uchwalono i przygotowano do podpisu w Nowym Jorku 10 kwietnia 1981 r.[58] konwencję ogólną oraz trzy protokoły stanowiące załączniki do tej konwencji, a mianowicie: I protokół w sprawie zakazu stosowania broni rażącej odłamkami niewykrywalnymi w ciele ludzkim przez promienie rentgenowskie, II protokół w sprawie zakazów lub ograniczeń stosowania min, min-pułapek i innych urządzeń, III protokół w sprawie zakazów lub ograniczeń stosowania broni zapalającej. Państwa-uczestnicy tej konwencji obowiązane są do jednoczesnego zaakceptowania i uznania za wiążące dla nich co najmniej dwóch spośród wymienionych protokołów.

Broni palnej dotyczy I protokół, ustanawiający zakaz używania takich rodzajów broni, których podstawowe działanie polega na rażeniu odłamkami niewykrywalnymi w ciele ludzkim przez promienie rentgenowskie. Takie bowiem odłamki poważnie utrudniają leczenie rannych i chorych. Zakaz stosowania tego rodzaju broni stał się szczególnie aktualny, kiedy do produkcji różnych typów amunicji zaczęto stosować tworzywa sztuczne, których odłamki nie są widoczne w obrazie rentgenowskim. Zakaz sformułowany

[58] D. Gierycz: Międzynarodowe ograniczenia w stosowaniu środków walki zbrojnej, Warszawa 1980, s. 133—153; Dz. U. z 1984 r., nr 23, poz. 104. Por. przypis 5 na s. 11.

w I protokole nie obejmuje takiej amunicji, której odłamki są niewykrywalne z tego powodu, że są cząstkami drobnymi, powstałymi i rażącymi jako skutek uboczny amunicji. Z protokołu nie wynika zakaz stosowania amunicji zawierającej w swojej konstrukcji pewne elementy tworzyw sztucznych.

Jeżeli chodzi o miny , to nie ma ogólnego zakazu ich stosowania w walce zbrojnej, są jedynie ograniczenia stosowania ich w wojnie na morzu. Dotyczy to wymagania, żeby po pewnym czasie miny ulegały automatycznemu rozbrojeniu lub unieszkodliwieniu. II protokół odnoszący się do min lądowych wszelkich typów, w tym także min używanych do minowania podejść i przejść przez przeszkody wodne. Nie zajmuje się on natomiast minami przeciwokrętowymi ani też stawianymi przeciw jednostkom pływającym na wodach śródlądowych. W II protokole określony został zakaz używania min przeciwko ludności cywilnej. Nałożony został na strony wojujące obowiązek zapobiegania stratom, jakie wśród ludności cywilnej mogą spowodować miny i pola minowe. Protokół zobowiązuje do prowadzenia ewidencji stawianych pól minowych, min i min-pułapek. Jeżeli pole minowe zostało utworzone z min nie wyposażonych w mechanizmy samorozbrajające lub unieszkodliwiające, należy sporządzać i przechowywać dokumentację o rozmieszczeniu min. Oznacza to istnienie ograniczenia w stosowaniu technik, które nie zapewniają dostatecznej precyzji w stawianiu min. Narzutowe pole minowe tworzone z min bez samolikwidatorów może być wykonywane przy użyciu śmigłowców tylko z niskich wysokości na terenie płaskim. Mogą być też wykorzystywane urządzenia naziemne, które wyrzucają miny na bliskie odległości. Natomiast nie jest dopuszczalne stawianie min bez samolikwidatorów z samolotów albo przy użyciu artylerii lub rakiet.

Miny-pułapki mogą być ustawiane w obiektach wojskowych lub w bliskim ich sąsiedztwie. Gdyby jednak ich ustawienie miało szkodzić ludności cywilnej, konieczne jest podjęcie odpowiednich metod i środków zabezpieczających. II protokół zabrania stosowania min-pułapek w postaciach i sytuacjach najbardziej podstępnych i nieludzkich, jak nadużywania w tym celu międzynarodowych znaków i sygnałów ochrony, przytwierdzania do rannych, chorych i zwłok, umieszczania w miejscach grzebania zmarłych,

przytwierdzania do sprzętu medycznego oraz urządzeń i transportu sprzętu sanitarnego, do zabawek dziecięcych, do dziecięcej żywności, odzieży, środków utrzymania zdrowia i higieny, do żywności i napojów, do sprzętu i urządzeń kuchennych (z wyjątkiem znajdujących się w obiektach wojskowych), do przedmiotów kultu religijnego, do pomników historycznych, dzieł sztuki, przedmiotów dziedzictwa kulturalnego narodów, do zwierząt i szczątków zwierzęcych. Z chwilą zakończenia działań wojennych powinny być podjęte skuteczne kroki zmierzające do ochrony ludności cywilnej przed działaniem min, a także prace w celu ich usunięcia. Zaleca się zawieranie w tej sprawie porozumień. Należy dokonać wymiany informacji o polach minowych i rozmieszczonych minach, gdy terytorium żadnej ze stron konfliktu nie jest okupowane. Jeżeli do rejonów, w których toczyły się walki, mają być wprowadzone wojska pokojowe NZ lub misje specjalne NZ, to na żądanie dowódcy takich wojsk lub szefa misji pola minowe i miny powinny być usunięte, jeżeli to jest możliwe, a ponadto należy dowódcy takich wojsk, szefowi misji przekazać informacje o polach minowych oraz o rozmieszczonych minach i minach-pułapkach. W akcji usuwania lub unieszkodliwiania rozmieszczonych min mogą współdziałać organizacje międzynarodowe lub państwa trzecie.

Najbardziej znanym środkiem zapalającym jest napalm, który nie powinien być stosowany wobec ludzi. Nie ma natomiast zakazu stosowania broni zapalającej w odniesieniu do stałych obiektów wojskowych, fortyfikacji i czołgów. Zakaz tego rodzaju ukształtował się zwyczajowo oraz był sformułowany w traktacie pokojowym z Austrią z 1919 r.[59], a także potwierdzony w rezolucji z 23 lipca 1932 r.[60], uchwalonej na Konferencji Rozbrojeniowej Ligi Narodów. W 1972 r. opracowany został raport sekretarza generalnego ONZ o napalmie i innych rodzajach broni zapalającej oraz wszelkich aspektach ewentualnego użycia tej broni[61]. Na podstawie tego raportu prowadzone były w 1974 r. w Lucernie i w 1976 r. w Lugano wstępne rokowania mające stanowić podstawę do ustanowienia zakazu stosowania napalmu lub ustanowienia znacznego

[59] Dz. U. z 1925 r., nr 17, poz. 114.
[60] Broń CB: op. cit., s. 307.
[61] Napalm and Other Incendiary Weapons and All Aspects of Their Possible Use, UN Doc. A/8803/Rev. 1; Weapons That May Cause Unnecessary Suffering or Have Indiscriminate Effects, Genewa 1973.

ograniczenia jego użycia i innych środków zapalających[62]. We wspomnianym III protokole do konwencji z 1980 r.[63] zawarte zostało kompromisowe sformułowanie, polegające na wzięciu pod ochronę tylko ludności cywilnej, a nie walczących wojsk, a także na wyłączeniu z ograniczeń takich rodzajów broni, których właściwości rażenia płomieniem i ciepłem występują jako działanie uboczne, jak np. broń przeciwpancerna, amunicja rażąca odłamkami itp. Zabrania się szczególnie rażenia ludności cywilnej bronią zapalającą. Zakaz ten jest właściwie uściśleniem obowiązujących zasad. Ponadto zabrania się stosowania wszelkich rodzajów broni zapalającej przenoszonych drogą powietrzną przeciwko celom wojskowym znajdującym się pośród skupisk osób cywilnych; użycie innych niż przenoszone drogą powietrzną środków zapalających przeciw celom wojskowym, znajdujące się w skupiskach ludności cywilnej jest dopuszczalne wtedy, gdy zostaną podjęte środki ostrożności, które wykluczają albo przynajmniej ograniczają do minimum straty wśród ludności cywilnej i szkody w obiektach cywilnych. Zakazano (na wniosek delegacji radzieckiej) stosowania broni zapalającej lasy i inne formy pokrycia roślinnego (należą do tego także pola roślin uprawnych), jeśli takie lasy lub pokrycia roślinne nie służą do maskowania wojsk lub innych celów wojskowych albo same nie stanowią celów wojskowych.

Broń masowego rażenia

a) Broń chemiczna, biologiczna i toksyny

Zakaz użycia broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz toksyn wywodzi się ze zwyczaju międzynarodowego, zakazującego używania broni zatrutej. Potwierdzenie tego zakazu jest zawarte w deklaracji haskiej z 29 lipca 1899 r.[64], następnie zaś w art. 23 lit. a RH[65] oraz w treści protokołu genewskiego z 17 czerwca 1925 r.[66] dotyczącego zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych. Zakaz zawarty w protokole genewskim sformułowany został następująco:

[62] D. Gierycz: Ograniczenie stosowania..., WPP 1980, n 1, s. 25—34; UN Dc A/CONF 95/DC/ CRP 4.
[63] D. Gierycz: Międzynarodowe ograniczenia..., s. 153—173.
[64] I. N. Arcibasow: op. cit., s. 90; J. Makowski: op. cit., s. 179.
[65] Dz. U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.
[66] Dz. U. z 1929 r., nr 28, poz. 278.

„... zważywszy, że używanie na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz wszelkich cieczy, materiałów lub procesów analogicznych zostało słusznie potępione przez opinię świata cywilizowanego,

zważywszy, że zabronienie tego używania było zamieszczone w układach, do których należy większość świata, pragnąc spowodować uznanie, że zakaz ten, który nakłada obowiązek zarówno na sumienie, jak na czyny narodów, jest włączony do prawa międzynarodowego,

oświadczają: że Wysokie Strony Umawiające się, o ile nie są już stronami w traktatach zabraniających tego stosowania, zakaz ten uznają, rozciągnięcie jego na stosowanie środków wojny bakteriologicznej przyjmują i na uważanie się za związane między sobą postanowieniami deklaracji niniejszej zgadzają się".

Doniosłość postanowień protokołu genewskiego polega nie tylko na potwierdzeniu istniejącego zwyczaju międzynarodowego, lecz również na objęciu swoim zakresem wszelkich cieczy, materiałów lub procesów analogicznych, a więc trujących, które mogą być wytworzone w przyszłości, oraz na ustanowieniu zakazu używania środków wojny bakteriologicznej. Na podstawie tych sformułowań hinduski prawnik N. Singh [67] uzasadniał pogląd o istnieniu w prawie międzynarodowym zakazu użycia broni jądrowej, gdyż efekty oddziaływania radioaktywnego na organizm ludzki są analogiczne do zatruć wynikających z użycia broni chemicznej. Protokół genewski z 1925 r. uznany został za akt międzynarodowy o powszechnej mocy obowiązującej. Naruszenia tego zakazu miały miejsce w latach 1935—1936 w Etiopii przez Włochy, w 1939 nad Chałchin-goł przez Japonię i przez Stany Zjednoczone w latach sześćdziesiątych XX w. w Wietnamie.

Ważnymi dokumentami o istotnym znaczeniu w pracach nad całkowitym wyeliminowaniem broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn są: a) raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o skutkach ich ewentualnego użycia, opublikowany 1 lipca 1969 r. [68] i b) konwencja z 10 kwietnia 1972 r. o zakazie prowadzenia badań, produkcji

[67] N. Singh: op. cit.

[68] Raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej), Warszawa 1969.

i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn oraz o ich zniszczeniu [69].

Jeżeli chodzi o konwencję z 10 kwietnia 1972 r., należy stwierdzić, że jest to akt międzynarodowy, który pozostaje wierny celom i zasadom wyrażonym w protokole genewskim z 1925 r. o zakazie używania broni chemicznej i bakteriologicznej. Dlatego też nie wprowadza ponownego zakazu użycia tych broni, lecz przesuwa cały ciężar zagadnienia zakazów na znacznie wcześniejsze etapy niż samo ich użycie, a mianowicie na prowadzenie badań, produkcję i gromadzenie zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn, oraz ustanawia nakaz ich zniszczenia, ustalając w ten sposób ich likwidację, i zakaz ich posiadania w arsenałach środków bojowych.

Treść tej konwencji obejmuje cztery zespoły zagadnień, związane ze sobą w jedną całość. Pierwszy zespół postanowień (art. I—IV) określa zasięg zakazów. Drugi (art. V—VIII) ustala sposoby zabezpieczające prawidłową realizację zakazów. Trzeci (art. IX—XII) przewiduje dalsze kontynuowanie negocjacji, aż do osiągnięcia takich samych zakazów w odniesieniu do broni chemicznej i rozwinięcia współpracy nad pokojowym wykorzystaniem zakazanych środków. Czwarty (art. XIII—XV) obejmuje przepisy proceduralne obowiązywania konwencji.

W każdym z tych zespołów postanowień znajdują się zarówno sformułowania stanowcze, jak i przepisy osłabiające stanowczość określeń.

W pierwszym zespole postanowień art. I stanowi, że państwa-strony zobowiązują się nigdy i w żadnych okolicznościach nie prowadzić badań, produkować, gromadzić, nabywać (uzyskiwać) lub przechowywać środków mikrobiologicznych albo innych środków biologicznych i toksyn. Z tego kategorycznego stwierdzenia wynika, że broń bakteriologiczna (biologiczna) i toksyny nie mogą stanowić tzw. broni odwetowej do realizacji represaliów mających na celu zmuszenie nieprzyjaciela do zaniechania zabronionych sposobów walki zbrojnej. Ponadto zgodnie z art. I zakazy konwencji dotyczą z jednej strony samych środków mikrobiologicznych, biologicznych lub toksyn bez względu na ich pochodzenie lub sposób produkcji, z drugiej strony — broni, urządzeń i środków przenoszenia,

[69] Dz. U. z 1976 r., nr 1, poz. 1.

mających służyć wykorzystywaniu zakazanych środków walki. Znajdujemy tutaj również wyjątek od tych zakazów, dozwolone bowiem zostało posiadanie wspomnianych środków w celach profilaktyczno-medycznych lub w innych celach pokojowych, przy czym w odniesieniu do broni, urządzeń i środków przenoszenia zakazanych środków walki zawężono prawo ich posiadania do rozmiarów usprawiedliwionych celami niezbrojnymi i nie mającymi charakteru nieprzyjaznego.

Każde państwo-strona konwencji zobowiązało się (art. II) zniszczyć lub przestawić na cele pokojowe w ciągu 9 miesięcy od wejścia w życie konwencji wszystkie środki bakteriologiczne (biologiczne) i toksyny, z zachowaniem maksymalnej ostrożności w celu ochrony ludności i środowiska naturalnego. Nie została jednak ustanowiona żadna kontrola międzynarodowa do realizacji tego obowiązku.

Artykuł III zawiera zakaz handlu i przekazywania zabronionych środków bakteriologicznych (biologicznych) i toksyn, a także broni, urządzeń i środków przenoszenia. Nie ustanowiono wszakże limitów pod względem rodzajów i ilości środków, których posiadanie jest dozwolone w celach pokojowych.

Artykuł IV zobowiązuje państwa-strony konwencji do ustanowienia zgodnie z ich procedurą konstytucyjną wewnątrzkrajowych zakazów przewidzianych w art. I konwencji, zakazy te mają dotyczyć środków znajdujących się na terytorium danego państwa i będących pod jego zwierzchnią kontrolą lub władzą.

Drugi zespół unormowań zawiera wskazania proceduralne zmierzające do zapewnienia realizacji postanowień konwencji.

Trzeci zespół postanowień konwencji zawiera w art. IX i XII zalecenie prowadzenia dalszych negocjacji w celu ustalenia takich samych zakazów, jak w tejże konwencji w odniesieniu do broni chemicznej oraz przewiduje, że po upływie 5 lat od wejścia w życie tej konwencji lub wcześniej powinna się odbyć w Genewie konferencja, zadaniem której będzie dokonanie przeglądu funkcjonowania tej konwencji włącznie z postanowieniami dotyczącymi rokowań w odniesieniu do środków i broni chemicznej. Przepisy art. X i XI mówią o możliwościach współpracy pokojowej w zakresie środków zakazanych tą konwencją i poprawek do niej.

W czwartym zespole unormowań przewidziano w art. XIII ust. 1 zasadę bezterminowego obowiązywania konwencji, a w art. XIV

ust. 3 ustalono, że wejdzie ona w życie po ratyfikacji jej przez 22 rządy, w tym państw-depozytariuszy konwencji, którymi ustanowiono Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i Związek Radziecki [70].

Konwencja ta wprowadziła istotne novum polegające na tym, że przewiduje zniszczenie broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn, czyli zniszczenie jednego z rodzajów broni masowego rażenia.

Dodać należy, że Komitet Rozbrojeniowy NZ w Genewie obraduje nad projektem konwencji o likwidacji broni chemicznej.

b) Broń jądrowa

Nie ma wyraźnego zakazu użycia broni jądrowej w ogóle. Określono tylko częściowe ograniczenia w odniesieniu do niej, polegające na proklamowaniu stref bez broni nuklearnej [71] kontynentu Afryki (1961 r.,) regionu Bliskiego Wschodu (1974 r.), Azji Południowej (1975 r.) oraz na ustanowieniu denuklearyzacji Antarktyki (1959 r.), Ameryki Łacińskiej (1963 r.) i przestrzeni kosmicznej wraz z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi (1967 r.), nierozpowszechnianiu broni jądrowej (1968 r.) oraz na ustanowieniu zakazu umieszczenia broni jądrowej na dnie mórz i oceanów i w ich podłożu (1971 r.); ten ostatni zakaz dotyczy nie tylko broni jądrowej, lecz wszystkich rodzajów broni masowego rażenia.

W 1976 r. państwa-uczestnicy Układu Warszawskiego wystąpiły pod adresem państw NATO z propozycją zawarcia przez wszystkie państwa będące sygnatariuszami Aktu Końcowego KBWE układu o nieużyciu jako pierwsze przeciwko sobie broni jądrowej [72]. Apel ten nie został podjęty przez państwa zachodnie.

Natomiast 16 czerwca 1982 r. Breżniew wystosował posłanie do uczestników II specjalnej sesji rozbrojeniowej ONZ, zawierające oświadczenie, że ZSRR jednostronnie wyrzeka się użycia jako pierwszy broni jądrowej [73].

Komitet Rozbrojeniowy w Genewie zajmuje się problemami ustanowienia zobowiązań dotyczących zaprzestania jakościowego doskonalenia broni jądrowej, przerwania produkcji jądrowych materiałów rozszczepialnych w celach wojskowych (jako ładunków ska-

[70] Konwencja weszła w życie 26 marca 1975 r.; patrz: Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 346.
[71] UN Doc. A/AC 187/29, s. 78—100.
[72] „Życie Warszawy" 1976, nr 284, s. 1.
[73] „Prawda" 1982, nr 167, s. 1.

żenia bez eksplozji jądrowej), stopniowej redukcji nagromadzonych zapasów broni jądrowej i środków jej przenoszenia, a także zakazu użycia broni neutronowej.

Nowe rodzaje broni

Artykuł 36 I prot. dod. stwierdza, że przy prowadzeniu badań, prac rozwojowych, nabywaniu lub wprowadzaniu nowej broni, nowego środka lub metody prowadzenia wojny należy ustalać, czy ich zastosowanie nie byłoby w pewnych lub we wszelkich okolicznościach zakazane przez jakikolwiek przepis międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Natomiast najogólniej sformułowany obowiązek w tej mierze zawiera art. 35 ust. 2 I prot. dod. ustanawiający zakaz stosowania broni, pocisków i materiałów, a także metod prowadzenia wojny, które mogą powodować zbędne cierpienia. Również do kategorii zakazanych rodzajów broni będą należały wszelkie środki prowadzenia wojny, które charakteryzują się niekontrolowanymi skutkami ich działania i oddziaływania na środowisko naturalne (art. 35 ust. 3 I prot. dod.).

Do nowych rodzajów broni można zaliczyć np. broń laserową i wszelkie materiały promieniotwórcze, rażące promieniowaniem jonizującym. Te rodzaje broni nie dają człowiekowi żadnych szans na przeżycie, wobec czego pozostają w sprzeczności z intencjami deklaracji petersburskiej z 1868 r.

5. Zakazane metody walki

Gwarancje podstawowe

Pojęcie gwarancji podstawowych powstało na gruncie rozwijanych w prawie międzynarodowym praw człowieka. Zastosowano je do sytuacji konfliktów zbrojnych niezależnie od tego, czy konflikt ten ma charakter międzynarodowy, czy nawet nie ma takiego charakteru. Osobowy zakres gwarancji podstawowych obejmuje każdego człowieka, gdy nie bierze on bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych lub zaniechał takiego działania, ale jest dotknięty konfliktem zbrojnym, bez czynienia różnic na niekorzyść ze względu na

rasę, barwę skóry, płeć, język, religię lub wiarę, poglądy polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek lub jakiekolwiek inne podobne kryteria (tzw. różnice na niekorzyść). Mają one zastosowanie zarówno wobec osób pozostających na wolności, jak i tych, które z powodów związanych z konfliktem zbrojnym zostały pozbawione wolności lub ich wolność została ograniczona.

Gwarancje podstawowe stanowią rozwinięcie i uzupełnienie reguł minimalnych, które zostały sformułowane w identycznie brzmiącym art. 3 czterech konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny. Gwarancje podstawowe mają na celu określenie katalogu sposobów humanitarnego postępowania wobec osób dotkniętych konfliktem zbrojnym. Ujęte zostały one w zbliżonych do siebie pod względem treści art. 75 I prot. dod. i art. 4 II prot. dod. Dla pełniejszej oceny znaczenia gwarancji podstawowych przytoczyć należy najpierw ich osnowę — reguły minimalne — za art. 3 konwencji genewskich z 1949 r. Przepis ten ma następujące brzmienie:

„Gdyby na terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron wybuchł konflikt zbrojny nie posiadający charakteru międzynarodowego, każda ze Stron w konflikcie będzie obowiązana stosować się przynajmniej do następujących postanowień:

1. Osoby nie biorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych włącznie z członkami sił zbrojnych, które złożyły broń, oraz osoby, które stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub jakiegokolwiek innego powodu, będą we wszystkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny, bez czynienia żadnej różnicy na ich niekorzyść z powodu rasy, koloru skóry, religii lub wiary, płci, urodzenia lub majątku ani żadnych innych analogicznych powodów.

W tym celu są i pozostaną zakazane w stosunku do wyżej wymienionych osób w każdym czasie i w każdym miejscu:

a) zamachy na życie i nietykalność cielesną, a w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie, tortury i męki;

b) branie zakładników;

c) zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie poniżające i upokarzające;

d) skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwa-

rancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane.

2. Ranni i chorzy będą zbierani i leczeni. Bezstronna organizacja humanitarna, jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, będzie mogła ofiarować swe usługi Stronom w konflikcie.

Strony w konflikcie będą się ponadto starały wprowadzić w życie w drodze układów specjalnych wszystkie lub niektóre z pozostałych postanowień niniejszej konwencji.

Zastosowanie powyższych postanowień nie będzie miało wpływu na sytuację prawną Stron w konflikcie" [74].

Przytoczony tekst reguł minimalnych został poszerzony i uzupełniony oraz uzyskał nazwę gwarancji podstawowych, które określa art. 75 I prot. dod. i art. 4 II prot. dod.

Zawsze i wszędzie zabronione są następujące czyny popełnione lub groźba ich popełnienia: 1) zamachy na życie, zdrowie albo równowagę fizyczną lub psychiczną, zwłaszcza zaś zabójstwo, okrutne traktowanie w postaci wszelkiego rodzaju tortur, okaleczenia lub wszelkie postacie kar cielesnych; 2) zamachy na godność osobistą, zwłaszcza traktowanie poniżające i upokarzające, gwałt, zmuszanie do prostytucji i wszelkie postacie zamachów na obyczajność; 3) kary zbiorowe; 4) branie zakładników; 5) działania terrorystyczne; 6) niewolnictwo i handel niewolnikami we wszelkich postaciach; 7) grabież; 8) wydawanie rozkazu, że nikt nie ma pozostać żywy.

Czyny wymienione w pkt 5—7 przewidziano tylko w art. 4 ust. 2 II prot. dod., przy czym dodano tam jako część składową gwarancji podstawowych obowiązek realizacji opieki i pomocy dzieciom, co w I prot. dod. ujęto odrębnie (art. 77—78). Zamiast tego obowiązku sformułowane zostały uprawnienia osób zatrzymanych, uwięzionych lub internowanych z powodu czynów związanych z konfliktem zbrojnym, co z kolei w II prot. dod. ujęto odrębnie w przepisach art. 5 i 6. Jeżeli jednak uzna się, że punktem wyjścia określenia gwarancji podstawowych była treść reguł minimalnych, które mają być rozwijane, a nigdy nie mogą być zawężane, II prot. dod. zaś jest w całości dopełnieniem art. 3 konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny, to należy przyjąć, że gwarancje podstawowe obejmują wszystkie osoby, które znajdą się we władzy strony konfliktu

[74] Dotyczy każdej z czterech konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiary wojny (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171).

zbrojnego i którym nie przysługuje bardziej korzystne traktowanie z mocy innych przepisów, jakie stosuje się do rannych, chorych, jeńców i in.

Gwarancje podstawowe w znacznej części zakazów wiążą się z postanowieniami, które określają czyny bezprawne jako „ciężkie naruszenia", stanowiące zbrodnie wojenne, o czym będzie mowa bliżej w rozdziale VII.

Podstawowe zakazy w metodach walki

W konfliktach zbrojnych strony wojujące nie mają nieograniczonej wolności w doborze metod walki oraz nie są wolne od obowiązków wobec państw trzecich, które pozostają poza konfliktem zbrojnym.

Zakaz „wojny totalnej". Ponieważ wojnę prowadzą wyłącznie wyodrębnione siły zbrojne, przeto nie wolno jej prowadzić przeciwko wszystkim osobom bez rozróżniania. Zakaz ten wypływa z postanowień IV konwencji genewskiej z 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny. Ponadto w art. 51 I prot. dod. powiedziano, że „zabronione są ataki bez rozróżniania", co oznacza, że nie wolno kierować ataków przeciwko celom, które nie są wojskowymi, ani stosować takich metod i środków walki, które nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego.

Zakaz stosowania metody „ziemi spalonej". Zakaz ten, istniejący już dawniej, został ponownie sformułowany w konwencji genewskiej podpisanej 18 maja 1977 r. o zakazie wykorzystywania technik oddziaływania na środowisko naturalne w celach wojskowych lub innych wrogich celach [75]. W tejże konwencji określono pojęcie „techniki oddziaływania na środowisko" jako każdą technikę mającą na celu rozmyślne oddziaływanie na procesy zachodzące w przyrodzie, w tym także na dynamikę, skład lub strukturę ziemi, łącznie z jej biosferą, hydrosferą, atmosferą oraz na przestrzeń kosmiczną. W art. 55 ust. 1 I prot. dod. postanowiono ponadto, że podczas działań wojennych należy wykazywać troskę o środowisko naturalne, w związku z czym zakazano stosowania takich metod lub środków walki,

[75] Dz. U. z 1978 r., nr 31 poz. 132. Konwencja ta uchwalona została przez Z.G. ONZ 10 grudnia 1976 r. Do 30 czerwca 1984 r. ratyfikowały ją 42 państwa.

które zmierzają albo mogą zmierzać do wywołania rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym i przez to zagrożą zdrowiu lub przetrwaniu ludności cywilnej.

Zakaz stosowania głodu. Głodzenie ludności jako metoda prowadzenia wojny zabronione zostało wyraźnie w art. 54 ust. 1 I prot. dod.

Zakaz pozbawienia ludności cywilnej dóbr niezbędnych do przetrwania. Zakaz ten określony został w art. 54 ust. 2 I prot. dod., a obejmuje środki żywnościowe i strefy rolnicze, zbiory, bydło, urządzenia i zbiorniki z wodą do picia lub urządzenia nawadniające, jeżeli konieczność wojenna nie wymaga bezwzględnie odstąpienia na własnym terytorium od tej zasady.

Zakaz rozszerzania operacji wojennych na strefy zdemilitaryzowane. Stosownie do art. 60 I prot. dod. nie wolno rozszerzać operacji wojennych na strefy, którym w drodze odpowiednich porozumień nadano status zdemilitaryzowany, jak np. strefy sanitarne i in.

Zakaz wiarołomstwa. Na podstawie art. 37 I prot. dod. zabroniono działań wiarołomnych i określono je jako te, które odwołując się do dobrej wiary przeciwnika wprowadzają go w błąd, żeby uważał, iż ma prawo skorzystania z ochrony prawa międzynarodowego lub ma obowiązek udzielić takiej ochrony prawnej. Przykładowo, a nie wyczerpująco, podano jako wiarołomne następujące działania: a) udawanie zamiaru prowadzenia rokowań pod osłoną flagi parlamentarza lub udawanie poddania się z wykorzystaniem białej flagi, b) udawanie rannego lub chorego w celu zaatakowania, c) udawanie w tym samym celu osoby cywilnej lub niekombatanta, d) udawanie posiadania prawa do używania znaków, oznak lub mundurów ONZ lub państwa neutralnego. Nie są zabronione podstępy wojenne, byle by nie stanowiły naruszenia prawa międzynarodowego, takie jak np. stosowanie maskowania, pułapek, operacji pozornych i dezinformacji.

Zakaz atakowania obiektów szczególnych. Zakaz ten dotyczy obiektów zawierających siły niebezpieczne i miejscowości nie bronionych.

Budowle lub urządzenia zawierające siły niebezpieczne bliżej określono dopiero w art. 56 I prot. dod. w sposób przykładowy jako zapory, groble, a także elektrownie jądrowe. Obiekty takie nie mogą być atakowane, choćby stanowiły cele wojskowe, jeżeli atak może

spowodować wyzwolenie sił niebezpiecznych i w następstwie wywołać poważne straty wśród ludności cywilnej. Obiektom tym przyznano szczególną ochronę. Cele wojskowe znajdujące się na nich albo w ich pobliżu również nie powinny być atakowane, jeżeli może to spowodować wyzwolenie sił niebezpiecznych i wskutek tego wywołać poważne straty wśród ludności cywilnej.

Szczególna ochrona obiektów lub urządzeń może ustać wtedy, gdy są one używane do innych celów niż normalne, a mianowicie do regularnego, istotnego i bezpośredniego wsparcia operacji wojskowych. Jeżeli jednak zostanie podjęty atak przeciwko tym obiektom, to ludność cywilna powinna korzystać z ochrony i środków ostrożności przysługujących jej w czasie ataków. Środki ostrożności powinny polegać na tym, że atakujący ma obowiązek sprawdzić, czy celem ataku nie są osoby i dobra cywilne, atakując zaś unikać przysparzania strat cywilnych oraz powstrzymać się od ataku, który mógłby spowodować ofiary śmiertelne wśród ludności cywilnej i szkody w dobrach cywilnych o rozmiarach nadmiernych w stosunku do korzyści wojskowej, a gdy możliwy jest wybór między kilkoma celami wojskowymi o jednakowej korzyści, należy wybrać cel, którego zaatakowanie stanowi najmniejsze niebezpieczeństwo dla ludności i dóbr cywilnych. Do identyfikacji obiektów zawierających siły niebezpieczne ustanowiono międzynarodowy znak rozpoznawczy, składający się z trzech kół jasnopomarańczowych usytuowanych na jednej osi (odległość między kołami równa promieniowi kół) — rys. 1.

Nie wolno atakować i bombardować miast, wsi i osiedli nie bronionych oraz obiektów lub urządzeń publicznych, których działalność nie ma charakteru wojskowego, lecz służy tylko zaopatrzeniu ludności. Zaznaczyć przy tym należy, że obrona cywilna w takich miejscowościach wcale nie oznacza militaryzacji ludności, jeżeli nie ma tam zorganizowanej obrony wojskowej (art. 59 I prot. dod.).

Pewne odmienności w tej mierze występują w wojnie na morzu, gdyż zabrania się jeszcze ponadto ostrzeliwania obiektów miejscowości przybrzeżnych celem zmuszenia do płacenia nałożonej kontrybucji, lecz z kolei dozwolone jest ostrzeliwanie z morza zakładów prowadzących działalność na rzecz marynarki wojennej lub armii nieprzyjaciela oraz ostrzeliwanie miasta, którego władze odmówiły okrętowi dostarczenia żywności, paliwa i słodkiej wody (art. 1—4

IX KH z 1907 r. o bombardowaniu przez siły morskie w czasie wojny)[76].

Zakaz niedarowania życia. Artykuł 23 lit. d RH i art. 40 I prot. dod. zabraniają ogłaszania, że nikomu nie będzie darowane życie i nikt nie będzie brany do niewoli; nie wolno też stosować takich metod wobec osób poddających się do niewoli.

Zakaz atakowania określonych osób. Zakaz ten dotyczy: a) parlamentarza, b) osób wyłączonych z walki, c) załogi statku powietrznego zmuszonego do lądowania lub katapultowania się, jeżeli nie przejawia woli walki i d) terrorystycznych bombardowań obiektów i skupisk ludności cywilnej.

Ad a) Zakaz ten jest sformułowany w art. 32 RH. Obejmuje on także osoby towarzyszące parlamentarzowi w jego misji prowadzenia rokowań.

Ad b) Do osób, które są wyłączone z walki, zalicza się każdego, kto jest we władzy strony przeciwnej, wyraża wolę poddania się, utracił świadomość albo jest ranny, chory lub jest rozbitkiem na morzu i wskutek tego nie może się bronić. Osoby te mają prawo do ochrony jak jeńcy wojenni (art. 12 II KG i art. 41 I prot. dod.).

Ad c) W pierwszej sytuacji zakaz ten dotyczy atakowania osób, które stanowią załogę statku powietrznego, który został zmuszony przez nieprzyjaciela do lądowania na terytorium opanowanym przez atakującego. Jest to sytuacja, gdy załoga po lądowaniu przymusowym wychodzi ze statku powietrznego i nie przejawia chęci walki. Druga sytuacja objęta tym zakazem zachodzi, gdy osoba opuszcza ze spadochronem statek powietrzny niezdolny do lotu; w czasie opadania na spadochronie nie może ona być atakowana, a w razie jej wylądowania na obszarze kontrolowanym przez stronę przeciwną należy dać jej możliwość poddania się, chyba że podejmuje ona wrogie działania. Zakaz ten nie obejmuje oddziałów powietrznodesantowych, które mogą być atakowane nawet w powietrzu (art. 42 I prot. dod.).

Ad d) Rozmyślne bombardowanie obiektów cywilnych i skupisk ludności cywilnej nieprzyjaciela jako działanie terrorystyczne stanowi pogwałcenie prawa międzynarodowego (uchwała Zgromadzenia Ligi Narodów z 1938 r. i art. 4 ust. 2 II prot. dod.).

[76] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 268—269.

Zakaz zabójstw, zranień i okrucieństw. Nie wolno w żadnym wypadku zabijać osób zatrzymanych lub pojmanych. Żadne preteksty, jak np. rzekome udaremnienie ucieczki lub inne, nie stanowią usprawiedliwienia tego rodzaju czynów, które są przestępstwami.

Zakaz nadużywania znaków rozpoznawczych, flag i odznak. Zakaz ten obejmuje w zróżnicowany sposób: a) międzynarodowe znaki rozpoznawcze i b) odznaki państw neutralnych i nieprzyjacielskich.

Ad a. Zabronione jest używanie w jakimkolwiek innym celu aniżeli ustanowione to zostało w odniesieniu do następujących międzynarodowych znaków rozpoznawczych: 1) ochrony sanitarnej (znak Czerwonego Krzyża, Czerwonego Półksiężyca lub Czerwonego Lwa i Słońca), 2) ochrony dóbr kultury [77], 3) obrony cywilnej [78], 4) obiektów zawierających siły niebezpieczne [79], 5) ONZ i 6) białej flagi jako znaku rozpoznawczego parlamentarza lub oznaczającego propozycję przerwania walki w celu podjęcia rokowań albo oznaczającego rezygnację z walki i poddanie się.

Szczególne zastrzeżenie dotyczy białej flagi, której w żadnym wypaku nie wolno użyć jako podstępu do zaatakowania, stanowi to bowiem, jak już była o tym mowa, wiarołomstwo, a ponadto w razie powtórnego wywieszenia tej flagi mogłaby ona już nie być honorowana, skoro nieprzyjaciel jej nadużył.

Zakaz nieuprawnionego używania międzynarodowych znaków rozpoznawczych i znaków rozpoznawczych ONZ określony jest w art. 38 I prot. dod. oraz w przepisach KG.

Ad b. Zakaz nadużywania odznak państwowych obejmuje sztandary, flagi, symbole, odznaki lub mundury wojskowe. Występuje zróżnicowanie tego zakazu w zależności od czasu konfliktu zbrojnego, co odnosi się do wymienionych rodzajów insygniów państw neutralnych, i podczas ataków, maskowania, obrony lub utrudnienia operacji wojskowych, co odnosi się do tych samych insygniów państw nieprzyjacielskich.

Jednakże żadne z tych postanowień nie obejmuje szpiegostwa ani możliwości użycia w wojnie na morzu jako fortelu wojennego obcej bandery dla zmylenia nieprzyjaciela, z tym jednak zastrzeże-

[77] Patrz rys. 3 i 4.
[78] Patrz rys. 2.
[79] Patrz rys. 1.

niem, że z chwilą przystąpienia do ataku przez okręt używający obcej bandery powinien on opuścić tę banderę i walczyć pod własną. Unormowania dotyczące odznak państwowych zawiera art. 39 I prot. dod.

Zakaz używania okrętów podwodnych i obiektów latających bez oznakowania. Zakaz ten związany jest z tym, że w czasie wojny domowej w Hiszpanii nieoznaczone okręty faszystowskich Włoch i Niemiec dokonywały ataków na statki handlowe zmierzające do brzegów Hiszpanii, wobec czego w 1937 r.[80] podpisane zostało w Nyon porozumienie uznające tego rodzaju akty za piractwo morskie wyjęte spod ochrony prawa międzynarodowego i podlegające niszczeniu wszelkimi sposobami. Postanowienia dotyczące wojny na morzu odnoszą się na zasadzie analogii do wojny w powietrzu.

Zakaz rabunków i rozmyślnego niszczenia mienia obcego. Zakaz ten ustanowiony został w postanowieniach RH[81]. Przepisy te stanowią: „Zabrania się oddawania na łup miast i miejsc nawet zdobytych szturmem" (art. 28); „Własność prywatna nie podlega konfiskacie" (art. 46); „Rabunek bezwarunkowo jest zakazany" (art. 47). Ponadto w art. 33 IV KG[82] potwierdzono zakaz rabunków, art. 53 zaś stanowi: „... nie wolno niszczyć majątku ruchomego lub nieruchomego stanowiącego indywidualną lub wspólną własność prywatną, własność państwową lub własność osób prawnych prawa publicznego, jak również majątku organizacji społecznych lub spółdzielczych, z wyjątkiem przypadków, w których zniszczenia te były bezwzględnie konieczne dla operacji wojskowych". Oprócz tego w art. 52 I prot. dod. objęto ochroną dobra cywilne, którymi są wszelkie dobra nie będące celami wojskowymi, przy czym wyjaśniono, że są to dobra normalnie przeznaczone do użytku cywilnego, takie jak miejsca kultu religijnego, dom, mieszkanie lub szkoła.

Odmiennie jednak od tych unormowań uregulowane zostały kwestie dotyczące mienia w toku wojny na morzu, gdzie uznawane jest prawo łupu, co oznacza prawo zawładnięcia nie tylko zdobytych jednostek pływających nieprzyjaciela, lecz nawet statków państw neutralnych, przewożących kontrabandę wojenną (ładunki mające wspierać siły nieprzyjaciela). Prawo łupu morskiego ozna-

[80] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. II, s. 456—460.
[81] Dz. U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.
[82] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

cza konfiskatę statku i ładunku bez odszkodowania na podstawie orzeczenia sądu kaperskiego.

Zakaz osłaniania pozycji wojskowych osobami wyłączonymi z walki. Zakaz ten określony został w art. 28 IV KG i w art. 58 I prot. dod.

Zakaz zmuszania obywateli państwa nieprzyjacielskiego do służby w swoich siłach zbrojnych. Zakaz ten przewidziany jest w art. 23 RH i w art. 51 IV KG.

Zakaz przekraczania samoobrony, konieczności wojennej lub represaliów. O zagadnieniu tym będzie mowa w pkt 7 niniejszego rozdziału.

6. Zakazane treści wojny psychologicznej

W wojnie psychologicznej, która może się toczyć nie tylko podczas trwania konfliktu zbrojnego, lecz także przed i po nim, nie sposób rozgraniczyć środków od metod. Ciężar zakazów przesuwa się na treść komunikatów, które też trudno określić pod względem formy oddziaływania psychologicznego, jak np. agitacja, przekonywanie, perswazja, komentarz i in. Również nadawca i adresat komunikatów nie jest zagadnieniem decydującym, natomiast istotnego znaczenia nabiera treść komunikatów głównie w postaci nawoływań, które w świetle prawa międzynarodowego są zabronione. Wyłania się istotne pytanie, kto może być uprawniony do oceny treści komunikatów, które są zakazane. Z pewnością opinia publiczna nie jest kompetentna do dokonywania takich ocen, skoro sama jest poddawana urabianiu określonych poglądów. Odpowiednimi organami w tej mierze mogą być międzynarodowe komisje, powołane do ustalania faktów (art. 90 I prot. dod.).

Zabronione treści komunikatów (informacji) stanowią takie sformułowania propagandowe, które nawołują lub zachęcają do dokonywania następujących czynów: 1) agresji, 2) ludobójstwa, 3) zbrodni wojennych, 4) dobrowolnego wstępowania do sił zbrojnych nieprzyjaciela, przeciwko którym walczyli, albo dawania krwi, części powierzchni ciała lub organizmu do przeszczepów i 5) nieprzestrzegania praw i zwyczajów międzynarodowych.

Zakaz propagandy agresji. Agresja stanowi zbrodnię międzyna-

rodową, dlatego nawoływanie do niej musi być zakazane. Zakaz propagandy agresji zawiera konwencja z 1936 r.[83] o pokojowym wykorzystaniu radiofonii, której strony zobowiązały się przestrzegać zasady, „że ich transmisje nie stanowią zachęty do wojny bądź też do czynów mogących prowadzić do wojny".

W ramach ONZ uchwalono kilka rezolucji i konwencji na ten temat. W 1947 r. w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ potępiono wszystkie formy propagandy prowadzonej w każdym kraju, której zadaniem jest rzeczywiste lub prawdopodobne spowodowanie zagrożenia dla pokoju, która może ten pokój naruszyć bądź też doprowadzić do aktu agresji[84]. Potwierdzeniem tych sformułowań były również rezolucje Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 290 (IV) z 1949 r., nr 381 (VI) z 1950 r. i nr 819 (IX) z 1954 r.[85] Natomiast w art. 20 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r.[86] sformułowano postulat, że „wszelka propaganda wojenna powinna być ustawowo zakazana". We wcześniejszym okresie lat pięćdziesiątych bieżącego stulecia, gdy zimna wojna osiągnęła swoje apogeum, notowano objawy szczególnie intensywnego nasycenia przez ośrodki kapitalistycznej działalności propagandowej nawołującej do agresji na państwa socjalistyczne, co głoszono pod hasłami „wyzwalania" (*liberation*) i wojny prewencyjnej przeciw wspólnocie państw socjalistycznych; propaganda tego rodzaju była wyraźnym nawoływaniem do wojny agresywnej[87].

Zakaz propagandy ludobójstwa. Określenie zbrodni ludobójstwa sformułowane zostało w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, będącym częścią składową porozumienia londyńskiego z 8 sierpnia 1945 r. w przedmiocie ścigania i karania przestępców wojennych[88]. Statut ten objął pojęciem zbrodni ludobójstwa następujące przestępstwa: morderstwa, wytępienie, obracanie w niewolników, deportacje i inne czyny nieludzkie, które popełniono prze-

[83] G. B. Krauze: Der Rundfunkfriedenakt von 1936, „Jahrbuch für Internationales Recht" 1960, nr 9.
[84] UN General Assembly Resolutions, „Yearbook of the United Nations 1947—1948", s. 91—93.
[85] B. S. Murty: Propaganda and World Order, New Haven, Conn. 1968, s. 269.
[86] Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167.
[87] R. Frelek: Historia zimnej wojny, Warszawa 1971, s. 81—83.
[88] Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 267.

ciwko ludności cywilnej przed II wojną światową lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych. Na podstawie zasad ogólnych prawa karnego powszechnego we wszystkich krajach nawoływanie do zbrodni stanowi podżeganie do popełnienia tego rodzaju przestępstw i na tej podstawie w procesie norymberskim i tokijskim skazani zostali sprawcy zbrodniczej propagandy ludobójstwa [89].

Ugruntowaniem zakazu propagandy ludobójstwa są unormowania konwencji z 9 grudnia 1948 r. o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa [90]. W art. III lit. c tej konwencji ustanowiono, że karalne jest bezpośrednie lub publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa, w art. V zaś nałożono obowiązek ustanowienia skutecznych kar dla osób winnych ludobójstwa i podżegania do tej zbrodni.

Zakaz propagandy zbrodni wojennych. Do tej grupy zakazanych treści propagandy zaliczyć należy wszelkie formy nakłaniania do popełnienia któregokolwiek z czynów określanych jako „ciężkie naruszenie" w konwencjach genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny i w I prot. dod. z 1977 r. do tych konwencji. W art. 85 I prot. dod. wyjaśniono, że „ciężkie naruszenia" określone w wymienionych dokumentach są zbrodniami wojennymi.

Wszelka propaganda zbrodni wojennych stanowi nakłanianie (podżeganie), które jest karalne tak, jak dokonanie zbrodni.

Zakaz propagandy zachęcającej do służby w armii nieprzyjaciela i jego wspierania. W IV konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny w art. 51 sformułowany został wyraźny zakaz wywierania wszelkich nacisków lub uprawiania propagandy zmierzających do zachęcania osób pozostających pod ochroną tej konwencji do dobrowolnego wstępowania do służby w siłach zbrojnych lub pomocniczych państwa dla nich nieprzyjacielskiego. Zakaz ten zaliczyć należy do naruszeń tej konwencji, a więc stanowi przestępstwo wojenne.

Inne unormowanie, które przewiduje zakaz przekonywania, odnosi się do zagadnień pobierania tkanki lub organów do transplantacji, które mogą być oddawane tylko dobrowolnie, i to wyłącznie w ce-

[89] B. S. Murty: op. cit., s. 144—151, 256.
[90] Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9.

lach leczniczych, przy czym dobrowolność ta nie jest wynikiem przymusu lub przekonywania (art. 11 ust. 3 I prot. dod.).

Zakaz propagandy nieprzestrzegania prawa międzynarodowego. Zakaz propagandy mającej w swojej treści nawoływanie do nieprzestrzegania prawa międzynarodowego wynika z tego, że u podłoża umów międzynarodowych leży zasada, iż powinny one być dochowywane (*pacta sunt servanda*). Ponadto art. 2 każdej z czterech konwencji genewskich z 1949 r. stanowi, że przepisy tych konwencji powinny być stosowane w pełni także wobec państwa nie będącego stroną konwencji, jeżeli tylko przyjmie je i stosuje. Dlatego też nakłanianie do nieprzestrzegania prawa międzynarodowego w zakresie konfliktów zbrojnych — prawa mającego zapobiegać zbrodniom — można uważać za publiczne nawoływanie do nieposzanowania prawa, co według ustawodawstwa polskiego stanowi przestępstwo z art. 282 kodeksu karnego.

7. Wyjątki w sposobach prowadzenia walki zbrojnej

W odniesieniu do szczegółowo określonych zakazanych środków i metod walki zbrojnej, o których była mowa w pkt 4 i 5 niniejszego rozdziału, mogą zachodzić pewne odstępstwa jako wyjątki występujące w różnych sytuacjach działań zbrojnych. Są nimi następujące instytucje prawa międzynarodowego: 1) samoobrona, 2) konieczność wojenna i 3) represalia.

Samoobrona

W rozumieniu praw i zwyczajów międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych samoobrona niekiedy odpowiada istocie obrony koniecznej, stanu wyższej konieczności lub działania w ostatecznej potrzebie stosownie do unormowań prawa karnego. Instytucje tego rodzaju znane są wszystkim systemom prawnym.

Samoobrona tak samo jak i obrona konieczna, stan wyższej konieczności lub działanie w ostatecznej potrzebie może być realizowana grupowo lub indywidualnie, lecz w rozumieniu prawa międzynarodowego w odniesieniu do konfliktów zbrojnych może występować głównie w dwóch postaciach: 1) ogólnopaństwowej samoobrony i 2) grupowej lub indywidualnej samoobrony.

Pierwsza postać samoobrony występuje jako reakcja przeciw wszelkim aktom agresji, przeciwdziałanie i przeciwstawienie się jej przez państwo lub kilka państw, o czym była mowa w rozdziale II. Należy ponadto zaznaczyć, że w toku już trwających działań zbrojnych mogą występować poszczególne akcje zbrojne typu zaczepnego (ofensywne) lub obronnego (defensywne), lecz w takich przypadkach działania defensywne po stronie agresora nigdy nie nabywają cech samoobrony ogólnopaństwowej.

Druga natomiast postać samoobrony wiąże się ściśle z metodami prowadzenia walki zbrojnej oraz zakresem uprawnień niekombatantów i przedstawicieli organów neutralnych. Osoby te mogą używać broni jedynie w obronie własnej (po obu stronach wojujących) w tym samym znaczeniu co działanie w samoobronie, które jest równoznaczne z obroną konieczną, stanem wyższej konieczności lub działaniem w ostatecznej potrzebie.

Przez obronę konieczną należy rozumieć działanie polegające na odpieraniu bezprawnego bezpośredniego zamachu na jakiekolwiek dobro społeczne lub jakiekolwiek dobro osoby, jak np. życie, zdrowie, mienie, wolność, cześć i inne dobra chronione przez prawo. Działanie w obronie koniecznej może być indywidualne lub zbiorowe. Stanowi ono czyn legalny, który przeciwstawia się akcji nielegalnej — bezprawnemu zamachowi. Nie ma obrony koniecznej przeciwko obronie koniecznej. Obrona konieczna powinna być współmierna do bezprawnego zamachu oraz powinna zachodzić wyłącznie w czasie trwania tego zamachu [91].

Natomiast działanie w stanie wyższej konieczności odznacza się przeciwdziałaniem zdarzeniom, zagrażającym życiu, zdrowiu lub mieniu. Dla odwrócenia tego zagrożenia może być użyte lub zniszczone inne dobro chronione przez prawo. W tej sytuacji wymagane jest zachowanie proporcjonalności dóbr, co oznacza, że dobro poświęcone nie może przedstawiać wartości większej niż dobro ratowane [92].

Zarówno działanie w obronie koniecznej, jak i działanie w stanie

[91] Patrz: A. Marek: Obrona konieczna w prawie karnym (na tle teorii i orzecznictwa Sądu Najwyższego), Warszawa 1979.

[92] J. Ziewiński: Rozkaz a stan wyższej konieczności, WPP 1968, nr 2, s. 119—135.

wyższej konieczności znane są wszystkim ustawodawstwom prawa karnego jako instytucje wyłączające odpowiedzialność karną.

Z pojęciem stanu wyższej konieczności ściśle wiąże się działanie w ostatecznej potrzebie [93], które niekiedy bywa nawet utożsamiane z działaniem w stanie wyższej konieczności, lecz w polskim ustawodawstwie karnym w przepisach części wojskowej kodeksu karnego ujęte zostało w następującym brzmieniu (art. 291 § 1): „Nie popełnia przestępstwa żołnierz, gdy w przypadku nieposłuszeństwa lub oporu stosuje środki niezbędne do wymuszenia posłuchu dla rozkazu, do którego wydania był uprawniony, a w sytuacji bojowej nawet używa broni przeciwko żołnierzowi, który odmawia posłuszeństwa, porzuca broń lub samowolnie opuszcza stanowisko, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a inne środki nie są wystarczające".

Z pojęciem samoobrony grupowej lub indywidualnej wiąże się uregulowanie użycia broni przez członków doraźnych sił zbrojnych ONZ. Z treści zaaprobowanego przez Radę Bezpieczeństwa w rezolucji nr 341 z 27 października 1973 r. [94] raportu sekretarza generalnego ONZ w sprawie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ dla Bliskiego Wschodu wynika, że członkowie tychże sił będą posiadać broń osobistą i nie będą jej stosować, z wyjątkiem samoobrony. Taka właśnie samoobrona przysługuje niekombatantom. Obejmuje ona bowiem nie tylko działanie w obronie koniecznej czy w stanie wyższej konieczności, lecz jest bliższa działaniu w ostatecznej potrzebie. Jednakże ma ona zastosowanie nie tylko wobec żołnierzy, lecz także do wszystkich osób, które by się starały przemocą nie dopuścić do wykonania obowiązków realizowanych przez członków doraźnych sił zbrojnych ONZ w wykonaniu zadań stawianych przez Radę Bezpieczeństwa.

Konieczność wojenna

Konieczność wojenna, zwana przemiennie koniecznością wojskową, jest określeniem używanym czasami w prawie wojennym w odniesieniu do takich sytuacji walki zbrojnej, kiedy może zachodzić

[93] T. Hanausek: Działanie w przypadku ostatecznej potrzeby, WPP 1963, nr 1, s. 45—67; J. Muszyński: Wymuszenie posłuszeństwa jako kontratyp w wojskowym prawie karnym, WPP 1965, nr 3, s. 275—286.

[94] UN doc. S/RES/341.

odstępstwo od obowiązku przestrzegania zakazu lub powinności, przewidzianych przez międzynarodowe prawo wojenne [95].

Niekiedy w literaturze, zwłaszcza niemieckiej, starano się podnieść tak rozumianą konieczność wojenną do rangi jednej z naczelnych zasad prawa wojennego, żeby za jej pomocą usprawiedliwiać nawet najcięższe naruszenia unormowań międzynarodowego prawa wojennego, podczas gdy w rzeczywistości konieczność wojenna jest tylko wyjątkiem od zasady, a nie zasadą. W literaturze niemieckiej XIX w. i na początku XX w. posługiwano się formułą *Kriegsräson geht vor Kriegsmanier*, która miała oznaczać, że konieczność wojenna występuje przed zasadami prawa wojennego. Co więcej, pojęcie konieczności wojennej starano się maksymalnie rozszerzyć jako stan konieczności państwowej *(Staatsnotwendigkeit)*, żeby uzyskać swobodę naruszania umów międzynarodowych i dowolność w dokonywaniu agresji. W wypaczonej koncepcji *Kriegsräson* odwoływano się do następujących przesłanek mających ją usprawiedliwiać: a) zapewnienie powodzenia w walce, b) ochrona własnego potencjału wojennego i c) krytyczna sytuacja (położenie) wojsk. Tymi właśnie argumentami starali się bronić hitlerowscy zbrodniarze wojenni przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym (Wojennym) w Norymberdze, który odrzucił tego rodzaju obronę. W kwestii powodzenia w walce wskazano w uzasadnieniu wyroku, że gdyby „powoływanie się na sukces oparty na konieczności wojskowej dawało prawo stronie wojującej czynić wszystko, co dogodne jest dla zwycięstwa w wojnie, to taki wywód doprowadziłby do likwidacji normy humanitaryzmu, przyzwoitości i wszelkiego prawa; takie twierdzenie Trybunał odrzuca jako sprzeczne z uznanymi zwyczajami narodów cywilizowanych" [96]. Co się tyczy następnej przesłanki (lit. b), agresor nigdy nie może powoływać się na to, że ochronę własnego potencjału wojennego realizował w ramach samoobrony, gdyż fakt agresji pozbawia go takiego uprawnienia. Natomiast w odniesieniu do przesłanki krytycznego położenia wojska (lit. c) wyrażono następujący pogląd w wyroku w sprawie zbrodniarza wojennego Kruppa: „Teza, że prawa i zwyczaje prowadzenia wojny mogą zostać pogwałcone, jeżeli jedna ze stron znalazła się w wyjątkowo

[95] A. Górbiel: Konieczność wojskowa w prawie międzynarodowym, Kraków 1970.
[96] Law Reports of Trial of War Criminals, t. 12, s. 93.

krytycznym położeniu, musi być odrzucona... Twierdzić, że można je ignorować, nie mając do tego poważnego powodu (wyłącznie według dowolnego uznania strony wojującej), w wypadku gdy ona uważa swoje położenie za krytyczne, oznaczałoby nic innego, jak próbę całkowitego zlikwidowania praw i zwyczajów wojennych" [97].

Uwzględniając powyższe wywody stwierdzić należy, że pojęcie konieczności wojennej (wojskowej) w znaczeniu współczesnych narodów cywilizowanych oznacza niezbędność zastosowania takich sposobów walki, bez których nie można się obejść dla osiągnięcia celów wojny, a które pozostają w zgodności ze współczesnym prawem i zwyczajami wojennymi. W takim sformułowaniu definicji konieczności wojennej wyróżnia się trzy następujące elementy, które muszą wystąpić łącznie: a) rzeczywista i bezpośrednia niezbędność, b) proporcjonalność w doborze środków i metod walki, c) nienaruszanie norm i zwyczajów międzynarodowego prawa wojennego. A konkretne unormowania, które wyraźnie przewidują możliwość pewnych odstępstw usprawiedliwianych koniecznością wojenną, określono głównie w odniesieniu do ochrony i poszanowania mienia. Wyjątki te dotyczą następujących sytuacji: a) ochrony własności nieprzyjaciela [98], b) demontażu kabli podwodnych, łączących terytorium zajęte z terytorium państwa neutralnego [99], c) własności na terenach okupowanych [100], d) uprawnień kontrolnych państw opiekuńczych w sprawie zaopatrzenia w żywność i lekarstwa [101], e) ochrony dóbr niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej [102], f) przeznaczenia budynków i sprzętu obrony cywilnej [103], g) działalności personelu niosącego pomoc humanitarną [104], h) ochrony dóbr kultury [105].

[97] Tamże, t. 10, s. 69, 138—139.
[98] Przewiduje to art. 23 lit. g RH (Dz. U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).
[99] Tamże, art. 54.
[100] Normuje to art. 53 IV konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171).
[101] Tamże, art. 55.
[102] Patrz art. 54 I prot. dod.; Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 245.
[103] Tamże, art. 67.
[104] Tamże, art. 11.
[105] Przewiduje to art. 4 ust. 2 i art. 11 ust. 2 konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego (Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212).

Represalia

Represalia są to działania zastosowane przez jedną ze stron wojujących przeciwko siłom zbrojnym lub mieniu drugiej strony wojującej w odwet za popełnianie przez tę drugą stronę aktu naruszenia prawa wojennego [106]. Represalia są stosowane w celu zmuszenia przeciwnika do zaniechania popełnianego bezprawia. Represalia bowiem w razie nieposiadania charakteru odwetowego byłyby także działaniem niezgodnym z prawem międzynarodowym.

Stosowanie represaliów będzie legalne, jeżeli: a) zostanie poprzedzone wezwaniem strony przeciwnej do zaniechania niedozwolonych sposobów prowadzenia wojny, gdyż w przeciwnym wypadku zastosowane będą represalia; b) w toku stosowania represaliów zachowana jest proporcjonalność odwetu do natężenia bezprawnej akcji nieprzyjaciela, chociaż nie muszą to być identyczne środki lub metody; c) zaprzestanie odwetu z chwilą zaniechania naruszeń prawa wojennego przez nieprzyjaciela; d) uwzględniana będzie zasada humanitaryzmu.

Możliwość stosowania represaliów jest bardzo ograniczona. Nie mogą one w żadnym wypadku dotyczyć osób wyłączonych z walki i dóbr pozostających pod ochroną prawa międzynarodowego. Nie wolno stosować represaliów w stosunku do rannych i chorych oraz personelu i obiektów sanitarnych [107], środków transportu sanitarnego, rozbitków [108], jeńców wojennych [109], ludności cywilnej i dóbr cywilnych niezbędnych do przetrwania [110], w odniesieniu do środowiska naturalnego [111] i do dóbr kultury [112].

Istnienie represaliów w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych wynika z braku zorganizowanych sankcji zbiorowych mogących zmuszać do przestrzegania zasad międzynarodowych pod-

[106] R. Bierzanek: Represalia wojenne jako środek zapewniający przestrzeganie prawa międzynarodowego, „Polska i Świat", Poznań 1978, s. 71—81; Reprisals as a Means of Enforcing the Laws of Warfare: the Old and the New Law (w: The New Humanitarian Law of Armed Conflict, Neapol 1979, s. 232—257).

[107] Określa to art. 46 I KG (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171).

[108] Tamże, art. 47.

[109] Stanowi o tym art. 13 III KG (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171).

[110] Normuje to art. 33 IV KG oraz art. 54 ust. 4 I prot. dod.

[111] Przewiduje to art. 55 I prot. dod.

[112] Określa to art. 53 I prot. dod.

czas konfliktów zbrojnych. Stosowanie kontrrepresaliów jest zabronione. Represalia pod względem swojej istoty są w pewnej mierze zbliżone do grupowego działania w obronie koniecznej.

8. Szczególne reguły walki zbrojnej na morzu

Swoiste właściwości wojny na morzu

Podczas II konferencji pokojowej w Hadze w 1907 r. podpisana została VII konwencja o przerabianiu statków handlowych na okręty wojenne [113].

Zgodnie z postanowieniami tej konwencji do stale uformowanych morskich sił zbrojnych można włączyć w czasie wojny statki handlowe, które — by mogły być uznawane za okręty wojenne — powinny spełniać następujące warunki występujące łącznie:

1) statek powinien być poddany pod bezpośrednią władzę i kontrolę oraz odpowiedzialność państwa, którego banderę narodową wywiesza;

2) powinien on być zaopatrzony w zewnętrzne znaki rozpoznawcze okrętów wojennych państwa, któremu służy;

3) dowódca powinien być na służbie państwowej i być właściwie upoważnionym oraz nazwisko jego powinno figurować w spisie oficerów marynarki wojennej;

4) załoga powinna podlegać przepisom dyscypliny wojskowej;

5) statek handlowy przerobiony na okręt wojenny powinien przestrzegać w czasie swych działań praw i zwyczajów wojennych;

6) statek handlowy przekształcony na okręt wojenny powinien być przez stronę wojującą umieszczony w spisie okrętów swojej marynarki wojennej.

Powyższe warunki przekształcania statków handlowych na okręty wojenne dotyczą nie tylko własnych statków handlowych, lecz także zagarniętych jednostek floty nieprzyjacielskiej, zakupionych oraz skonfiskowanych zgodnie z prawem międzynarodowym statków handlowych państw neutralnych. W żadnym wypadku nie wolno

[113] Dz. U. z 1935 r., nr 28, poz. 211. Por. Law of Naval Warfare, Waszyngton 1955.

w czasie wojny zmieniać statków szpitalnych na okręty bojowe lub innego przeznaczenia.

Niezależnie od przekształceń statków handlowych na okręty wojenne znana była praktyka uzbrajania statków handlowych dla własnej obrony, co dawniej uzasadnione było koniecznością przeciwstawiania się napadom pirackim i korsarskim. Dlatego samo posiadanie uzbrojenia wyłącznie obronnego przez statek handlowy wcale jeszcze nie przekształca statku handlowego w okręt wojenny.

Podstępy wojenne

W działaniach zbrojnych na morzu dozwolone jest stosowanie podstępów wojennych (forteli), byleby nie miały charakteru zdradzieckiego, jak np. nadużycie znaku ochrony sanitarnej lub białej flagi do zdradzieckiego zaatakowania. Dopuszczalne jest jednak użycie obcej bandery dla zmylenia nieprzyjaciela, lecz z chwilą przystępowania do ataku na nieprzyjaciela musi być zdjęta obca bandera i wywieszona własna. Dopuszczalne też jest maskowanie, pozoracja i inne sposoby wprowadzania w błąd nieprzyjaciela.

Blokada wojenna

Zgodnie z postanowieniami deklaracji londyńskiej z 26 lutego 1909 r.[114] dotyczącej prawa wojny morskiej blokada wojenna powinna się ograniczać do portów i wybrzeży nieprzyjacielskich lub przez nieprzyjaciela zajętych, przy czym dla jej obowiązywania musi być wykonywana przez siłę zbrojną wystarczającą, aby rzeczywiście zabronić dostępu do wybrzeża nieprzyjacielskiego. Czy blokada jest rzeczywista, jest kwestią faktu. Dowódca sił blokujących może pozwolić okrętom wojennym wejść do portu blokowanego i później wyjść, co zwłaszcza może się odnosić do okrętów państw neutralnych.

Podjęcie decyzji o zastosowaniu blokady morskiej podczas wojny

[114] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 296—307. Deklaracja ta nie została ratyfikowana, lecz na początku I wojny światowej, Rosja, Wielka Brytania i Francja oświadczyły, że będą ją stosować, i stanowi ona zwyczajowe źródło prawa międzynarodowego; patrz W. P. Sieriegin: Prawowoje położenije wojennego korabla i reżim wojennogo morieplawanija w pribrieżnych wodach, Moskwa 1978.

należy do państwa wojującego albo władz morskich działających w jego imieniu. Oznajmienie blokady następuje w formie deklaracji, którą należy podać do wiadomości publicznej oraz do wiadomości państw neutralnych, żeby stała się wobec nich obowiązująca.

Deklaracja blokady morskiej powinna zawierać: a) datę rozpoczęcia blokady; b) geograficzne granice blokowanego wybrzeża; c) termin do wyjścia, jaki wyznacza się okrętom państw neutralnych.

Naruszenie blokady może być zawinione, gdy dokonane zostało po otrzymaniu notyfikacji o blokadzie, co powinno być wpisane do księgi okrętowej i wtedy może stanowić podstawę zajęcia okrętu, skonfiskowania wraz z ładunkiem. Statek, który z naruszeniem blokady wyszedł z portu blokowanego, może być ścigany i zajęty przez okręt należący do siły zbrojnej blokującej; to samo dotyczy statku wchodzącego do portu blokowanego. Naruszenie blokady może być niezawinione, gdy statek kierował się do portu nieblokowanego, a blokada nastąpiła później, albo w chwili załadowania towaru właściciel nie znał i nie mógł znać zamiaru naruszenia blokady morskiej.

Blokada morska ustaje z chwilą: a) zakończenia wojny, b) gdy blokowane wybrzeże znajdzie się we władzy strony blokującej, c) gdy strona blokująca odstąpi od kontynuowania blokady i d) gdy blokada przestanie być efektywna lub zostanie przełamana przez stronę blokowaną i ponownie nie zostanie ustanowiona przez ogłoszenie, notyfikowanie i rzeczywistą realizację.

Nie może być „blokady pokojowej", czyli w stosunku do państwa nie pozostającego stroną nieprzyjacielską, blokada bowiem bez stanu wojny jest samoistnie jedną z form agresji.

Zwalczanie kontrabandy wojennej

Pojęcie kontrabandy wojennej oznacza przewożenie na statkach bandery państw neutralnych do państw wojujących towarów, które są używane na wojnie lub służą do użytku wojennego. Wyróżnia się dwie podstawowe kategorie kontrabandy wojennej: a) bezwzględną i b) warunkową, czyli względną.

Kontrabandę bezwzględną stanowią towary i przedmioty użytku wojskowego, jak: broń, amunicja, środki transportu, umundurowanie, ekwipunek żołnierski, sprzęt wojskowy oraz przyrządy i narzędzia służące do użytku wojskowego lub produkcji na rzecz wojska.

Kontrabanda względna obejmuje: surowce, żywność, odzież, złoto i inne walory wartościowe, środki transportu morskiego, kolejowego i lotniczego, sprzęt łączności oraz półfabrykaty, produkty i paliwa, służące do celów wojskowych. Strona wojująca może w drodze notyfikacji dodatkowo określić, jakie przedmioty i materiały mogą być zaliczone do kontrabandy względnej.

Nie są natomiast zaliczane do kontrabandy względnej surowce o charakterze handlowym oraz w żadnym wypadku przedmioty służące do pielęgnowania rannych i chorych, a także rzeczy przeznaczone do użytku statku, jego załogi i pasażerów.

Okręty stron wojujących mają prawo wizytowania statków nieprzyjacielskich lub neutralnych nawet na pełnym morzu, otwartym dla wszelkiej żeglugi. Wizytacja morska oznacza: a) zatrzymanie statku przez okręt strony wojującej, b) sprawdzenie papierów pokładowych na zatrzymanym statku i c) zrewidowanie statku.

W razie odmowy przez statek handlowy zatrzymania i poddania się wizytacji morskiej okręt wojenny może ten statek zaatakować i go zatopić. Natomiast w przypadku stwierdzenia w wyniku wizytowania, że statek przewozi kontrabandę wojenną, następuje akt zajęcia, statek staje się łupem i doprowadzany jest do portu państwa przynależności okrętu wojennego lub państwa sprzymierzonego, gdzie trybunał łupów orzeka ostatecznie konfiskatę statku i towarów stanowiących kontrabandę.

Nie podlegają zajęciu i łupowi statki kartelowe ani okręty kartelowe, czyli takie, których przeznaczeniem jest prowadzenie rokowań lub przewożenie jeńców objętych wymianą. Również nie podlegają zajęciu wszelkiego rodzaju okręty, statki i łodzie sanitarne, jak też szpitalne lub przewożące materiały sanitarne, a także świadczące usługi filantropijne. Zakazane jest zajęcie statków służących jedynie rybołówstwu. Wreszcie nie wolno dokonywać zajęcia na wodach terytorialnych należących do państw neutralnych oraz na wodach zneutralizowanych na mocy traktatów.

Angaria i zatrzymanie

Przez pojęcie angarii rozumie się objęcie w posiadanie, eksploatowanie lub zniszczenie statków państw neutralnych, gdy statki te znajdują się w portach strony wojującej i gdy wymaga tego rzeczy-

wista konieczność wojenna, przy czym wszystko to następuje za odszkodowaniem, podczas gdy zajęcie łupu morskiego następuje w trybie konfiskaty bez odszkodowania.

Odmienne od angarii jest czasowe zatrzymanie w porcie państwa wojującego statków państw neutralnych w celu uniemożliwienia rozpowszechnienia informacji o przygotowywanych działaniach militarnych.

Azyl morski

Azyl morski oznacza uprawnienie państwa neutralnego do udzielenia na czasowy pobyt w swoich portach zezwolenia okrętom stron wojujących. Pobyt taki może trwać do 24 godzin, lecz może być przedłużony z powodu uszkodzenia okrętu lub ze względu na stan morza. Liczba okrętów wojennych jednej strony wojującej, które mogą przebywać jednocześnie w portach lub na redach państwa neutralnego, może wynosić trzy jednostki.

Natomiast gdy okręty obu stron wojujących znajdują się jednocześnie w tym samym porcie, powinny one być wypuszczone z portu w takiej kolejności, w jakiej weszły, przy czym po wyjściu okrętu jednej strony wojującej powinno upłynąć przynajmniej 24 godziny do wyjścia z portu okrętu drugiej strony wojującej. Ponadto okręt wojenny nie może opuścić portu neutralnego wcześniej niż w 24 godziny po wyjściu statku handlowego pod banderą strony przeciwnej.

Okręty lub statki stron wojujących mogą wchodzić do portów neutralnych w celu usunięcia awarii, pobrania paliwa lub niezbędnego zaopatrzenia w żywność albo gdy są niezdolne płynąć lub jest zła pogoda. Uzupełnienie zaopatrzenia nie może w żadnym wypadku powiększyć zapasów, uzbrojenia lub stanu liczebnego załogi dla spotęgowania siły zbrojnej, ale jedynie na możliwość dojścia do swego najbliższego portu. Powtórne uzupełnienie paliwa przez dany okręt wojenny w porcie danego państwa neutralnego nie może nastąpić przed upływem trzech miesięcy.

Ograniczenia dotyczące pobytu okrętów w portach państw neutralnych nie odnoszą się do okrętów i statków szpitalnych lub transportu sanitarnego, mogą one zależnie od potrzeby korzystać z pobytu i usług portów neutralnych, a nawet gdy wpadną w ręce strony przeciwnej, mają prawo opuszczenia tego portu, który został zajęty.

Ratowanie rozbitków morskich

Ratowanie rozbitków morskich jest jednym z podstawowych obowiązków żeglugi morskiej, który nie ustaje również w toku wojny na morzu. Każdy okręt, statek lub łódź są obowiązane przyjąć na swój pokład rozbitków, a po każdej bitwie morskiej powinny być podjęte odpowiednie kroki mające na celu wyszukanie i zebranie rozbitków, rannych i chorych i zapewnienie im niezbędnej opieki.

Każdy okręt wojenny może żądać wydania mu rannych, chorych i rozbitków znajdujących się na pokładzie statków szpitalnych, handlowych, jachtów i łodzi, bez względu na przynależność państwową, jeżeli może zapewnić tym osobom dostateczną opiekę lekarską. Strony wojujące mogą odwołać się do miłosierdzia kapitanów neutralnych statków handlowych, jachtów lub łodzi, prosząc o przyjęcie na pokład i leczenie rannych, chorych lub rozbitków. Statki, które odpowiedziały na taki apel lub samorzutnie przyszły z pomocą, korzystają ze specjalnej ochrony i ułatwień w swej akcji niesienia pomocy. W żadnym przypadku nie mogą one być zajęte z powodu przewożenia rannych, chorych lub rozbitków którejkolwiek ze stron wojujących.

Działania zbrojne okrętów podwodnych

Zgodnie z treścią protokołu londyńskiego z 6 listopada 1936 r.[115] dotyczącego przepisów akcji wojennej łodzi podwodnych, ustalonych w części IV traktatu londyńskiego z 22 kwietnia 1930 r., w odniesieniu do okrętów podwodnych mają zastosowanie unormowania międzynarodowe dotyczące okrętów nawodnych, z takim wyjaśnieniem szczegółowym, że okręt podwodny w przypadkach stosowania rewizji (wizyty) morskiej wobec statków neutralnych nie może zatopić statku handlowego lub uczynić go niezdolnym do dalszej żeglugi, nie zapewniwszy uprzednio bezpieczeństwa pasażerów, załogi i dokumentów; takiego bezpieczeństwa nie daje okręt podwodny, lecz jedynie bliskość lądu lub obecność statku nawodnego, który mógłby ludzi i dokumenty zabrać na pokład.

Uzupełnienie do tych postanowień sformułowano w układzie

[115] Dz. U. z 1937 r., nr 55, poz. 425.

o walce z piractwem podpisanym w Nyon 14 września 1937 r.[116], który wprowadzał możliwość podejmowania środków zbiorowych przeciwko aktom piractwa ze strony okrętów podwodnych na Morzu Śródziemnym. Wkrótce w Genewie 17 września 1937 r.[117] podpisany został protokół dodatkowy układu w Nyon, na mocy którego uzgodniono środki zbiorowe przeciwko aktom piractwa również w odniesieniu do okrętów nawodnych i samolotów [118].

9. Szczególne reguły walki zbrojnej w powietrzu

Powietrzne siły zbrojne

Wszelkiego rodzaju statki latające powinny mieć na zewnątrz trwale umieszczone znaki rozpoznawcze swojej przynależności państwowej.

Cywilne statki powietrzne mogą być przekształcane na wojskowe statki powietrzne na zasadach analogicznych do przekształceń morskich statków handlowych na okręty wojenne, czyli muszą spełniać następujące warunki: a) mieć zewnętrzne oznaki używane przez powietrzne siły zbrojne, b) pozostawać pod bezpośrednią władzą, kontrolą i odpowiedzialnością swojego państwa, c) podlegać dowództwu wojskowemu, d) mieć załogę podporządkowaną na zasadzie dyscypliny wojskowej i e) przestrzegać w działaniach zbrojnych praw i zwyczajów wojennych.

Dowódca i członkowie załogi statku powietrznego, którzy się znajdują na pokładzie obiektu latającego, nie mają obowiązku noszenia munduru wojskowego ani oznak lub stopni wojskowych. Inaczej natomiast jest w przypadku wojska przygotowanego do desantu, tzn. do skoku lub lądowania, i mającego działać na lądzie lub morzu. Tacy żołnierze muszą mieć trwale przytwierdzone odpowiednie oznaki [119].

[116] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. II, s. 456—459.
[117] Tamże, s. 459—460.
[118] W. H. Barnes III: Submarine Warfare and International Law, „World Polity" 1960, vol. II, s. 121—202; Z. Rotocki: Międzynarodowe aspekty wojny podwodnej, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1964, z. 37; K. Białkowski: Sytuacja okrętów podwodnych w prawie międzynarodowym, Poznań 1969.
[119] J. M. Spaight: Air Power and War Rights, Londyn 1947; A. Górbiel: Bombardowania lotnicze a prawo międzynarodowe, „Wojskowy Przegląd Lotniczy" 1960, nr 9; W. P. Sieriegin: Mieżdunarodnoje wozdusznoje prawo, Moskwa 1978.

Bombardowania lotnicze

Podstawowe znaczenie w bombardowaniach lotniczych ma jeden z najbardziej elementarnych zakazów — niedopuszczalność świadomego i rozmyślnego bombardowania skupisk ludności cywilnej, nie bronionych miast, wsi, osiedli i budynków mieszkalnych.

24 października 1932 r. i 8 czerwca 1934 r. Komisja Ogólna Międzynarodowej Konferencji Rozbrojeniowej Ligi Narodów w Genewie uchwaliła rezolucje stwierdzające, że atakowanie z powietrza ludności cywilnej jest absolutnie zakazane [120]. Następnie Komitet Doradczy dla Dalekiego Wschodu Ligi Narodów 27 września 1937 r. i Zgromadzenie Ligi Narodów 28 września 1937 r. uchwaliły rezolucje potępiające japońskie bombardowania chińskiej ludności cywilnej [121]. Natomiast 28 września 1938 r. Zgromadzenie Ligi Narodów powzięło jednomyślną uchwałę, która głosiła, że: [122] a) rozmyślne atakowanie z powietrza ludności cywilnej jest bezspornym pogwałceniem prawa międzynarodowego, b) cele atakowane z powietrza muszą być rzeczywistymi i rozpoznanymi obiektami wojskowymi, c) przy atakowaniu obiektów wojskowych powinny być podejmowane należyte starania, by nie pozostała zbombardowana ludność cywilna znajdująca się w sąsiedztwie.

Z uchwały tej wynika, że w kwestii dozwolonych lub niedozwolonych bombardowań lotniczych przyjęto jako kryterium pojęcie obiektu wojskowego, którym posłużył się projekt reguł wojny powietrznej, uchwalony w Hadze w 1923 r.[123] przez rzeczoznawców prawniczych, chociaż projekt ten nie stał się prawem obowiązującym. Do obiektów wojskowych zaliczono w tym projekcie siły zbrojne wszelkich rodzajów, wojskowe urządzenia lub składy, znane i kluczowe przedsiębiorstwa wyrabiające broń, amunicję lub sprzęt wojskowy, linie komunikacyjne lub transportowe wykorzystywane do celów wojskowych, transport wojskowy oraz środki łączności wykorzystywane przez wojsko. Natomiast niedozwolone jest bombardo-

[120] M. le G o f f: Les bombardements aériens dans la guerre civile espagnole, „Revue générale de droit international public" 1938, s. 582—583.
[121] Documents on International Affairs 1937, Londyn 1939, s. 686.
[122] League of Nations, Paper A 69, Sept. 1938; A. Górbiel: Problemy międzynarodowego prawa wojennego, Warszawa 1966, s. 157—158.
[123] „Revue générale de droit international public", Documents, 1923, s. 2—9.

wanie obiektów cywilnych w celu terroryzowania ludności cywilnej, obiektów sanitarnych (szpitale, strefy sanitarne, środki transportu sanitarnego), obiektów dóbr kulturalnych i kultu religijnego.

10. Problemy ograniczenia możliwości walki zbrojnej w kosmosie

Spośród elementów składowych całokształtu zagadnień walki zbrojnej w odniesieniu do kosmosu podstawowe znaczenie mają postanowienia dotyczące środków walki, co określa art. IV układu z 27 stycznia 1967 r. o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi [124]. O treści tego układu była mowa w pkt. 3 niniejszego rozdziału. Jednak tutaj podkreślić należy, że cyt. układ zawiera niejako powtórzenie myśli przewodniej sformułowań zawartych w art. 1, ust. 1 układu z 1 grudnia 1959 r. w sprawie Antarktydy [125], w którym poddano unormowaniu problematykę broni masowego zniszczenia, tworzenia baz i fortyfikacji wojskowych oraz doświadczeń ze wszelkimi rodzajami broni. Co więcej, art. VI układu w sprawie Antarktydy rozciąga wszystkie zawarte w nim zakazy również na rejony położone na południe od 60 równoleżnika południowej szerokości geograficznej, czyli na Antarktykę. Natomiast zupełnie inaczej ta sama problematyka została uregulowana w układzie dotyczącym kosmosu, jest w nim bowiem wręcz odwrotne podejście, ponieważ całkowity zakaz umieszczania broni jądrowej lub jakiejkolwiek innej broni masowego zniszczenia obejmuje wszystkie parametry kosmosu, jak orbity okołoziemskie, przestrzeń kosmiczną i pozaziemskie ciała niebieskie, podczas gdy zakaz zakładania baz wojskowych, instalacji i fortyfikacji oraz dokonywania prób z jakimikolwiek typami broni, a także przeprowadzanie manewrów wojskowych ustanowiony został jedynie w odniesieniu do ciał niebieskich, zaś pominięto orbity okołoziemskie i przestrzeń kosmiczną. Jest to więc układ, w którym występuje luka w odniesieniu do innej broni niż broń masowego zniszczenia na orbitach okołoziemskich i w przestrzeni kosmicznej.

Przeto 12 sierpnia 1981 r. ZSRR przesłał sekretarzowi general-

[124] Dz. U. z 1968 r., nr 14, poz. 82.
[125] Dz. U. z 1961 r., nr 46, poz. 237.

nemu ONZ pod obrady sesji Zgromadzenia Ogólnego projekt układu o zakazie umieszczania w przestrzeni kosmicznej broni jakiegokolwiek rodzaju [126].

Projekt ten przewiduje w art. 1, ust. 1 zakaz wprowadzania na orbity okołoziemskie obiektów z jakąkolwiek bronią, zakaz umieszczania wszelkiej broni na ciałach niebieskich i w przestrzeni kosmicznej, a w tym także na pilotowanych statkach kosmicznych wielokrotnego użytkowania, jak i statkach innych typów, które mogą znaleźć się w przyszłości w dyspozycji państw-stron układu. Każde państwo-uczestnik układu zobowiązane byłoby w myśl art. 1, ust. 2 nie wspomagać ani zachęcać innego państwa lub grupy państw albo organizacji międzynarodowych do realizowania działalności sprzecznej z wyżej określonymi postanowieniami. W art. 2 powiedziano, że obiekty kosmiczne mogą być wykorzystywane tylko w celach utrzymania pokoju międzynarodowego i bezpieczeństwa przy ścisłym przestrzeganiu prawa międzynarodowego włącznie z Kartą NZ. Natomiast w art. 3 państwa-strony miałyby się zobowiązać do tego, że nie będą niszczyć, uszkadzać normalne funkcjonowanie ani zmieniać trajektorie lotu obiektów kosmicznych innych państw, jeżeli te wprowadzone zostały na orbitę przy przestrzeganiu zasad określonych w art. 1, ust. 1.

Jednak w związku z brakiem jakichkolwiek postępów negocjacyjnych pod projektem tegoż układu, ZSRR zgłosił 22 sierpnia 1983 r. na forum ONZ nowy dalej idący projekt innego układu o zakazie użycia siły w przestrzeni kosmicznej oraz z kosmosu wobec Ziemi [127]. W art. 1 tego projektu przewiduje się ustanowienie zakazu używania siły lub groźby jej użycia w przestrzeni kosmicznej, w powietrzu i na Ziemi przy wykorzystaniu do tego celu obiektów kosmicznych jako środków rażenia, znajdujących się na orbitach okołoziemskich, na ciałach niebieskich lub umieszczonych w jakikolwiek sposób w przestrzeni kosmicznej. Przewiduje się także zakaz używania siły lub groźby jej użycia w stosunku do obiektów kosmicznych, znajdujących się na orbitach okołoziemskich, na ciałach niebieskich lub umieszczonych w jakikolwiek sposób w przestrzeni kosmicznej. W związku z tym zakresem zakazów państwa-

[126] Tekst projektu opublikowany został w prasie radzieckiej („Prawda" z 12 sierpnia 1981, s. 4).
[127] Zob.: „Prawda" z 22 sierpnia 1983, s. 4.

strony układu byłyby zobowiązane (art. 2) nie rozwijać badań nad wprowadzeniem na orbity okołoziemskie, umieszczaniem na ciałach niebieskich lub w jakikolwiek inny sposób wszelkiej broni stacjonowania kosmicznego w celu rażenia obiektów na Ziemi, w powietrzu i w przestrzeni kosmicznej oraz nie wykorzystywać obiektów kosmicznych jako środków rażenia jakichkolwiek celów na Ziemi, w powietrzu i w przestrzeni kosmicznej, a także nie wypróbowywać i nie tworzyć nowych systemów zwalczania obiektów kosmicznych (antysatelitarnych) i zlikwidować już istniejące systemy tego rodzaju, jak również nie wypróbowywać w celach wojskowych lub antysatelitarnych pilotowanych statków kosmicznych. Nadto państwa-strony układu nie powinny pomagać, inspirować ani zachęcać innych państw, grupy państw, organizacji międzynarodowych, ani osób fizycznych do działalności zabronionej w tym układzie (art. 3).

Drugą istotną sferę w walce zbrojnej stanowią metody jej prowadzenia, w czym jeden z ich aspektów znalazł swoje odbicie w usankcjonowaniu rozpoznania (zwiadu) prowadzonego z kosmosu. Nie ma bowiem zakazów prowadzenia rozpoznania kosmicznego, które może być przydatne dla celów wojskowych. Co więcej, pewne symptomy akceptacji rozpoznania kosmicznego znalazły się w sformułowaniach układów SALT I i SALT II, bowiem powiedziano w nich, że dla zapewnienia przestrzegania tych układów strony będą posługiwały się narodowymi środkami kontroli, przy czym druga strona nie powinna stosować zamierzonych środków utrudniających realizację kontroli. Tego samego rodzaju kontrolę i zalecenia nieutrudniania jej realizacji przewidziano w projekcie układu z 1981 r. o zakazie umieszczania w przestrzeni kosmicznej broni wszelkiego rodzaju oraz w projekcie układu z 1983 r. o zakazie użycia siły w przestrzeni kosmicznej oraz z kosmosu wobec Ziemi.

11. Porozumienia między stronami wojującymi

Parlamentarze

Dawniej dość powszechnie zamiar rozpoczęcia negocjacji między stronami wojującymi oznaczało wystawienie białej flagi. We współczesnych czasach środki łączności radiowej mogą być wykorzysty-

wane do komunikowania się z nieprzyjacielem w sprawach rozpoczęcia rokowań.

Parlamentarze są przedstawicielami w służbie dowódców stron wojujących w polu, wysyłanymi w celu otwartego i bezpośredniego skomunikowania się lub prowadzenia rokowań z dowódcą strony nieprzyjacielskiej. Zgodnie z art. 32 RH [128] za parlamentarza uważa się osobę upoważnioną przez jedną ze stron wojujących do pertraktacji z drugą stroną, gdy przybywa z białą flagą. Z tego wynika, że parlamentarze powinni mieć należyte upoważnienie na piśmie podpisane przez ich dowódcę. Zarówno sam parlamentarz, jak i towarzyszący mu trębacz lub dobosz oraz osoba niosąca flagę i tłumacz korzystają z przywileju nietykalności.

Dowódca, do którego skierowani zostali parlamentarze, może podać tryb i warunki ich przyjęcia oraz wyznaczyć czas i miejsce spotkania. Może on odmówić przyjęcia. Może też zastosować środki mające na celu przeszkodzenie parlamentarzom w zebraniu wiadomości pod pozorem wykonywania danego mu zlecenia, a w razie nadużycia przez parlamentarza swoich przywilejów, może go chwilowo zatrzymać, co jeszcze nie oznacza pozbawienia go uprawnień.

Parlamentarz traci przywilej nietykalności, jeżeli istnieje bezsporny i niewątpliwy dowód, że nadużył swojej sytuacji uprzywilejowanej i namawiał do zdrady lub szpiegostwa albo sam je wykonywał.

Paszporty wojskowe, glejty i salwgwardie

Paszport wojskowy jest dokumentem wydanym z rozkazu dowódcy strony wojującej. Paszport upoważnia osobę lub osoby w nim wymienione do przejazdu lub poruszania się na obszarze podległym władzy strony wojującej.

Dokumenty podobne do paszportów wojskowych, wydane przez takie same upoważnione władze i w podobnych celach dla umożliwienia przebywania lub wyjazdu z obszarów okupowanych, mają nazwę glejtów, a jeżeli obejmują również prawo przewozu towarów albo handlu nimi, są czasami nazywane licencjami handlowymi lub pozwoleniami handlowymi. Glejty mogą być wydawane przedstawi-

[128] Dz. U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

cielom dyplomatycznym państw neutralnych, akredytowanym w państwie nieprzyjacielskim, jak również innym osobom. Glejty wydawane są zwykle przez wyższe władze państwowe, a nie przez podporządkowanych oficerów.

Salwgwardia oznacza odosobnioną straż lub poszczególny posterunek ustawiony dla ochrony osób, miejsc lub własności państwa nieprzyjacielskiego albo neutralnego. Ustanowienie salwgwardii może być przedmiotem specjalnych porozumień pomiędzy dowódcami stron wojujących lub może ona być ustanowiona na podstawie pisemnego rozkazu. Żołnierze pełniący obowiązki o charakterze salwgwardii korzystają ze statusu ochronnego. Nie powinni być atakowani i zwyczaj wojenny nakazuje odesłać ich wraz z ekwipunkiem i bronią do ich własnych wojsk.

Kartele

W ścisłym sensie kartel oznacza porozumienie zawarte między stronami wojującymi w sprawie wymiany jeńców. Natomiast w szerszym sensie jest to każda umowa zawarta między stronami wojującymi, zmierzająca do zorganizowania lub rzeczywistego uregulowania wszelkiego rodzaju niewrogich stosunków, które inaczej byłyby zakazane z powodu istniejącej wojny. Obie strony kartelu mają obowiązek honorowy ścisłego przestrzegania zobowiązań z największą skrupulatnością.

Kapitulacja

Kapitulacja stanowi porozumienie zawarte między dowódcami stron wojujących w sprawie poddania się oddziałów, fortec lub innych miejsc bronionych albo obszaru działań wojennych. Poddanie się może nastąpić także bez kapitulacji.

Zgodnie z art. 35 RH [129] w aktach kapitulacji powinny być brane pod uwagę przepisy o honorze wojskowym; postanowienia określające kapitulację powinny być ściśle przestrzegane przez obie strony.

Kapitulacja pod względem jej zasięgu może być ograniczona lub całkowita, pod względem zaś treści jej następstw — warunkowa lub bezwarunkowa, a pod względem formy — ustna lub pisemna.

[129] Tamże.

Sprawy regulowane w aktach kapitulacji dotyczą najczęściej następujących kwestii: a) sił lub obszarów, które są poddawane, oraz dokładnego terminu wejścia w życie kapitulacji, b) rozmieszczenia sił nieprzyjacielskich, c) miejsc i obszarów, które zajmą zwycięskie oddziały, d) rozmieszczenia personelu medycznego oraz rannych i chorych, e) rozmieszczenia i zwolnienia jeńców, osób internowanych i innych osób pozostających pod ochroną, f) rozbrojenia (oficerowie czasami mogą mieć pozwolenie na zatrzymanie swojej broni osobistej), g) zakazu niszczenia urządzeń, instalacji, łączności, transportu i innych środków publicznie użytecznych, h) ułatwień oraz informacji co do pól minowych i innych środków obronnych, i) administracji danego obszaru, jeżeli miejsce lub obszar jest poddany okupacji, j) mocy wiążącej rozkazów wydawanych przez dowódcę zwycięskich wojsk.

Kapitulacja bezwarunkowa oznacza poddanie się wojsk bez żadnych warunków.

Rozejm

Rozejm nazywany jest niekiedy zawieszeniem broni lub zawieszeniem aktywnych działań zbrojnych na okres uzgodniony przez strony wojujące. Zawieszenie broni jest z reguły elementem rozejmu. Rozejm nie stanowi częściowego lub okresowego pokoju. Jeżeli nie ustanowiono terminu zawieszenia broni, to strony wojujące mogą w każdej chwili wznowić operacje wojenne.

Rozejm może być ogólny lub miejscowy (lokalny). Pierwszy wstrzymuje działania wojenne stron wojujących wszędzie, natomiast drugi — tylko pomiędzy pewnymi częściami sił zbrojnych i na określonej przestrzeni. Odpowiednie władze i wojska powinny być we właściwym czasie powiadomione o zawieszeniu broni, co pociąga za sobą ustanie działań wojennych niezwłocznie lub w określonym terminie.

Forma rozejmu nie jest określona, lecz jeżeli jest pisemna, to treść powinna być maksymalnie precyzyjna i jednoznaczna, żeby nie wywoływała nieporozumień. Porozumienie o rozejmie określa zazwyczaj: a) dokładną datę i godzinę rozejmu, b) okres trwania rozejmu, c) główne linie i punkty określające linię przerwania ognia, d) stosunek wojsk do miejscowej ludności, e) działania, które są za-

bronione w czasie trwania rozejmu, f) rozporządzenie dotyczące jeńców, g) sposób porozumiewania się.

Wszelkie faktyczne naruszenie zawieszenia broni przez jedną stronę daje prawo drugiej stronie do zrzeczenia się zawieszenia i nawet do niezwłocznego wznowienia działań wojennych. Pogwałcenie warunków rozejmu przez pojedyncze osoby działające z własnej inicjatywy daje podstawę do domagania się ukarania winnych i wynagrodzenia ewentualnych strat.

Rozejm ogólny może nabierać znaczenia umowy międzynarodowej, chociaż podpisują go dowódcy stron wojujących lub ich przedstawiciele, a nie władze państwowe stron konfliktu zbrojnego. Praktyka międzynarodowa rozejmów ogólnych wykazuje tendencje do kończenia wojny w tej formie.

Preliminaria pokojowe i traktat pokoju

Preliminaria pokojowe to porozumienie wstępne, które zawiera omówione i zdecydowane warunki zasadnicze i te warunki są już na tyle wiążące, że nie mogą ulec zmianie w samym traktacie pokojowym, lecz jedynie mogą ulegać pogłębieniu i uzupełnieniu w szczegółach. J. Makowski [130] podaje, że np. „traktat w Zurychu z 1859 r., zamykający wojnę francusko-austriacką, był poprzedzony preliminarzem w Villafrance, traktat praski w 1866 r., po wojnie prusko-austriackiej, poprzedził preliminarz w Nicolsburgu; pokój frankfurcki w r. 1871 był poprzedzony przez preliminarz wersalski". W tym aspekcie przekonywające są wywody A. Klafkowskiego [131], że umowa poczdamska z 2 sierpnia 1945 r. po zakończonej II wojnie światowej ma charakter preliminariów pokojowych i ustalenia tej umowy nie mogłyby już ulegać istotnym zmianom, gdyby miał być układany traktat pokoju w kwestiach objętych tymi preliminariami.

Treścią traktatu pokoju mogą być różne sprawy, zwłaszcza zaś polityczne, militarne, gospodarcze oraz wznowienie stosunków pokojowych. Traktat pokoju podlega ratyfikacji.

[130] J. Makowski: op. cit., s. 125—126.

[131] A. Klafkowski: Umowa poczdamska z 2.VIII.1945 r., Warszawa 1960, s. 459—463.

Rozdział IV

MIĘDZYNARODOWE PRAWO HUMANITARNE

1. Rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego

Międzynarodowe prawo humanitarne ściśle przeplata się z tymi unormowaniami międzynarodowych reguł walki zbrojnej, które dotyczą zakazów atakowania rannych, chorych i wszystkich innych osób pozostających poza walką. Dlatego wyodrębnienie zagadnień międzynarodowego prawa humanitarnego może mieć pewne cechy sztuczności i niekiedy jest dość trudne do konsekwentnego przeprowadzenia. Znany jest podział na „prawo haskie", tj. umowy zawierane w Hadze, które w swojej większości dotyczą międzynarodowych reguł walki zbrojnej, i na „prawo genewskie", tj. umowy zawierane w Genewie, mające dotyczyć międzynarodowego prawa humanitarnego [1]. Podział ten jednak jest mało precyzyjny, ponieważ wystarczy przykładowo wskazać, że unormowania o ochronie dóbr kultury zostały podpisane w Hadze [2], a w protokołach dodatkowych z 1977 r. podpisanych w Genewie [3] znalazło się szereg unormowań dotyczących międzynarodowych reguł walki zbrojnej. Jednakże za potrzebą wyodrębniania międzynarodowego prawa humanitarnego obowiązującego w konfliktach zbrojnych przemawia jego wyłączne podporządkowanie jednej z zasad podstawowych — humanitaryzmowi i potrzeba ochrony ofiar konfliktu zbrojnego.

Już w hinduskim kodeksie Manu z XII w. p.n.e. przy okazji określania reguł walki formułowano potrzebę humanitarnego postępowania wobec rannych, chorych i tych, którzy nie biorą udziału w wal-

[1] S. E. Nahlik: The Role of the 1977 Geneva Protocols in the Progress of the Law of Armed Conflicts, „European Seminar on Humanitarian Law", Kraków 27 August — 1 September 1979, s. 2—22.

[2] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 21.

[3] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 214—294.

ce. Ale historia dowodzi, że w czasach starożytnych obchodzono się często z pokonanymi w sposób bezwzględny i okrutny, zabijano osoby wzięte do niewoli, nawet jeżeli dobrowolnie się poddały, mordowano ludność zdobytych miast, zagarniano lub pustoszono zdobyte mienie [4]. Do zwycięzcy należało prawo życia i śmierci wobec pokonanych i na podstawie tego prawa podkreślano wspaniałomyślność wodzów, którzy zwyciężonych czynili niewolnikami, tym samym darując im życie. Zarówno Platon, jak i Arystoteles wyrażali poglądy o potrzebie bardziej humanitarnego i cywilizowanego obchodzenia się z pokonanymi oraz niepustoszenia ich mienia, zwłaszcza w wojnach wewnętrznych między Grekami [5]. Wspomnieć należy, że islam wprowadzał humanizację walki zbrojnej, gdy nakazywał, że krew kobiet, dzieci i starców nie może plamić wojownika [6].

Epoka feudalizmu w porównaniu ze starożytnością niewiele zmniejszyła okrucieństwo wojen, chociaż upowszechniająca się wtedy zasada rycerskości przyczyniała się w pewnej mierze do ich humanizowania [7].

Istotna zmiana w postawach i poglądach stron wojujących wobec siebie zachodziła w miarę powstawania w czasach nowożytnych formacji wojskowych, które tworzono na podstawie powszechnego obowiązku służby wojskowej. Znany filozof francuski Rousseau wyraził pogląd, że wojna nie jest stosunkiem człowieka do człowieka, lecz stanowi stosunek państwa do państwa, w którym osoby stają się nieprzyjaciółmi niejako przypadkowo, jako obrońcy ojczyzny [8].

Od czasów wojny krymskiej (1853—1856) datuje się rozwój zorganizowanych form niesienia pomocy ofiarom wojny. Zapoczątkowane zostało to działalnością pielęgniarską Florence Nightingale podczas wojny krymskiej w 1854 r. w szeregach armii angielskiej. Natomiast w skali międzynarodowej dzięki inicjatywie społecznika szwajcarskiego Henry Dunanta [9], poruszonego okrucieństwami walk pod Sol-

[4] H. Grotius: Trzy księgi o prawie wojny i pokoju (przekład R. Bierzanka), Warszawa 1957, t. II, s. 356—378.

[5] Platon: Państwo (przekład W. Witwickiego), t. I, s. 282—286, t. II, s. 274—276; Arystoteles: Polityka (przekład L. Piotrowicza), Warszawa 1964, s. 324.

[6] K. Khaduri: War and Peace in the Law of Islam, Baltimore 1955, s. 103—108, 118—132.

[7] S. Dąbrowa: Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych, Warszawa 1974, s. 14—15.

[8] J. J. Rousseau: Umowa społeczna, Łódź 1948, s. 17.

[9] H. Dunant: Wspomnienie Solferino, Warszawa 1983.

ferino (1859 r.), utworzona została 29 października 1863 r. organizacja niesienia pomocy ofiarom wojny pod nazwą — Międzynarodowy Czerwony Krzyż w Genewie, która w ciągu niespełna dwóch miesięcy przekształciła się w Międzynarodowy Komitet Pomocy Rannym Żołnierzom, zaś od 1880 r. przyjęła nazwę — Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża [10]. Z inicjatywy tej organizacji 22 sierpnia 1864 r. podpisana została w Genewie międzynarodowa konwencja w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących [11]. Doniosłość tej konwencji polegała na przyznaniu personelowi sanitarnemu statusu neutralności oraz ustanowieniu znaku czerwonego krzyża na białym tle jako międzynarodowego znaku ochrony sanitarnej.

Dalsze poszerzenie zakresu obowiązywania wymienionej konwencji genewskiej z 1864 r. znalazło swój wyraz w uchwaleniu podczas I konferencji pokojowej w Hadze 29 lipca 1899 r. III konwencji o zastosowaniu do wojny morskiej przepisów konwencji genewskiej z 1864 r.[12] Następnie, 6 lipca 1906 r. podpisano w Genewie kolejną konwencję o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych [13], która poszerzyła i zastąpiła poprzednie unormowania.

Natomiast podczas II pokojowej konferencji w Hadze 18 października 1907 r. uchwalono 13 różnych konwencji (XII konwencja nie weszła w życie). Wśród nich X konwencja o zastosowaniu do wojny morskiej zasad konwencji genewskiej z 1906 r. w całości poświęcona była ochronie humanitarnej, która znalazła się również w konwencjach IV, V, VI, IX i XIII [14].

Następnie 27 lipca 1929 r. w Genewie podpisano dwie konwencje: I o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych [15], II o traktowaniu jeńców wojennych [16].

Pewne postanowienia o ochronie osób na morzu zawiera podpisany w Londynie 6 listopada 1936 r. protokół dotyczący przepisów

[10] P. Boissier: Henry Dunant, Warszawa 1983, s. 14—17.
[11] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 105—106.
[12] Les conventions et déclarations de La Haye de 1899 et 1907, Nowy Jork, 1918, s. 227 i nast.
[13] Dz. U. z 1927 r., nr 28, poz. 225.
[14] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 253—266, 268—269, 275—286.
[15] Dz. U. z 1932 r., nr 103, poz. 864.
[16] Dz. U. z 1932 r., nr 103, poz. 866.

akcji wojennej łodzi podwodnych, ustalonych w części IV traktatu londyńskiego z 22 kwietnia 1930 r.[17]

Wreszcie kompleksowe unormowania zagadnień ochrony ofiar wojny znalazły się w czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 r.[18]: I o polepszeniu losu rannych i chorych w siłach zbrojnych lądowych, która zastąpiła I konwencję genewską z 1929 r.; II o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, która zastąpiła X konwencję haską z 1906 r.; III o traktowaniu jeńców wojennych, która zastąpiła II konwencję genewską z 1929 r.; IV o ochronie osób cywilnych podczas wojny.

Ponadto 14 maja 1954 r. w Hadze podpisana została konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego [19].

Wyrazem dalszego doskonalenia unormowań o ochronie ofiar konfliktów zbrojnych było uchwalenie w Genewie 8 czerwca 1977 r.[20] dwóch protokołów dodatkowych do konwencji genewskich z 1949 r.: I prot. dod. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, II prot. dod. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych.

2. Ochrona rannych, chorych i rozbitków

Kategorie osób i dóbr pozostające pod ochroną sanitarną

W czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny [21] oraz załącznikach do nich zawarte są podstawowe unormowania obejmujące ochronę rannych, chorych i rozbitków.

Podstawowym nakazem w tej mierze jest obowiązek stron wojujących zbierania i leczenia rannych, chorych i rozbitków niezależnie od tego, po czyjej stronie walczyli, i niezależnie od tego, czy są kombatantami czy niekombatantami, nawet gdyby ich macierzyste państwo lub organizacja walcząca nie były sygnatariuszami unormo-

[17] Dz. U. z 1937 r., nr 55, poz. 425.
[18] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.
[19] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.
[20] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 214—294.
[21] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

wań w tym zakresie. Zasady te mają powszechne zastosowanie we wszystkich rodzajach konfliktów zbrojnych zarówno o charakterze międzypaństwowym, jak i w konfliktach niemiędzypaństwowych.

Żaden ranny, chory lub rozbitek nie może się zrzec całości lub części przysługujących mu uprawnień do korzystania z pomocy humanitarnej zapewnianej mu przez wspomniane konwencje, nawet gdyby złożył oświadczenie, że zrzeka się tych uprawnień, gdyż takie oświadczenie nie ma żadnej mocy prawnej i nie może w żaden sposób pogarszać jego sytuacji.

Ranni, chorzy i rozbitkowie-żołnierze z chwilą znalezienia się pod ochroną sanitarną wojskową nieprzyjaciela stają się jeńcami, w związku z czym mają do nich zastosowanie również zasady III konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych [22].

Obowiązuje bezwzględny zakaz atakowania rannych, chorych oraz rozbitków morskich i lotniczych, a także personelu sanitarnego, obiektów sanitarnych wraz z urządzeniami, transportem i sprzętem sanitarnym, jak również stref i miejscowości sanitarnych. Obowiązuje kategoryczny zakaz stosowania działań odwetowych (represaliów) w stosunku do wyżej wymienionych osób, obiektów i przedmiotów pozostających pod ochroną sanitarną.

Zgodnie z art. 8 I prot. dod. [23] określenia „ranni" i „chorzy" oznaczają również osoby cywilne, które z powodu urazu, choroby lub innej ułomności fizycznej albo zakłóceń umysłowych potrzebują pomocy lub opieki medycznej i które powstrzymują się od jakiegokolwiek udziału w działaniach zbrojnych. Określenia te obejmują także położnice i niemowlęta oraz inne osoby, które mogą potrzebować pomocy lub opieki medycznej, np. osoby ułomne i kobiety ciężarne. Natomiast termin „rozbitkowie" oznacza zarówno osoby wojskowe, jak i cywilne, które znajdują się w niebezpieczeństwie na wodzie w wyniku wypadku, jaki spotkał ich statek wodny (okręt) lub powietrzny, przy czym powstrzymują się od jakiegokolwiek udziału w działaniach zbrojnych. Osoby te w razie ich zatrzymania korzystają co najmniej z uprawnień jeńców.

Z ochroną rannych i chorych wiąże się ochrona obiektów sani-

[22] Tamże.
[23] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 218—220.

tarnych zarówno w postaci szpitali stałych, jak i ruchomych (szpitali polowych, statków szpitalnych), transportu sanitarnego. Warto wspomnieć, że w konwencji genewskiej z 1864 r. obiekty sanitarne miały przyznaną tylko ochronę sytuacyjną, to jest tylko wtedy, gdy w nich znajdowali się ranni lub chorzy, natomiast obecnie są one stale pod ochroną i obowiązuje zakaz ich atakowania. Statki szpitalne i łodzie ratunkowe mogą być użyte wyłącznie do ratowania rannych, chorych i rozbitków oraz do niesienia im pomocy sanitarnej. Statki ratownictwa przybrzeżnego korzystają z tej samej ochrony prawnej, która przysługuje statkom szpitalnym. Samoloty sanitarne, tak samo jak statki sanitarne, muszą mieć odpowiednie oznakowanie krajowe i obok niego oznakowanie sanitarne. Nie podlegają one atakowi w żadnym wypadku. W razie potrzeby użycia samolotów sanitarnych do przelotów przez strefę walk lub linię frontu należy dla zapewnienia ich bezpieczeństwa uzgodnić odpowiednio z obu stronami walczącymi oznaczone trasy przelotów tych samolotów.

Status prawny służb pomocy humanitarnej

Obowiązek niesienia pomocy humanitarnej spoczywa nie tylko na stronach wojujących i ich wyspecjalizowanych służbach zdrowia, lecz również na organizacjach międzynarodowych takich, jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża i inne o podobnym charakterze humanitarnym, a także na państwach neutralnych, gdy na ich terytoriach schroniły się ofiary wojny lub przyjęte zostały propozycje niesienia pomocy humanitarnej, co wcale nie narusza zasady neutralności tych państw. Organy wojskowe opiekujące się rannymi i chorymi mogą również zwracać się do ludności cywilnej o dobrowolne przyjmowanie i leczenie rannych i chorych. Nikt nie może być karany ani ścigany za udzielenie opieki rannym lub chorym. Jeżeli strona wojująca jest zmuszona do pozostawienia rannych lub chorych albo rozbitków przeciwnej stronie wojującej, to obowiązana jest pozostawić z nimi część swojego personelu medycznego i zaopatrzenia sanitarnego w celu zapewnienia stałej, nieprzerwanej opieki leczniczej.

Konwencja Genewska z 1864 r. odznaczała się tym, iż po raz pierwszy w formie pisemnego aktu międzynarodowego przyznała

personelowi sanitarnemu szpitali i ambulansów nietykalność sytuacyjną, bowiem ustanowiła zakaz atakowania ich tylko wtedy, gdy w obiektach sanitarnych znajdowali się ranni i chorzy. Na uzasadnienie tego stanu rzeczy przyrównano personel sanitarny do osób neutralnych wraz z wypływającymi dlań z tego usytuowania dobrodziejstwami. Pojęcie personelu medycznego szpitali i ambulansów objęło wówczas także intendenturę i administrację służby zdrowia oraz transport rannych, a nadto przyrównano doń kapelanów. Sformułowano zasadę, że mieszkańcy kraju, którzy by nieśli pomoc rannym, mieli być uszanowani i pozostawać wolni oraz korzystać z dobrodziejstw neutralności. Za neutralny uznano też personel transportu ewakuacyjnego.

Natomiast konwencja genewska z 1906 r. zaniechała już odwoływania się do zasady neutralności jako podstawy uprzywilejowania personelu sanitarnego i kapelanów, uznając to za rzecz naturalną, niejako oczywistą, oraz wprowadziła dalsze uzupełnienia. Powiedziano mianowicie, że personel sanitarny korzysta z ochrony „we wszelkich okolicznościach", a więc w każdej sytuacji, nawet gdy np. w szpitalu nie ma rannych oraz objęto tą ochroną także osoby należące do zarządu oddziałów i formacji sanitarnych. Z personelem sanitarnym zrównano personel prywatnych towarzystw pomocy istniejących w instytucjach sanitarnych przy armiach, a także uznano, że uprawnione towarzystwa państw neutralnych mogą być upoważnione do użyczania swego personelu i formacji sanitarnych stronie wojującej za uprzednim zezwoleniem swego rządu i za zgodą strony wojującej, która powinna uprzedzić o tym swego przeciwnika zanim zacznie korzystać z tej pomocy. Kolumny ewakuacyjne zrównano z ruchomymi oddziałami sanitarnymi tylko wtedy, gdy nie są one pomieszane z wojskami regularnymi.

W statusie prawnym (prawach i obowiązkach) personelu sanitarnego i osób doń przyrównanych odnotować należy jako zdobycz podstawową sformułowanie już w 1864 r. zasady, że osoby te w razie zatrzymania ich przez nieprzyjaciela mogą nadal wykonywać swoje czynności zawodowe oraz mają prawo powrotu do swojego oddziału, do którego należą, zaś strona zatrzymująca powinna odesłać je do ich własnych wojsk. Do tych postanowień dodano jeszcze w 1906 r. uzupełnienie, że personel sanitarny w okresie pozostawania pod władzą państwa zatrzymującego ma uprawnienie

do otrzymywania pensji takiej, jaką pobiera personel odpowiednich stopni państwa zatrzymującego. Natomiast w konwencji genewskiej z 1929 r. wprowadzono poszerzone pojęcie personelu sanitarnego, obejmujące także żołnierzy specjalnie przeszkolonych w razie potrzeby jako pomocników pielęgniarzy lub sanitariuszy. Potwierdzono także zasadę, że osoby personelu medycznego i duchowni w razie ich zatrzymania przez nieprzyjaciela nie stają się jeńcami oraz powinny korzystać z tych samych uprawnień, co własny personel medyczny odpowiednich stopni państwa zatrzymującego.

Podstawowa działalność służby zdrowia w konfliktach zbrojnych obejmuje zorganizowanie i niesienie pomocy rannym i chorym oraz rozbitkom bez czynienia różnic na niekorzyść kogokolwiek z powodu rasy, koloru skóry, języka, płci, religii lub wiary, poglądów politycznych lub innych, pochodzenia społecznego, majątku czy urodzenia. Różnice w traktowaniu osób wymagających ochrony lekarskiej nie mogą być inne niż względy medyczne.

Personel medyczny oznacza osoby zatrudnione stale lub tymczasowo przez stronę konfliktu do celów medycznych, a mianowicie do zbierania, przewożenia, badania i leczenia wraz z udzielaniem pierwszej pomocy, jak też zapobiegania chorobom (epidemiom), a także do zarządzania formacjami medycznymi albo do zarządzania środkami transportu medycznego lub do pracy w takich środkach.

Pojęcie personelu medycznego w formacjach medycznych lub środkach transportu medycznego obejmuje:

a) personel medyczny wojskowy lub cywilny albo zatrudniony w obronie cywilnej (lekarzy, farmaceutów i personel pielęgniarski),
b) personel medyczny krajowych stowarzyszeń Czerwonego Krzyża (i ich odpowiedników) uznanych i upoważnionych przez stronę konfliktu,
c) personel medyczny państwa neutralnego lub stowarzyszenia takiegoż państwa,
d) personel medyczny bezstronnej międzynarodowej organizacji humanitarnej,
e) żołnierzy przeszkolonych specjalnie do pełnienia obowiązków pomocników pielęgniarzy lub sanitariuszy w wyszukiwaniu,

zbieraniu, przewożeniu lub udzielaniu pierwszej pomocy rannym i chorym.

Wymienione osoby, z wyjątkiem określonych pod lit. e), w razie ich zatrzymania przez stronę przeciwną nie stają się jeńcami, lecz mogą nadal wykonywać swoje dotychczasowe czynności, gdy znajdują się w obozie jenieckim oraz nie wolno ich zmuszać do wykonywania jakiejkolwiek pracy, nie mającej związku z ich misją medyczną. Osoby te powinny być odesłane do strony konfliktu, do której należą, gdy tylko droga powrotu zostanie otwarta i okoliczności wojenne na to pozwolą (to samo dotyczy kapelanów). Natomiast personel medyczny państwa neutralnego może powrócić do swego kraju lub pozostać na terytorium strony w konflikcie, w której służbie się znajdował. Strony w konflikcie mają obowiązek zapewnienia utrzymania i wynagrodzenia personelowi medycznemu strony przeciwnej, jak odpowiedniemu personelowi medycznemu w swoim wojsku.

Z I konwencji genewskiej z 1949 r. wypływa możliwość tworzenia stref i miejscowości sanitarnych.

Natomiast w III konwencji genewskiej z 1949 r. problematyka jest ujęta analogicznie, jak w dwóch poprzednich konwencjach, zaś na podkreślenie zasługują unormowania, dotyczące repatriacji bezpośredniej jeńców i leczenia szpitalnego ich w kraju neutralnym. W tej mierze przewidziana jest możliwość tworzenia mieszanych komisji lekarskich, które według umowy typowej i regulaminu tych komisji powinny się składać z 3 osób (przewodniczący — z państwa neutralnego oraz jeden członek — z państwa zatrzymującego jeńców i drugi — z państwa neutralnego), przy czym jeden spośród członków państwa neutralnego powinien być chirurgiem. Komisje te mogą kwalifikować jeńców do bezpośredniej repatriacji lub na leczenie szpitalne do kraju neutralnego, czyniąc to na podstawie katalogu schorzeń, przewidzianego w załączniku I do II konwencji genewskiej z 1949 r.

W IV konwencji genewskiej z 1949 r. problematyka medyczna określona została zaledwie w kilku przepisach, ale dotyczy możliwości tworzenia stref i miejscowości sanitarnych według tych samych zasad, jak w załączniku do I konwencji genewskiej z 1949 r. oraz sytuacji organizowania higieny i opieki lekarskiej w odniesieniu do internowanych.

Na szczególną uwagę zasługują najnowsze unormowania dotyczące problematyki medycznej w I prot. dod. z 1977 r. do konwencji genewskich z 1949 r. W akcie tym w przedmiocie statusu służby zdrowia odwołano się do postanowień I i II konwencji genewskiej z 1949 r. oraz dodano uzupełnienia, że należy także uwzględniać personel medyczny zatrudniony w organizacjach obrony cywilnej. Natomiast w określeniu formacji medycznych wymieniono obok szpitali również ośrodki przetaczania krwi, ośrodki zaopatrzenia medycznego, ośrodki i instytucje medycyny zapobiegawczej oraz składnice materiałów medycznych i artykułów farmaceutycznych (stałe i ruchome). Ochrona formacji medycznych polega przede wszystkim na tym, że nie mogą one być atakowane i powinny być szanowane. W żadnych okolicznościach nie wolno używać formacji medycznych jako ochrony celów wojskowych przed atakami. Ochrona cywilnych formacji medycznych może ustać tylko wtedy, gdy są one używane poza funkcjami humanitarnymi do działań szkodliwych dla nieprzyjaciela. Ale nie stanowią działań szkodliwych dla nieprzyjaciela: a) wyposażenie personelu medycznego w lekką broń osobistą dla obrony własnej lub rannych i chorych, których powierzono jego opiece, b) ochrona formacji medycznej przez wartownika, wartę lub eskortę, c) znajdowanie się w formacji medycznej lekkiej broni i amunicji, odebranej chorym, a nie przekazanej właściwej służbie i d) przebywanie w formacji medycznej członków sił zbrojnych lub innych kombatantów z powodów medycznych.

W żadnym wypadku nie są dozwolone działania odwetowe wobec osób objętych ochroną medyczną (zarówno sprawujących tę ochronę, jak i pozostających pod opieką medyczną), obiektów, transportu i sprzętu medycznego. Do ogólnej ochrony działalności medycznej należy zakaz karania kogokolwiek za działalność o charakterze medycznym zgodną z etyką lekarską, a także nie wolno nikogo zmuszać do prac sprzecznych z zasadami etyki lekarskiej. Również nikt nie może być karany za udzielanie pomocy medycznej oraz nie wolno zmuszać do udzielania informacji, dotyczących rannych i chorych, które mogłyby się okazać szkodliwe dla pacjentów lub ich rodzin, z wyjątkiem przestrzegania przepisów o obowiązującym zgłaszaniu przypadków chorób zakaźnych.

Ponadto obowiązują ograniczenia w rekwirowaniu cywilnych

formacji medycznych, co wszakże może zaistnieć w następujących warunkach: a) środki medyczne są konieczne do niezwłocznego leczenia członków sił zbrojnych lub jeńców, b) rekwizycja trwa tylko tak długo, jak wymaga tego konieczność i c) niezwłocznie powinny być poczynione kroki w celu zapewnienia dalszego zaspokojenia potrzeb medycznych ludności cywilnej.

Takie same zasady ochrony medycznej przewidziane zostały w zwięzłym ujęciu w II prot. dod. z 1977 r. do konwencji genewskich z 1949 r.

Zarówno na obiektach sanitarnych, jak i na transporcie, a nawet sprzęcie sanitarnym powinny być umieszczone znaki Czerwonego Krzyża lub jego odpowiedniki. Nie jest to jednak nakaz stanowczy. Personel sanitarny uprawniony jest do noszenia znaków ochrony sanitarnej, np. w postaci opaski na przedramieniu ze znakiem ochrony sanitarnej, oraz do posiadania legitymacji najlepiej według ujednoliconego wzoru międzynarodowego.

Nadużywanie znaków ochrony sanitarnej lub używanie ich w innych celach niż sanitarne jest bezwzględnie zakazane.

3. Status jeńców

Jeńcami są osoby, które znalazły się we władzy nieprzyjaciela, a ponadto należą do jednej z następujących kategorii: 1) członków regularnych i nieregularnych sił zbrojnych (kombatantów), 2) osób towarzyszących siłom zbrojnym (niekombatantów), 3) członków załóg statków handlowych, włączając w to kapitanów, pilotów i uczniów oraz członków załóg samolotów cywilnych, jeżeli członkom tych załóg nie przysługuje prawo do korzystniejszego traktowania na mocy innych postanowień prawa międzynarodowego i 4) osób, które należą lub należały do sił zbrojnych kraju okupowanego, chociażby początkowo uznano za stosowne zwolnić je, a następnie internować, nawet jeśli nie stawią się na wezwanie w celu internowania.

Sam sposób znalezienia się w niewoli jenieckiej, a mianowicie bądź dobrowolnie, bądź w wyniku sytuacji wymuszonej walką, nie może wpływać na zakres praw i obowiązków jeńca.

Przez status jeńców rozumieć należy ich prawa i obowiązki wobec

władz strony zatrzymującej, a ponadto — obowiązki i uprawnienia strony zatrzymującej w stosunku do jeńców. Ochrona jeńców unormowana została przepisami III konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych [24].

Wszystkie postanowienia dotyczące traktowania jeńców oraz ich prawa i obowiązki wynikają z zasady humanitaryzmu, obowiązującej w postępowaniu wobec ofiar wojny, a tym samym wobec jeńców. Zgodnie z podstawowymi zasadami ich traktowania: 1) jeńcy powinni znajdować się we władzy państwa nieprzyjacielskiego, a nie we władzy poszczególnych jednostek wojskowych lub osób, 2) jeńcy powinni pozostawać pod ochroną prawa dotyczącą bezpieczeństwa ich życia, zdrowia i godności ludzkiej, a także zdolności prawnej; 3) w żadnym wypadku i okolicznościach nie jest dozwolone dokonywanie działań odwetowych w stosunku do jeńców (zabronione są represalia); 4) państwo zatrzymujące lub jego organy nie mogą zmuszać ani nakłaniać jeńców do walki przeciwko ich własnemu krajowi; 5) państwo zatrzymujące jeńców zobowiązane jest do zorganizowania krajowego biura informacji o jeńcach znajdujących się w jego władzy i do współdziałania z centralnym biurem informacji o jeńcach, tworzonym w państwie neutralnym.

Uprawnienia jeńców dotyczą podstawowych dóbr, z których mogą korzystać i które powinni mieć zapewnione.

W zakresie ochrony życia i zdrowia jeńcy mają prawo do humanitarnego ich traktowania, co oznacza zakaz zabijania, okaleczania lub prowadzenia doświadczeń biologicznych. W razie choroby jeńcom przysługuje prawo do bezpłatnego leczenia na koszt strony zatrzymującej. Oprócz prawa do opieki lekarskiej jeńcy mają też prawo do zajęć sportowych.

W zakresie warunków bytowych jeńcy mają prawo do zakwaterowania w pomieszczeniach (budynkach) zapewniających warunki zdrowotne i higieniczne, z oświetleniem, ogrzewaniem, posłaniem i kocami. Mają prawo do posiadania osobistej odzieży, bielizny i obuwia oraz wyżywienia, które by wystarczało do zapobieżenia utracie wagi ciała lub zaburzeń z niedożywienia, wraz z dostateczną ilością wody do picia; jeńcy mają prawo do korzystania ze środków i urządzeń higieniczno-sanitarnych oraz prawo do palenia tytoniu.

[24] III KG — Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

W zakresie zaopatrzenia finansowego i materialnego jeńcy mają prawo do otrzymywania zaliczki na żołd w zależności od posiadanego stopnia wojskowego, a mianowicie do stopnia sierżanta — równowartość 8 franków szwajcarskich miesięcznie, sierżanci i inni podoficerowie — 12, oficerowie młodsi — 50, oficerowie starsi — 60 i generałowie — 75. W razie gdy powyższe sumy są zbyt wysokie, strony wojujące mogą za pośrednictwem państw opiekuńczych zawrzeć układ ustalający inne kwoty zaliczek na żołd, lecz grupa jeńców do stopnia sierżanta nigdy nie może mieć niższych sum od tych, jakie wypłaca państwo zatrzymujące w postaci żołdu swoim własnym członkom sił zbrojnych. Ponadto jeńcom przysługuje wynagrodzenie za pracę wykonywaną w wysokości zarobków, jakie otrzymują pracownicy cywilni za dany rodzaj pracy, lecz nie mniej niż równowartość 1/4 franka szwajcarskiego za dzień roboczy. Jeńcy mają prawo do korzystania ze swoich zasobów pieniężnych i materialnych oraz prawo przekazywania za granicę tych zasobów osobom będącym na ich utrzymaniu, jak również mogą otrzymywać przesyłki pieniężne i materialne zarówno zbiorowe, jak i indywidualne. W przypadkach zabrania lub wstrzymania zasobów pieniężnych bądź materialnych władze zatrzymujące powinny wystawić jeńcom zaświadczenia w tej kwestii. W razie nieszczęśliwego wypadku lub kalectwa w związku z wykonywaną pracą przysługuje jeńcom odszkodowanie.

W zakresie godności i innych uprawnień osobistych jeńcom przysługuje prawo do poszanowania ich godności, nieponiżania ich ani upokarzania. Zachowują oni posiadany stopień wojskowy, oznaki przynależności państwowej i odznaczenia, których nie wolno ich pozbawić nawet wyrokiem sądowym. Mają wolność sumienia i wyznania wraz z prawem do praktyk religijnych, prawo do prowadzenia działalności intelektualnej i rozrywkowej, prawo do prowadzenia korespondencji (co najmniej dwa listy i cztery karty pocztowe miesięcznie) oraz prawo do posiadania swoich przedstawicieli — mężów zaufania — reprezentujących interesy jeńców wobec organów państwa zatrzymującego. Jeńcy mają prawo do składania organom obozowym lub innym podań i skarg, które powinny być rozpatrywane [25].

[25] T. Mallik: Szczegółowe gwarancje w postępowaniu karnym przeciwko jeńcom wojennym, WPP 1961, nr 1, s. 86—104.

W zakresie gwarancji prawnych jeńcy w razie sądzenia ich przez sąd państwa zatrzymującego mają prawo do sprawiedliwego ich sądzenia; nie mogą być traktowani gorzej niż żołnierze państwa zatrzymującego. Powinni mieć zapewnioną obronę, ich przedstawiciele zaś (mężowie zaufania) mają prawo wglądu do akt sprawy i zaznajomienia się ze sprawą, a sąd orzekający obowiązany jest przy rozpoznawaniu sprawy uwzględniać na korzyść jeńca fakt, że jest to osoba, która się znalazła w niewoli, czyli w sytuacji dla niej niekorzystnej, i nie ma ona obowiązku zachowywania wierności wobec państwa zatrzymującego. Jeńcy powinni mieć prawo odwoływania się od wyroku. Nie mogą oni być poddani sądownictwu specjalnemu — sądom doraźnym. Jeniec nie może być nigdy karany za ucieczkę z niewoli i nawet za pewne kategorie przestępstw popełnionych w związku z taką ucieczką, np. za kradzież dokonaną bez użycia przemocy, posługiwanie się fałszywymi dokumentami i noszenie ubrania cywilnego; czyny takie mogą być traktowane jedynie jako przewinienia dyscyplinarne. Konwencja o traktowaniu jeńców określa warunki, kiedy ucieczkę jeńca uważa się za udaną. Ma to miejsce, gdy jeniec połączy się z własnymi jego siłami zbrojnymi albo opuści terytorium państwa zatrzymującego lub z nim sprzymierzonego bądź dostanie się na statek płynący pod banderą jego państwa lub państwa sprzymierzonego. Jeniec nie może się zrzec swoich uprawnień w żadnym wypadku i wszelkie tego rodzaju oświadczenia nie mają żadnej mocy prawnej. W wykazie uprawnień jeńców bardzo istotne jest prawo ich do repatriacji, które powinno zostać zrealizowane z chwilą zakończenia działań wojennych, przy czym istnieje wyraźne zastrzeżenie, że nie można przymusowo repatriować jeńców wbrew woli każdego zainteresowanego. Wcześniejsza repatriacja bezpośrednia czy wymiana może nastąpić wcześniej niż zakończenie działań wojennych. Jeńcy mogą być zwolnieni na słowo honoru, że nie będą brali ponownie udziału w walce, lecz w razie złamania tego przyrzeczenia nie korzystają już z praw przysługujących jeńcom. Trzeba jednak zaznaczyć, że wewnętrzne przepisy wojskowe w poszczególnych państwach zabraniają na ogół żołnierzowi wyrzeczenia się walki z nieprzyjacielem. Jeńcy mogą być kierowani na leczenie szpitalne lub sanatoryjne do państwa neutralnego, o czym orzekają mieszane komisje lekarskie z udziałem przedstawicieli kraju neutralnego.

W odniesieniu do całokształtu uprawnień jeńców dodać należy, że w razie wątpliwości, czy dana osoba powinna być zaliczona do jednej z kategorii osób uprawnionych do korzystania ze statusu jeńca, sprawę rozstrzyga właściwy sąd wojskowy.

W zakresie gwarancji w postępowaniu karnym wobec jeńców zawsze powinny być zachowane podstawowe zasady postępowania karnego, określone w III konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych. Są to następujące zasady:

a. Podania i wnioski lub skargi składane przez jeńców nie podlegają żadnym ograniczeniom i nie mogą być zaliczane do minimum ich korespondencji, nawet w razie uznania, że są bezzasadne; nie mogą stanowić one podstawy do jakiegokolwiek ukarania.

b. Żaden jeniec nie może być ścigany ani skazany za czyn, który nie jest wyraźnie zagrożony przez ustawy państwa zatrzymującego lub przez prawo międzynarodowe, obowiązujące w czasie popełnienia czynu.

c. Jeńcy powinni być poinformowani o przestępstwach podlegających karze śmierci według ustawodawstwa państwa zatrzymującego. Nie można skazać jeńca bez uprzedniego zwrócenia uwagi sądu, że jeniec nie ma żadnego obowiązku wierności wobec państwa zatrzymującego, a ponieważ już samo przebywanie w niewoli jest dolegliwością, przeto sąd może zastosować wobec jeńca nadzwyczajne złagodzenie kary poniżej ustawowego minimum zagrożenia karnego. Żaden jeniec nie może być pozbawiony swego stopnia wojskowego.

d. Wyrok przeciwko jeńcowi może być ważnie wydany tylko przez taki sam sąd i według takiej samej procedury, jakim podlegają osoby należące do sił zbrojnych państwa zatrzymującego przy zachowaniu bezstronności, należytego składu sądzącego i ogólnie uznanych zasad postępowania sądowego, łącznie z regułami dotyczącymi jeńców.

e. Nie wolno wywierać presji moralnej lub fizycznej w celu skłonienia jeńca do przyznania się do popełnienia zarzuconego mu czynu.

f. W postępowaniu karnym jeniec nie może być pozbawiony obrońcy.

g. Tymczasowe aresztowanie może być zastosowane wobec jeńca w toku postępowania karnego jedynie wtedy, gdy ten środek zapobiegawczy może być stosowany za podobne przestępstwo wobec

BIBLIOTEKA WOJSKOWA
Dział Zbiorów

członka sił zbrojnych państwa zatrzymującego albo gdy wymaga tego bezpieczeństwo narodowe (art. 103 III KG).

h. Po wszczęciu postępowania sądowego przeciwko jeńcowi należy o tym zawiadomić co najmniej na 3 tygodnie przed rozprawą państwo opiekuńcze. W zawiadomieniu powinny być podane dane osobowe jeńca, miejsce zatrzymania, zarzuty ze wskazaniem grożących kar, właściwości sądu oraz czas i miejsce rozprawy. Brak takiego zawiadomienia na 3 tygodnie przed rozprawą uniemożliwia jej prowadzenie i powoduje jej odroczenie.

i. W razie sądzenia jeńca nie można go skazać bez umożliwienia mu korzystania z pomocy obrońcy i odwołania się od wyroku. Na rozprawie przeciwko jeńcowi może być obecny jeden z jego kolegów (jeńców). Jeniec może korzystać z pomocy adwokata, wnosić o wezwanie świadków i korzystać z usług wykwalifikowanego tłumacza. Dla przygotowania obrony obrońca ma co najmniej 2 tygodnie i może swobodnie porozumiewać się z oskarżonym. Przedstawiciele państwa opiekuńczego będą mogli być obecni na rozprawie.

j. Kara śmierci może być stosowana za przestępstwa podlegające tej karze według ustawodawstwa państwa zatrzymującego. W przypadku skazania jeńca na karę śmierci wyrok nie będzie wykonany przed upływem co najmniej 6 miesięcy od chwili przesłania państwu opiekuńczemu zawiadomienia o skazaniu.

k. Jeniec ma prawo złożyć apelację (odwołanie) od wyroku na takich samych prawach jak członkowie sił zbrojnych państwa zatrzymującego.

l. O każdym wyroku w stosunku do jeńców powinno być przesłane państwu opiekuńczemu zawiadomienie, które otrzymuje także mąż zaufania i jeniec wraz z pouczeniami o prawie do skorzystania z odwołania.

ł. Kary pozbawienia wolności wymierzone jeńcom na mocy prawomocnych wyroków powinny być wykonywane w tych samych zakładach karnych i na takich samych warunkach, jak w stosunku do swoich żołnierzy, przy czym powinny być zachowane wymagania higieny i humanitaryzmu. Skazani zachowują prawo do korespondencji i otrzymywania jednej paczki miesięcznie, prawo do ćwiczeń na wolnym powietrzu, opieki lekarskiej i pomocy duchownej. Podczas odbywania kary pozbawienia wolności w razie stosowania kar dyscyplinarnych nie wolno stosować kar zbiorowych, cielesnych,

osadzania w ciemnicy ani stosować tortur lub okrucieństw. Kobiety-jeńcy nie mogą być traktowane gorzej niż żołnierze-kobiety wojsk własnych.

m. Przedstawiciele lub delegaci państw opiekuńczych będą uprawnieni do wizytowania i inspekcjonowania miejsc odbywania kary pozbawienia wolności, miejsc zatrzymania lub internowania. To samo uprawnienie przysługuje delegatom Międzynarodowgo Komitetu Czerwonego Krzyża.

Oprócz uprawnień jeńcy mają również obowiązki.

Obowiązek udzielenia informacji dotyczy podania organom strony zatrzymującej swojego nazwiska, imion, stopnia wojskowego, daty urodzenia i numeru książeczki wojskowj lub żetonu tożsamości. W żadnym wypadku nie wolno stosować wobec jeńców przymusu lub tortur w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji.

Obowiązek oddania posiadanych przedmiotów dotyczy broni, sprzętu wojskowego i dokumentów wojskowych. Jeńcy obowiązani są również do zdeponowania za pokwitowaniem swoich pieniędzy i przedmiotów wartościowych.

Obowiązek zakwaterowania się dotyczy poddania się umieszczeniu w obozie jenieckim i ewakuacjom zarządzonym przez organy strony zatrzymującej. Jeńcy mogą być rozmieszczeni również poza obozem jenieckim, zwłaszcza gdy są zatrudnieni przy pracy, lecz nie wolno ich umieszczać w więzieniach.

Obowiązek przestrzegania dyscypliny i porządku obozowego dotyczy salutowania komendantowi obozu jenieckiego niezależnie od posiadanego przez niego stopnia wojskowego, a także salutowania oficerom państwa zatrzymującego, z tym jednak zastrzeżeniem, że jeńcy-oficerowie salutują oficerom w stopniu starszym od siebie.

Obowiązek przestrzegania dyscypliny wojskowej i porządku obozowego oraz ustawodawstwa państwa zatrzymującego oznacza także po stronie państwa zatrzymującego obowiązek podawania do wiadomości jeńcom przepisów, rozkazów, zawiadomień i obwieszczeń w języku dla nich zrozumiałym, a w tym także podania do wiadomości tekstu III konwencji genewskiej z 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych wraz z mogącymi obowiązywać z tą konwencją lub na jej podstawie załącznikami czy umowami dodatkowymi, jak np. umowy w sprawie bezpośredniej repatriacji rannych i chorych jeń-

ców wojennych, regulaminu mieszanych komisji lekarskich, regulaminu pomocy zbiorowej jeńcom, regulaminu przesyłek pieniężnych jeńców do swego kraju, wzorów korespondencji i innych dokumentów. Wszystkie te akty prawne, rozkazy i przepisy obowiązujących ustaw wewnątrzkrajowych mających zastosowanie wobec jeńców powinny być wywieszone w każdym obozie jenieckim, a przedstawielom jeńców (mężom zaufania) powinny być dostarczone oddzielne egzemplarze tych dokumentów.

Jakkolwiek jeńcy podlegają ustawom, regulaminom i rozkazom ogólnie obowiązującym w siłach zbrojnych państwa zatrzymującego, to jednak muszą być uwzględniane również unormowania kraju macierzystego jeńców w takim zakresie, że jeżeli nie przewidują one karalności sądowej danego czynu, to chociażby według ustawodawstwa państwa zatrzymującego czyn stanowił przestępstwo, można wymierzyć tylko sankcję dyscyplinarną [26]. Za ten sam czyn można karać tylko jeden raz. Zabronione jest stosowanie wszelkich kar zbiorowych, jakichkolwiek kar cielesnych, tortur lub okrucieństw albo osadzanie w ciemnicy. Żaden jeniec nie może być pozbawiony swego stopnia wojskowego, natomiast w przypadku zawiadomienia przez władze macierzyste jeńca, że został on awansowany, należy honorować mianowanie na wyższy stopień wojskowy.

W stosunku do jeńców mogą być zastosowane następujące kary dyscyplinarne:

1) grzywna w wysokości do 50% zaliczki pieniężnej na żołd lub w wysokości do 50% wynagrodzenia za pracę w rozmiarze do 30 dni;

2) cofnięcie korzystniejszego traktowania, przyznanego ponad te uprawnienia, które przewiduje konwencja genewska z 1949 r. o traktowaniu jeńców wojennych;

3) praca przymusowa nie przekraczająca dwóch godzin dziennie w rozmiarze do 30 dni, z tym jednak zastrzeżeniem, że kara tego rodzaju nie może być stosowana wobec jeńców-oficerów;

4) areszt dyscyplinarny do 30 dni.

Po odbyciu kary sądowej lub dyscyplinarnej przez jeńca nie można traktować go gorzej niż pozostałych jeńców.

[26] T. Mallik: Odpowiedzialność dyscyplinarna jeńców wojennych, WPP 1961, nr 2, s. 264—269.

Kobiety będące jeńcami nie mogą być traktowane gorzej niż kobiety należące do sił zbrojnych państwa zatrzymującego.

Obowiązek pracy oznacza, że jeńcy mogą być zatrudnieni w charakterze robotników (z wyjątkiem oficerów) w dziedzinach nie związanych z pomnażaniem potencjału zbrojnego nieprzyjaciela, jak rolnictwo, przemysł wydobywczy, wytwórczy, włókienniczy, komunikacja i administracja, a także w działalności handlowej lub artystycznej, w pracach domowych i służbie użyteczności publicznej, która nie ma charakteru lub przeznaczenia wojskowego.

Obowiązek pracy dotyczy jeńców będących szeregowcami, których można zatrudnić w charakterze robotników, natomiast kwestia zatrudnienia podoficerów unormowana jest inaczej, oni bowiem mogą być jedynie zatrudnieni w sprawowaniu nadzoru wykonywanych prac, a zupełnie inaczej ta kwestia przedstawia się w stosunku do oficerów, którzy nie mają obowiązku pracy, lecz jedynie mogą być zatrudnieni, gdy zwrócą się o przydzielenie im pracy; w żadnym wypadku nie wolno ich zmuszać do pracy.

Jeńców nie wolno zatrudniać w przemyśle metalowym i chemicznym, przy pracach budowlanych o charakterze wojskowym, jak również w pracach szkodliwych dla zdrowia lub niebezpiecznych. Za prace niebezpieczne uważa się usuwanie min lub innych mechanizmów tego rodzaju. Nie wolno także używać jeńców do pracy, która może być uważana za upokarzającą.

Warunki pracy jeńców, zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz czas pracy i wynagrodzenie nie mogą być gorsze niż przewidziane dla pracowników cywilnych. Jeńcy zatrudnieni u osób prywatnych nie mogą znajdować się w gorszych warunkach od przewidzianych unormowaniami konwencyjnymi oraz mają prawo kontaktowania się z przedstawicielami jeńców (mężami zaufania) obozów, do których należą.

4. Ochrona ludności cywilnej

Osoby i dobra podlegające ochronie

Podstawowe zagadnienia obejmujące ochronę ludności cywilnej w konfliktach zbrojnych normują przepisy IV konwencji genew-

skiej z 12 sierpnia 1949 r.[27] o ochronie osób cywilnych podczas wojny oraz dwa protokoły dodatkowe z 1977 r.[28] do konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny.

Ochrona ludności cywilnej może być rozważana w dwóch dość odmiennych sytuacjach podczas wojny: a) w toku działań bojowych przebiegających na obszarach, gdzie znajduje się ludność cywilna i b) w czasie okupacji wojennej.

W pierwszym wypadku obowiązuje podstawowa zasada prawa zwyczajowego, że wojnę prowadzą siły zbrojne zarówno regularne, jak i nieregularne, a nie prowadzi jej ludność cywilna. W związku z tym ludność cywilna nie powinna być atakowana przez siły zbrojne, co wiąże się również z zasadą rycerskości walki, zabraniającej walczyć osobie uzbrojonej przeciwko bezbronnym[29]. Strony konfliktu zbrojnego powinny zawsze odróżniać ludność cywilną od członków sił zbrojnych oraz dobra cywilne od celów wojskowych i kierować swoje operacje wojenne jedynie przeciwko celom wojskowym. Nie mogą zatem być celem ataków zbrojnych ani ludność cywilna jako taka, ani poszczególne osoby cywilne. Zabronione są akty przemocy i groźba nimi wobec ludności cywilnej oraz ataki bez rozróżniania, które zachodzą wtedy, gdy: a) nie są skierowane przeciwko określonemu celowi wojskowemu, b) mogą godzić zarówno w cele wojskowe, jak i osoby cywilne lub dobra o charakterze cywilnym i c) nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego. Dlatego nakazane jest podejmowanie środków ostrożności zarówno w czasie ataku, jak i przeciwko skutkom ataku zbrojnego. Dowódcy, którzy planują lub decydują o podjęciu ataku, powinni uczynić wszystko, co jest praktycznie możliwe dla sprawdzenia i upewnienia się, czy celem ataku nie są osoby cywilne lub dobra o charakterze cywilnym, powinni unikać wyrządzania nie zamierzonych strat wśród ludności cywilnej i w jej mieniu oraz powstrzymać się od podjęcia ataku, który mógłby spowodować większe straty cywilne niż oczekiwane korzyści wojskowe. W wypadku gdy ataki mogą zagrozić ludności cywilnej, należy wydać odpowiednio skuteczne ostrzeżenie, a gdy możliwy jest wybór między kilkoma celami wojskowymi dla osiągnięcia jednakowej

[27] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.
[28] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 214—294.
[29] S. Dąbrowa: op. cit.

korzyści wojskowej, powinien być wybrany cel stanowiący najmniejsze niebezpieczeństwo dla osób cywilnych. Środki ostrożności przeciwko skutkom ataków powinny polegać na oddaleniu z sąsiedztwa celów wojskowych ludności cywilnej, unikaniu umieszczania celów wojskowych wewnątrz lub w sąsiedztwie stref gęsto zaludnionych oraz podejmowaniu innych środków ostrożności. Szczególną ochronę nadano miejscowościom nie bronionym. Miejscowość taka powinna spełniać warunki, które zostały szczegółowo określone w rozdziale III, pkt 3 opracowania. Takie same warunki powinny spełniać tzw. strefy zdemilitaryzowane, którym ten status jest nadany na podstawie porozumień stron wojujących, nieco odmiennie zaś — strefy sanitarne, o których też jest mowa w rozdziale III, pkt 3. Kategorycznie zabrania się wykorzystywania obecności ludności cywilnej do osłaniania nią lub do zasłaniania się nią przez wojska przed atakami nieprzyjaciela (art. 28 IV KG). Równie stanowczo zabrania się rabunku mienia ludności cywilnej, terroryzowania jej lub stosowania wobec niej środków odwetowych (represaliów) albo brania zakładników. Z zakazów tych wynika, że nawet w najbardziej „gorących" momentach walki zbrojnej podstawowe dobra ludności cywilnej, jak życie, zdrowie, mienie, wolność i cześć pozostają pod ochroną prawa.

Ponadto w strefach konfliktu zbrojnego mogą się znajdować dziennikarze, którzy są traktowani jak osoby cywilne; mogą oni otrzymać kartę tożsamości z fotografią, według wzoru międzynarodowego.

Najwięcej zagadnień z zakresu ochrony prawnej ludności cywilnej dotyczy okresu stykania się jej bezpośrednio z wojskową administracją okupacyjną. W tej fazie konfliktu zbrojnego ludność cywilna ma dość duże uprawnienia.

W zakresie ochrony życia i zdrowia obowiązuje zakaz dokonywania umyślnych zabójstw, torturowania lub nieludzkiego traktowania albo dokonywania doświadczeń biologicznych, jak również wszelkich innych ciężkich zamachów na nietykalność fizyczną.

W zakresie ochrony mienia ludność cywilna zachowuje prawo do poszanowania własności prywatnej, publicznej, zbiorowej, spółdzielczej, jednakże ochrona ta może ulegać ograniczeniu, gdy w grę wchodzi bezwzględna konieczność wojenna, wynikająca z operacji wojskowych. Ochrona mienia może ulegać ograniczeniom również w razie dokonywania rekwizycji środków żywnościowych, artyku-

łów lub przyborów lekarskich na potrzeby wojska lub administracji okupacyjnej za wynagrodzeniem według rzeczywistej ich wartości, gdy bezwarunkowa konieczność wojenna tego wymaga.

W zakresie wolności osobistej wobec ludności cywilnej zabronione jest stosowanie kar zbiorowych. Osoby cywilne, zwłaszcza zaś cudzoziemcy, mogą opuścić terytorium okupowane pod warunkiem, że wyjazd taki nie będzie sprzeczny z interesami państwa okupującego.

Jednakże wolność osób cywilnych może podlegać ograniczeniom. Mogą one być ewakuowane z miejsc zagrożonych (nie deportowane), jeżeli tego wymagają względy bezpieczeństwa lub bezwarunkowa konieczność wojenna. Dalszym ograniczeniem wolności osobistej może być wyznaczenie przymusowego miejsca zamieszkania lub internowanie w obozie dla internowanych. W tym ostatnim przypadku status internowanych jest analogiczny do statusu jeńców, nie ma tylko wymagań dyscypliny wojskowej, rygory zachowania się są luźniejsze i większa jest samodzielność w dysponowaniu środkami wyżywienia, natomiast zamiast mężów zaufania (przedstawicieli) wybierane są w tajnym głosowaniu komitety internowanych, na okres 6 miesięcy. Osoby cywilne mają prawo do prowadzenia korespondencji w sprawach rodzinnych i poszukiwania członków rodziny. Mają prawo odmowy pracy w administracji okupacyjnej, jeżeli praca taka pozostaje w sprzeczności z sumieniem danego człowieka. Przysługuje im także prawo do składania skarg i odwołań od decyzji administracji okupacyjnej.

W zakresie godności osobistej ludność cywilna ma prawo, by szanowano prawa rodzinne, praktyki religijne, zwyczaje i obyczaje, nie uwłaczano czci, nie dokonywano gwałtów, nie zmuszano do prostytucji oraz nie obrażano obyczajności. Kobiety powinny być traktowane z poszanowaniem płci, dzieci zaś w wieku do lat 15 nie powinny pozostawać bez opieki; zalecane jest, żeby dzieci w wieku do lat 12 miały tabliczki identyfikacyjne.

W zakresie obowiązywania ustawodawstwa przyjmowana jest zasada zachowania poprzednio istniejącego na obszarze okupowanym systemu prawnego, zwłaszcza prawa cywilnego, rodzinnego i in. Prawo karne może być częściowo zmienione, uchylone lub zawieszone, jeżeli niektóre jego unormowania stanowią groźbę dla bezpieczeństwa wojsk państwa okupującego, przy czym nowo ustanowione przepisy prawa karnego nie mogą mieć mocy wstecznej oraz

nie mogą zawierać zagrożenia karą śmierci wobec osób w wieku poniżej 18 lat. W prawie procesowym powinny być zachowane gwarancje zapewniające prawo do obrony i składania odwołań od orzeczeń.

W zakresie gwarancji w postępowaniu karnym wobec ludności cywilnej na terytorium okupowanym podczas wojny mają zastosowanie gwarancje analogiczne do wymienionych w odniesieniu do jeńców w pkt 3 niniejszego rozdziału (art. 68, 69, 71 — 76 IV KG). Ponadto obowiązują jeszcze następujące gwarancje karnoprocesowe swoiste w odniesieniu do osób cywilnych:

a. Postanowienia karne państwa okupującego wchodzą w życie dopiero po ich ogłoszeniu i podaniu do wiadomości ludności w jej własnym języku i nie mogą one działać wstecz. Sprawy karne mogą rozpoznawać sądy wojskowe, a nie sądy polityczne, które mogą stosować tylko przepisy prawne wcześniejsze od daty przestępstwa.

b. Można zamienić karę pozbawienia wolności na taki sam okres internowania. Natomiast karę śmierci można ustanowić tylko za szpiegostwo, akty ciężkiego sabotażu przeciwko urządzeniom wojskowym państwa okupacyjnego lub umyślne czyny ze skutkiem śmiertelnym, pod warunkiem, że ustawodawstwo na danym terytorium przed okupacją przewidywało w tych przypadkach karę śmierci. W żadnym przypadku kara śmierci nie może być orzeczona wobec osób mających poniżej 18 lat w chwili popełnienia czynu.

c. Państwo okupacyjne nie może aresztować, ścigać lub skazywać za czyny lub opinie sprzed okupacji.

d. Osoby oskarżone lub skazane przez sądy na terytorium okupowanym powinny być przy zakończeniu okupacji przekazane z ich aktami władzom uwolnionego terytorium.

Status obrony cywilnej

Przepisy art. 61—67 I prot. dod. określają zadania i uprawnienia obrony cywilnej, której zadaniem jest niesienie pomocy ludności cywilnej i likwidacja skutków działań zbrojnych. Są to: a) służba ostrzegawcza, b) ewakuacja, c) przygotowanie i organizowanie schronów, d) obsługa środków zaciemniania, e) ratownictwo, f) pierwsza pomoc medyczna i opieka religijna, g) walka z pożarami, h) wykry-

wanie i oznaczanie stref niebezpiecznych, i) odkażanie i inne podobne działania ochronne, j) dostarczanie doraźnych pomieszczeń i zaopatrzenia, k) doraźna pomoc dla przywrócenia i utrzymania porządku w strefach dotkniętych klęskami, l) doraźne przywrócenie działania niezbędnych służb użyteczności publicznej, ł) doraźne grzebanie zmarłych, m) pomoc w ratowaniu dóbr niezbędnych do przetrwania i n) działania dodatkowe i prace organizacyjne.

Obrona cywilna ma własny międzynarodowy znak rozpoznawczy. Jest nim niebieski trójkąt równoboczny na pomarańczowym tle — rys. 2. Znak ten może być umieszczany na fladze, opasce naramiennej lub na odzieży poszczególnych osób albo na obiektach lub środkach transportu tejże obrony cywilnej. Członkowie sił zbrojnych i całe nawet formacje wojskowe mogą być przydzielone do oddziałów obrony cywilnej i nie zmienia to charakteru tejże obrony, jeżeli osoby wojskowe lub formacje wojskowe spełniają następujące warunki: a) są przydzielone na stałe do wypełniania zadań obrony cywilnej i wyłącznie poświęcają się wykonywaniu jej zadań b) nie wykonują innych zadań, które mają charakter wojskowy, c) noszą wyraźnie widoczny międzynarodowy znak rozpoznawczy obrony cywilnej, d) mają jedynie lekką broń osobistą dla utrzymania porządku lub obrony własnej, e) nie biorą bezpośrednio udziału w działaniach zbrojnych i f) spełniają zadania obrony cywilnej wyłącznie na terytorium państwowym swojej strony wojującej.

Członkowie personelu wojskowego pełniący służbę w organizacjach obrony cywilnej w razie znalezienia się we władzy strony przeciwnej stają się jeńcami wojennymi. Osoby te mogą być użyte na terytorium okupowanym do wykonywania zadań obrony cywilnej i wyłącznie w interesie ludności cywilnej, jeżeli zachodzi taka potrzeba, z tym jednak zastrzeżeniem, że do prac niebezpiecznych — jedynie gdy zgłoszą się ochotniczo.

Budynki i materiały używane w celach obrony cywilnej mogą być niszczone lub przeznaczane do innych celów tylko przez stronę, do której należą.

Oprócz organizacji obrony cywilnej stron wojujących mogą występować w konflikcie zbrojnym organizacje obrony cywilnej państw neutralnych, które wypełniają zadania obrony cywilnej na terytorium którejkolwiek ze stron wojujących, za zgodą i pod kontrolą

tej strony, przy czym o takiej pomocy należy powiadomić jak najszybciej stronę przeciwną. Taka działalność nie powinna być uważana za mieszanie się do konfliktu, jeżeli jest prowadzona z umiarem zachowania neutralności.

5. Ochrona dóbr kultury

Podstawę prawną w zakresie międzynarodowej ochrony dóbr kulturalnych stanowi konwencja haska z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego [30].

W preambule tej konwencji podniesiono celowość ustanowienia zasad ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Celowość ta wynika ze wzrostu zagrożenia zniszczeniami wojennymi, powiązanego z rozwojem techniki wojennej, natomiast dobra kulturalne stanowią wartości i dziedzictwo narodów, każdy naród bowiem ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej.

W normatywnych postanowieniach wymienionej konwencji haskiej i regulaminu wykonawczego pojęcie dóbr kulturalnych rozciąga się na trzy strefy twórczości ludzkiej: 1) zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno świeckie jak i religijne, zespoły budowlane o charakterze zabytkowym, dzieła sztuki, rękopisy, zbiory naukowe i archiwalne; 2) gmachy służące do przechowywania dóbr kulturalnych, jak muzea, biblioteki, archiwa i schrony do przechowywania dóbr kulturalnych; 3) ośrodki obejmujące znaczną część dóbr kulturalnych wymienionych w pkt 1 i 2, noszące nazwę „ośrodków zabytkowych".

Poszanowanie dóbr kulturalnych w czasie wojny oznacza istnienie zakazu ich niszczenia, kradzieży, rabunku i wszelkich aktów wandalizmu oraz wymaganie powstrzymania się od używania dóbr kulturalnych niezgodnie z ich przeznaczeniem, a także zakaz rekwizycji i dokonywania jakichkolwiek środków odwetu.

[30] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212; S. Nahlik: La protection internationale des biens culturels en cas de conflit armé, „Recueil des Cours" 1967, vol. 120, s. 64 i nast.

Ustanowiony został międzynarodowy znak ochrony dóbr kulturalnych. Znak ten stanowi tarczę skierowaną ostrzem w dół, podzieloną wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne (górny trójkąt i dolny kwadrat) oraz dwa białe (boczne trójkąty). Znaku tego używa się pojedynczo bądź potrójnie w układzie trójkątnym (z jedną tarczą u dołu) — rys. 3 i 4. Ten ostatni układ znaków używa się do identyfikacji dóbr kulturalnych korzystających ze specjalnej ochrony, natomiast pojedyncze znaki — do ochrony zwyczajnej. Znak może być używany przez personel przydzielony do ochrony dóbr kulturalnych lub sprawujący czynności kontrolne w zakresie ochrony dóbr kulturalnych; osoby te mogą nosić na ramieniu opaskę ze znakiem rozpoznawczym ochrony dóbr kulturalnych, wydaną i opieczętowaną przez właściwe władze. Na kartach tożsamości personelu przydzielonego do ochrony dóbr kulturalnych powinien być też międzynarodowy znak ochrony dóbr kulturalnych. Ochrona specjalna dóbr kulturalnych może obejmować nieruchome dobra kulturalne, transport i schrony, przy czym może być także dokonany w czasie pokoju wpis określonych dóbr kulturalnych na listę Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. Rejestr taki prowadzony jest przez dyrektora generalnego UNESCO (Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Wychowania, Nauki i Kultury).

Unormowania konwencji haskiej przewidują, że w czasie pokoju państwa-sygnatariusze konwencji obowiązane są do przygotowania lub utworzenia w łonie swoich sił zbrojnych komórki organizacyjnej lub zespołu osobowego o specjalnych kwalifikacjach do czuwania nad poszanowaniem dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Istnieje również obowiązek upowszechniania treści tej konwencji oraz ustanowienia odpowiedzialności karnej lub dyscyplinarnej za naruszenia postanowień konwencyjnych.

Regulamin wykonawczy do omawianej konwencji zawiera przepisy dotyczące trybu ustanawiania przedstawicieli ochrony dóbr kulturalnych — delegatów mocarstw opiekuńczych, komisarzy generalnych poszczególnych krajów, inspektorów i rzeczoznawców oraz metody realizowania zadań kontrolnych i przestrzegania zasad ustanowionych w celu ochrony dóbr kulturalnych.

Protokół natomiast zawiera ramową umowę zobowiązującą do zapobiegania wywozowi z terytoriów okupowanych dóbr kulturalnych,

zabezpieczenia ich i zwrócenia po zakończeniu działań wojennych, przy czym nigdy nie mogą one być zatrzymane tytułem odszkodowań wojennych.

6. Okupacja wojenna

Okupacja wojenna nie jest stanem prawnym, lecz jedynie stanem faktycznym (sytuacją rzeczywistą) sprowadzającym się do tymczasowego sprawowania władzy i zarządu administracyjnego przez siły zbrojne oraz przez wyznaczone organy specjalne na zajętym zbrojnie terytorium nieprzyjacielskim [31].

Oprócz wkroczenia wojsk na obce terytorium niezbędnym elementem okupacji jest zamiar utrzymania we władaniu zajętego terytorium oraz rzeczywiste sprawowanie na nim efektywnego zarządu okupacyjnego. Okupacja zachodzi wyłącznie wtedy, gdy jest skuteczna. Niezbędna jest zatem deklaracja o ustanowieniu zarządu okupacyjnego na zajętym obszarze, lecz sama deklaracja nie wystarczy, zarząd okupacyjny musi być rzeczywisty, żeby mógł być uznawany za efektywny. Okupacja nie zachodzi w rejonach toczących się działań wojennych, gdzie sytuacja jest płynna, opanowywanie zaś obszarów i przemieszczenia wojsk walczących są często zmienne. Powstałe w takich zmiennych sytuacjach lokalne organy administracji, a zwłaszcza organy ochrony porządku publicznego i samoobrony cywilnej uważa się za organy należące do administracji państwa będącego prawowitym suwerenem tego obszaru, na którym one działają.

W faktycznej sytuacji stanowiącej okupację wojenną można wyróżnić następujące okresy: 1) rozpoczęcie okupacji, 2) okres początkowy, który zapewnia zaspokojenie pilnych potrzeb jednostek walczących, 3) okres ustabilizowanego zarządu administracyjnego i 4) zakończenie okupacji.

W każdym z tych okresów występują charakterystyczne dla nich zjawiska. Tak np. z rozpoczęciem okupacji wiąże się opublikowanie deklaracji o jej ustanowieniu. W drugim okresie przedsięwzięcia skierowane są na organizację transportu, łączności, zaopatrzenia

[31] M. Flemming: Okupacja wojskowa, WPP 1974, nr 3, s. 353—374, a także tegoż: Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1981.

w żywność, wodę, środki sanitarne, przydział kwater dla wojska i przedsięwzięcia przeciwepidemiologiczne; drugi okres wiąże się zazwyczaj ze sprawowaniem władzy okupacyjnej przez dowódców szczebla taktycznego lub operacyjnego. W trzecim okresie zarząd administracyjny przechodzi zazwyczaj w ręce specjalnie wydzielonych organów, które korzystają z pomocy sił zbrojnych w egzekwowaniu posłuszeństwa dla swoich zarządzeń. Ostatni okres oznacza likwidację zarządu okupacyjnego.

Z tymczasowego charakteru okupacji wojennej wynika ważna implikacja natury prawnej, że państwo, którego obszar jest okupowany, nawet całkowicie, zachowuje ciągłość swojego bytu niepodległego i suwerenność nad swoim terytorium pozostającym pod okupacją wojenną. Suwerenność narodowa jest prawem niezbywalnym, wobec czego żadna okupacja ani aneksja zajętego obszaru przez państwo, które dokonało agresji, nie tworzy nowej sytuacji prawnej na zajętych obszarach, tym bardziej że agresja jest zbrodnią międzynarodową przeciwko pokojowi i nie może stanowić podstawy do uzyskania nabytków terytorialnych.

Okupacja wojenna oznacza ustanowienie nowego zarządu na zajętym terytorium okupowanym. Poinformowanie o tym ludności miejscowej powinno nastąpić w publicznych obwieszczeniach, w języku zrozumiałym dla danej ludności.

Okupacja wojenna oznacza faktyczne przerwanie funkcji ustawodawczych i administracyjnych organów państwa, którego obszar został okupowany przez wojska nieprzyjacielskie. Zaznaczyć jednak trzeba, że okupant jedynie zawiesza lub uchyla tylko niektóre normy prawne, ale nie likwiduje całego systemu prawnego, w tym także prawa karnego powszechnego. Z tymczasowego charakteru okupacji wojennej wynika obowiązek respektowania granic państwowych terytorium okupowanego oraz granic wewnętrznego podziału administracyjnego.

Jeżeli organy naczelne państwa okupowanego działają na emigracji w czasie wojny, mają one prawo do wydawania aktów prawnych obowiązujących poza terytorium okupowanym lub w sprawach nie związanych bezpośrednio z obszarem okupowanym. Mogą powstawać kolizje, czy i w jakim stopniu ludność obszaru okupowanego ma obowiązek podporządkować się zarządzeniom okupanta. Z jednej strony bowiem wyraźnie uznawana jest zasada, że ludność obsza-

ru okupowanego nie ma obowiązku wierności wobec okupanta, a z drugiej znów strony zarząd okupacyjny może wymuszać posłuszeństwo w wykonywaniu swoich zarządzeń okupacyjnych.

W zakresie zarządzania administracja okupacyjna może zawieszać moc obowiązującą niektórych przepisów prawa karnego, wydawać rozporządzenia i zarządzenia, jak np. w przedmiocie kontroli osobowej, godzin policyjnych i in. Do tego rodzaju zarządzeń mogą należeć takie, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa własnym siłom zbrojnym i organom okupacyjnym, utrzymanie porządku publicznego. Wolno usuwać ze stanowisk dotychczasowych funkcjonariuszy administracji i sądownictwa.

W zakresie funkcjonowania sądownictwa istnieje uprawnienie do rozciągania właściwości (kompetencji) sądownictwa wojskowego w stosunku do ludności cywilnej za czyny godzące bezpośrednio w bezpieczeństwo wojsk okupacyjnych, jak np. za akty terroru lub sabotażu [32].

W zakresie gospodarki finansowej i mieniem zarząd okupacyjny może wprowadzić częściową zmianę waluty oraz ściągać podatki i inne opłaty pobierane poprzednio na rzecz skarbu państwa [33]. Istnieje możliwość korzystania z dotychczasowego mienia państwowego oraz dokonywanie rekwizycji środków żywności, lekarstw i przedmiotów potrzebnych do użytku sanitarnego i dla administracji okupacyjnej za odszkodowaniem; mogą być także rekwirowane szpitale cywilne dla leczenia rannych i chorych wojskowych w wypadkach nagłej konieczności.

W zakresie ograniczeń wolności osobistej dopuszczalne jest wprowadzenie cenzury środków masowego przekazu, dokonywanie częściowej lub całkowitej ewakuacji, internowanie niektórych grup osób oraz wprowadzenie w stosunku do osób w wieku powyżej 18 lat obowiązku pracy na cele publiczne lub na potrzeby wojsk okupacyjnych.

Do podstawowych obowiązków organów administracji okupacyjnej należą:

W zakresie zarządzania — zapewnienie bezpieczeństwa ludności

[32] M. Flemming: Organizacja sądownictwa na okupowanym terytorium, WPP 1979, nr 1, s. 17—34.

[33] K. Skubiszewski: Pieniądz na terytorium okupowanym, Poznań 1960.

cywilnej, umożliwienie obywatelom państw obcych opuszczenia terytorium okupowanego oraz podawanie do wiadomości w języku ludności miejscowej treści nowo wprowadzanych przepisów mających zastosowanie do tej ludności.

W zakresie działania sądownictwa — zapewnienie gwarancji procesowych, zwłaszcza zaś prawa do obrony i odwołań od orzeczeń. Należy umożliwić działania sądownictwa cywilnego i karnego powszechnego, stosującego w miarę możliwości dotychczasowe unormowania prawne.

W zakresie opieki humanitarnej — zapewnienie pomieszczeń i warunków bytowych ludności, a zwłaszcza osobom ewakuowanym i internowanym, zawiadomienie państwa opiekuńczego o przesiedleniach i ewakuacjach, ułatwienie zakładom opiekuńczym sprawowania opieki nad dziećmi i ich wychowaniem, ustalanie tożsamości dzieci, umożliwienie działalności Międzynarodowemu Komitetowi Czerwonego Krzyża i innym organizacjom dobroczynnym oraz umożliwienie duchownym sprawowania obrządków religijnych.

W zakresie zaopatrzenia ludności i poszanowania mienia — zapewnienie głównie w aglomeracjach miejskich dostaw żywności, środków leczniczych i zapewnienie działalności zakładów leczniczych, zapobieganie epidemiom. Osobom, które zmuszone zostały do pracy — zapewnienie odpowiednich warunków pracy i wynagrodzenia. Obowiązuje poszanowanie własności prywatnej, zapobieganie niszczeniu własności publicznej.

Zasady ochrony ofiar wojny i dóbr kulturalnych, o czym była mowa poprzednio, mają zastosowanie w całej rozciągłości podczas okupacji wojennej.

Rozdział V

MIĘDZYNARODOWE UNORMOWANIA KONFLIKTÓW ZBROJNYCH O CHARAKTERZE NIEMIĘDZYNARODOWYM

1. Rozwój międzynarodowych unormowań konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym

Kontrowersyjne mogą być poglądy, czy i w jakiej mierze unormowania międzynarodowe mogą regulować zagadnienia wewnątrzpaństwowe, które bezspornie należą do suwerennych uprawnień danego państwa. Wspominałem o tym w rozdziale II przy omawianiu problematyki rozbrojeniowej, lecz samoograniczenia zbrojeniowe w umowach międzynarodowych obejmują tylko jedną z płaszczyzn suwerenności — uprawnienie państwa jako podmiotu stosunków międzynarodowych wobec innych państw na odcinku mocy obronnej. Zresztą, owe samoograniczenia wcale nie muszą prowadzić do naruszenia suwerenności, zaś w przypadkach jednostronnej redukcji sił zbrojnych przez dane państwo można nawet uznać, że demonstruje ono suwerenność swojej decyzji w tym zakresie.

Na tej samej płaszczyźnie stosunku państw wobec siebie należy rozważać stanowiska państw wobec toczącego się w innym państwie konfliktu wewnątrzkrajowego. W tej mierze ukształtowały się zasady, zalecające innym państwom zachowanie neutralności, o czym mowa w pkt 2 rozdziału VI.

Inaczej przedstawia się poruszone zagadnienie, gdy w grę wchodzą wyłącznie wewnętrzne uregulowania państwa w stosunku do swoich obywateli, zwłaszcza że niektóre z tych unormowań mogą nie mieć żadnego odniesienia do stosunków międzynarodowych. W praktyce tworzenia unormowań międzynarodowych często występują przypadki przenikania uzgodnionych kompromisowo wzorców prawa wewnętrznego do porozumień międzynarodowych. Ale w XX wieku dostrzegamy również zjawisko odwrotne, polegające na przenikaniu powszechnie uznawanych przez społeczność międzynarodową odpowiednich zasad do wewnątrzkrajowych systemów prawnych.

Idea ustanowienia międzynarodowych norm, które zobowiązują państwa do przestrzegania w stosunkach wewnętrznych określonych praw, przysługujących obywatelom, dojrzewała w czasie II wojny światowej na gruncie powszechnej dezaprobaty praktyk rasistowskich w Niemczech [1]. Prawne ujęcie tego zagadnienia wyrażone zostało w zakwestionowaniu systemu prawa faszystowskiego w kontekście ludobójstwa. Mianowicie w art. VI lit. c) Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego powiedziano, że zbrodnie przeciw ludzkości podlegają ściganiu „niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano" [2]. Uznanie ludobójstwa za zbrodnię prawa międzynarodowego, sprzeczną z duchem i celami Narodów Zjednoczonych i potępioną przez świat cywilizowany nastąpiło w konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa [3].

Natomiast szerokie rozwinięcie koncepcji praw obywatelskich stanowiła Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona 10 grudnia 1948 r. w postaci rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ [4]. Ale określenie skonkretyzowanych zasad niesienia pomocy humanitarnej w konfliktach nie mających charakteru międzynarodowego sformułowano dopiero w art. 3 wspólnym dla czterech konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny [5].

W rozwoju zasad humanitarnych w odniesieniu do stosunków wewnątrzpaństwowych istotne miejsce zajmuje deklaracja Zgromadzenia Ogólnego NZ z 20 listopada 1963 r. w sprawie zlikwidowania wszelkich form dyskryminacji rasowej [6] i następnie międzynarodowa konwencja z 21 grudnia 1965 r. w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej [7].

Kolejne unormowania międzynarodowe o szerokim znaczeniu zawierają dwa pakty praw z 16 grudnia 1966 r., uchwalone na forum ONZ [8].

Następnie sprecyzowano odpowiedzialność międzynarodową za

[1] J. Symonides: Międzynarodowa ochrona praw człowieka, Warszawa 1977, s. 104—106.
[2] Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 368.
[3] Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9.
[4] ZD, 1948, nr 10—12, poz. 177.
[5] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.
[6] ZD, 1963, nr 11—12, poz. 163.
[7] Dz. U. z 1969 r., nr 25, poz. 187.
[8] Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167 i 169.

zbrodnię apartheidu w międzynarodowej konwencji z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu [9].

Wreszcie, niezwykle doniosłe znaczenie ma w omawianej materii II prot. dod. z 8 czerwca 1977 r. [10]

Unormowania dotyczące zbrodni międzynarodowych omówione są w rozdziale VII, tu natomiast przedstawię unormowania art. 3 konwencji genewskich z 1949 r. oraz postanowienia paktów praw z 1966 r. i II prot. dod.

2. Istota reguł minimalnych z art. 3 wspólnego dla konwencji genewskich z 1949 r.

O treści art. 3 konwencji genewskich z 1949 r. była już częściowo mowa w rozdziale III, pkt 5 przy rozważaniach zakazanych metod walki, bowiem nie sposób było tej problematyki omawiać bez uwzględnienia reguł minimalnych. Podkreślić wszakże trzeba, że unormowania z art. 3 KG są swego rodzaju syntetyczną mini-konwencją w sprawach konfliktów o charakterze niemiędzynarodowym, która została wkomponowana do szerokiego wachlarza zagadnień konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, skoro nie było innej możliwości ich odrębnego uregulowania.

Bardzo istotne jest w tym unormowaniu sformułowanie, że przynajmniej jego reguły powinny być zachowane w całej rozciągłości w konfliktach niemiędzynarodowych. Humanitarne traktowanie osób zostało określone bez czynienia różnic na niekorzyść. W tym zakazie wyliczono siedem cech, które w żadnym wypadku nie powinny wpływać różnicująco na traktowanie osób (rasa, kolor skóry, religia lub wiara, płeć, urodzenie, majątek i inne analogiczne powody). Wszystkie wymienione zakazy czynienia różnic na niekorzyść możemy wyprowadzić z nieco szerszego katalogu tego rodzaju, który został zamieszczony w art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., przy czym wymieniono tam jeszcze: poglądy polityczne i inne, narodowość i pochodzenie społeczne.

Bardzo istotne znaczenie w regułach minimalnych ma klauzula, że powinny one być stosowane „w każdym czasie i miejscu". Jest

[9] Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186.
[10] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 285—294.

to maksymalne rozciągnięcie ich mocy wiążącej pod względem czasu i miejsca. Właśnie w tej mierze pozostaje dyskusyjna kwestia, czy i w jaki sposób zobowiązania z art. 3 KG wiążą stronę walczącą przeciwko legalnemu rządowi. Wskazuje się, że strona walcząca zbrojnie przeciwko rządowi swojego państwa nie jest przecież sygnatariuszem konwencji genewskich z 1949 r., wobec czego może się nie poczuwać do obowiązku przestrzegania art. 3 KG. Ale podnieść należy, że członkowie strony walczącej przeciwko legalnemu rządowi mimo wszystko są obywatelami tegoż państwa, które przyjęło konwencje genewskie z 1949 r. i nie są zwolnieni z obowiązku przestrzegania zasad międzynarodowego prawa humanitarnego. Dlatego konieczne i wystarczające jest, że strona wojująca uznaje i stosuje postanowienia konwencji genewskich z 1949 r. (art. 2 KG).

Natomiast zakazy określone w art. 3, pkt 1, lit. a — d KG są najcięższymi zbrodniami, które bez reszty mieszczą się w szerszej od nich treści art. 147 IV KG. Wiąże się to z faktem, że w konflikcie zbrojnym o charakterze wewnątrzkrajowym bierze udział zazwyczaj ludność cywilna, w odniesieniu do której mają zastosowanie przepisy IV KG. Inaczej przedstawia się to zagadnienie w odniesieniu do katalogu zbrodni wojennych, określonych w I—III KG, bowiem art. 130 III KG jest węższy o zakaz brania zakładników, zaś art. 50 I KG i art. 51 II KG są także węższe o zakaz brania zakładników oraz o zakaz wykonywania egzekucji bez uprzedniego wyroku wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe, uznawane za niezbędne przez narody cywilizowane; ten ostatni zakaz sformułowany został już wcześniej w art. 10 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. [11]

Zestawienie wymienionych rozbieżności wykazuje na istnienie luk prawnych w odmiennych ujęciach „ciężkich naruszeń" w IV KG, a w I—III KG w kontekście reguł minimalnych.

Na tle art. 3 KG może wyłaniać się pytanie, czy kombatanci strony rozłamowej, walczący przeciwko rządowi legalnemu, zyskują status jeńców. W tej kwestii sama treść art. 3 KG takiej możliwości nie ustanawia, lecz w pkt. 2 (zdanie 3) sformułowano sugestię, zachęcającą strony konfliktów niemiędzynarodowych do wprowadzenia

[11] ZD, 1958, nr 10—12, poz. 177.

w życie wszystkich lub niektórych postanowień konwencji genewskich z 1949 r., w czym zasada wzajemności mogłaby przyczyniać się do pozytywnych rozwiązań.

3. Zakres obowiązywania międzynarodowych paktów praw z 1966 r. w konfliktach niemiędzynarodowych

Międzynarodowe wymagania pozwalające na uszczuplenie praw

W art. 4 międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r.[12] określono tryb i warunki zawężenia zobowiązań, wynikających z tego aktu. W przepisie tym wymienione zostały zarówno przesłanki merytoryczne, jak i powinności proceduralne. W art. 4, ust. 1 tego paktu podano jako przesłankę merytoryczną zaistnienie sytuacji, gdy wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagraża istnieniu narodu i zostało ono urzędowo ogłoszone. Taka sytuacja z pewnością występuje w razie zaistnienia wewnątrzpaństwowego konfliktu zbrojnego, jak również sytuacja zagrożenia nim, określona stanem wojennym lub stanem wyjątkowym. Wtedy państwo, będące stroną paktu może podjąć kroki, które mają na celu zawężenie stosowania zobowiązań określonych przez pakt w zakresie odpowiadającym wymogom sytuacji pod warunkiem, że nie są one sprzeczne z innymi zobowiązaniami, przewidzianymi w prawie międzynarodowym i nie pociągają za sobą dyskryminacji wyłącznie z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub pochodzenia społecznego. Końcowa klauzula wspomnianego przepisu, zabraniając czynienia różnic na niekorzyść w traktowaniu osób stanowi recepcję sformułowań z art. 3 pkt 1 KG[13]. Ale następny przepis art. 4 ust. 2 paktu idzie dalej, ponieważ w określonej sytuacji zabrania zawieszania praw, określonych w art. 6, 7, 8 ust. 1 i 2, art. 11, 15, 16 i 18 tegoż paktu, przez co tworzy się katalog praw, które w żadnym wypadku nie podlegają uszczupleniom oraz zestaw praw, które mogą być zawieszane lub ograniczane.

Jeżeli natomiast chodzi o powinności proceduralne, to zgodnie z treścią art. 4 ust. 3 cytowanego paktu państwo decydujące się na

[12] Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167.
[13] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

zawężenie stosowania zobowiązań paktu powinno natychmiast za pośrednictwem sekretarza generalnego ONZ powiadomić państwa-strony o zakresie zawieszenia postanowień oraz o powodach tego stanu rzeczy; w ten sam sposób następuje zawiadomienie także o terminie zakończenia uszczuplenia praw.

Prawa nie podlegające uszczupleniom

Zakazy przewidziane w art. 4 ust. 2 cytowanego paktu przedstawiają się następująco.

W art. 6 przewidziano, że każdy człowiek ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę i nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia. W krajach, w których kara śmierci nie została zniesiona, wyrok skazujący na śmierć może być wydany jedynie za najcięższe zbrodnie, określone ustawowo w chwili popełnienia i to na podstawie prawomocnego wyroku, orzeczonego przez właściwy sąd. Kara śmierci nie może być orzekana w stosunku do osób poniżej lat 18 i nie może być wykonana w stosunku do kobiet ciężarnych.

W art. 7 omiawianego paktu zakazano poddawania osób torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu oraz zabroniono przeprowadzania doświadczeń lekarskich lub naukowych bez swobodnie wyrażonej zgody osób.

W art. 8 ust. 1 i 2 paktu ustanowiony jest zakaz wszelkich form niewolnictwa albo trzymania w poddaństwie. W art. 15 paktu zakazano skazywania za działania lub zaniechania, które w myśl prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowiły przestępstwa w chwili ich popełnienia, zaś w art. 16 przyznane zostało każdemu człowiekowi prawo uznawania wszędzie jego podmiotowości prawnej.

W art. 18 paktu określone zostało prawo każdego człowieka do wolności myśli, sumienia, z tym wszakże zastrzeżeniem, że prawo to nie może ulegać zawieszeniu, natomiast jego realizacja, która polega na uzewnętrznianiu zwłaszcza wolności myśli lub wyznania może już, zgodnie z ust. 3 cytowanego przepisu, podlegać ograniczeniom ustanowionym przez prawo, gdy ograniczenia te „są konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia i moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób".

Przykładem tego rodzaju ograniczeń może być wprowadzenie cenzury korespondencji na określony czas.

Nadmienić jeszcze należy, że aczkolwiek art. 4 ust. 2 paktu wyliczył omówione zakazy, to jednak ze sformułowań art. 4, ust. 1, określających wymienione zakazy dokonywania praktyk dyskryminacyjnych wynika, że nie powinny ulegać zawieszeniu także prawa wymienione w art. 20, ust. 2 i 24—27 paktu, które zawierają zakazy dokonywania różnych form dyskryminacji.

Do katalogu wymienionych zakazów, które w żadnym wypadku nie podlegają zawieszeniu, należy zaliczyć jeszcze jeden, mimo że art. 4 ust. 2 paktu o nim nie wspomina, a przewidziany jest w art. 20 ust. 1 paktu — zakaz propagandy wojennej.

Dopuszczalne zawieszenia lub ograniczenia niektórych praw

Granice dopuszczalnych uszczupleń praw zawierają przepisy art. 8 ust. 3, art. 9, 10, 12—14, 19 i 21—23 międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z 16 grudnia 1966 r.[14] Dotyczy to następujących kwestii:

— zakazu pracy przymusowej lub obowiązkowej (art. 8 ust. 3),
— prawa wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 9),
— gwarancji przysługujących osobom pozbawionym wolności (art. 10),
— prawa swobodnego poruszania się czy osiedlania (art. 12),
— legalności pobytu cudzoziemca, którego można wszakże wydalić z kraju na podstawie decyzji zgodnej z prawem (art. 13),
— praw przysługujących osobom przed sądami, tzw. gwarancji procesowych (art. 14),
— prawa ochrony przed ingerencją w życie prywatne, rodzinne, dom, czy korespondencję oraz do ochrony przed zamachami na cześć i dobre imię (art. 17),
— prawa posiadania bez przeszkód własnych poglądów (art. 19),
— prawa do spokojnego gromadzenia się (art. 21),
— prawa do stowarzyszania się łącznie z prawem do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych (art. 22),
— prawa rodziny do ochrony ze strony społeczeństwa (art. 23).

[14] Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 168.

W wymienionych grupach praw oprócz ogólnego warunku ich uszczuplania z art. 4, ust. 1 cyt. paktu z tytułu wyjątkowego niebezpieczeństwa publicznego, zagrażającego istnieniu narodu istnieją nadto dodatkowe możliwości stosowania ograniczeń (ale nie zawieszeń), przy czym te szczególne przesłanki, które przewidziano w art. 12, 13, 19, 21 i 22, odwołują się do względów bezpieczeństwa państwowego, zdrowia lub moralności publicznej albo prawa i wolności innych osób, a także względu na poszanowanie praw i dobrego imienia inych osób (art. 19) albo innych ograniczeń zgodnych z ustawą w odniesieniu do członków sił zbrojnych i policji (art. 22).

Nie sposób pominąć jeszcze unormowań drugiego aktu prawa międzynarodowego — międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.[15] W art. 4 tegoż paktu znajduje się określenie, że „korzystanie z tych praw zapewnione przez Państwo zgodnie z niniejszym paktem może być poddane przez Państwo tylko takim ograniczeniom, jakie przewiduje ustawa" (danego kraju — *przyp. T. L.*). Nie ma więc mowy w tym pakcie o zawieszeniu praw, a jedynie o ustawowych ograniczeniach, wprowadzonych przez państwo.

W części III tego paktu (art. 6—15) określone zostały następujące uprawnienia, mogące ulegać ograniczeniom:

a) prawo do pracy i korzystanie ze sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy (art. 6 i 7),
b) prawo do tworzenia związków zawodowych i swobodnego wykonywania tej działalności (art. 8),
c) prawo do zabezpieczenia społecznego, włączając w to ubezpieczenia społeczne (art. 9),
d) prawo do ochrony rodziny i pomocy dla niej (art. 10),
e) prawo do odpowiedniego poziomu życia każdej osoby i jej rodziny (art. 11),
f) prawo do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego (art. 12),
g) prawo do nauki i bezpłatnego nauczania podstawowego (art. 13 i 14),
h) prawo do udziału w życiu kulturalnym, korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań oraz ochrony twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej (art. 15).

[15] Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 170.

W odniesieniu do możliwości ograniczeń działalności związków zawodowych określono w art. 8 cyt. paktu jako przesłanki ograniczeń — „interes bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo ochronę praw i wolności innych osób", zaś prawo do strajku (art. 8, ust. 1 lit. d) może istnieć tylko pod warunkiem, że będzie wykonywane zgodnie z ustawodawstwem danego kraju; przewidziano też możliwość nałożenia ustawowych ograniczeń na wykonywanie praw związkowych przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji.

4. Unormowania II protokołu dodatkowego z 1977 r.

Zakres stosowania II protokołu dodatkowego z 1977 r.

Zagadnienie zakresu stosowania unormowań II prot. dod. znalazło swój wyraz we wstępie oraz art. 1 i 2 tegoż protokołu.

Wstęp ukazuje intencje, które legły u podstaw wypracowania zasad, mających obowiązywać w konfliktach o charakterze niemiędzynarodowym. Przypomniano, że unormowania z art. 3 KG stanowią podstawę ochrony człowieka w konfliktach zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym, odwołano się następnie do dokumentów międzynarodowych, dotyczących praw człowieka oraz powiedziano, że w wypadkach nie objętych prawem międzynarodowym stosuje się zasady zwyczajowe, określane mianem ludzkości i wymagań sumienia społecznego.

Pierwsze z tych sformułowań wstępu zostało uściślone w art. 1 ust. 1 II prot. dod. przez wskazanie, że omawiany protokół stanowi rozwinięcie i uzupełnienie art. 3 KG oraz ma zastosowanie, gdy art. 1 I prot. dod., określający pojęcie międzynarodowych konfliktów zbrojnych, nie obejmuje sytuacji walki zbrojnej między siłami zbrojnymi danego państwa a rozłamowymi siłami zbrojnymi tegoż państwa lub innymi zorganizowanymi grupami, które pozostają pod odpowiedzialnym dowództwem oraz sprawują taką kontrolę nad częścią jego terytorium, że mogą przeprowadzać ciągłe i spójne operacje wojskowe z zastosowaniem postanowień II prot. dod. Określenie tej kwestii w sposób przykładowy, a nie wyczerpujący daje art. 1 ust. 2 II prot. dod., w którym wskazano, że nie zalicza się do konfliktów

zbrojnych niemiędzynarodowych takich wewnątrzpaństwowych napięć i niepokojów, jak: rozruchy, odosobnione i sporadyczne akty przemocy i inne działania zbrojne podobnego rodzaju. Sformułowania te w porównaniu z art. 3 KG zawierają istotną zmianę zakresu możliwości stosowania zasad humanitarnych w stosunku do członków rozłamowych sił zbrojnych lub powstańców (kombatantów regularnych i nieregularnych oddziałów zbrojnych), podczas gdy z ochrony humanitarnej art. 3 KG mogły korzystać jedynie osoby nie biorące udziału bezpośrednio w działaniach wojennych albo osoby, które złożyły broń lub stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności czy jakichkolwiek innych powodów. Oczywiście, obecnie osoby takie nadal pozostają pod ochroną humanitarną w ramach gwarancji podstawowych, określonych w art. 4 II prot. dod.

Mimo wskazanych uściśleń pozostaje pewna nieprezycyjność pojęcia konfliktów o charakterze niemiędzynarodowym, co wynika z trudności praktycznego objęcia wszelkich możliwych postaci tych konfliktów tak, by żadne z nich nie zostały pominięte.

Podobnie, następny zakres stosowania II prot. dod. pod względem osobowym (art. 2), obejmuje wszystkie osoby określone w art. 1 II prot. dod. oraz zawiera wzbogacenie określenia cech w zakazie czynienia różnic na niekorzyść, bowiem wymienia ich 11, które sprecyzowano w art. 2 w powszechnej deklaracji praw człowieka z 10 grudnia 1948 r.[16], podczas gdy w art. 3 KG wyliczono tylko 7 cech różnicujących.

Pod względem obowiązywania II prot. dod. w czasie nastąpiło rozciągnięcie ochrony humanitarnej również na sytuacje po zakończeniu konfliktu zbrojnego w stosunku do osób pozbawionych wolności lub mających ograniczoną wolność z powodów związanych z konfliktem zbrojnym.

Oprócz wspomnianego poszerzenia zakresów obowiązywania II prot. dod. sformułowano w nim istotne zastrzeżenie (art. 3), że w wewnątrzpaństwowych konfliktach zbrojnych niedopuszczalna jest ingerencja z zewnątrz lub jakakolwiek interwencja w sprawy

[16] O zakazie czynienia różnic na niekorzyść była również mowa w podpunkcie niniejszego rozdziału pt.: „Międzynarodowe wymagania pozwalające na uszczuplenie praw".

wewnętrzne lub zewnętrzne państwa, na którego terytorium toczy się taki konflikt zbrojny. Z tym wiąże się zagadnienie, czy mimo to udział państwa obcego w wewątrzkrajowym konflikcie zbrojnym przekształca go w konflikt zbrojny międzynarodowy. Poglądy w tej kwestii są zróżnicowane. Wtedy bowiem mogą zaistnieć trzy następujące sytuacje z udziałem obcych sił zbrojnych: a) między interweniującymi siłami zbrojnymi, walczącymi po obu stronach konfliktu wewnątrzkrajowego, b) między siłami zbrojnymi interweniującymi a siłami rządu legalnego i c) między siłami zbrojnymi interweniującymi a siłami rozłamowymi (powstańczymi) państwa [17]. W pierwszym i drugim wypadku uważa się, że obowiązuje prawo dotyczące międzynarodowych konfliktów zbrojnych, a w trzecim — pozostaje wątpliwość, czy mimo oczywistego udziału obcych sił zbrojnych mają pozostawać obowiązujące jedynie unormowania dotyczące konfliktów niemiędzynarodowch.

Zasady podstawowe ochrony humanitarnej

Wśród zasad podstawowych humanitarnego traktowania osób na pierwszym miejscu znajdują się gwarancje podstawowe, określone w art. 4 II prot. dod. Mieszczą się w nich prawie w całości reguły minimalne z art. 3 KG, których treść była przytoczona w rozdziale III pkt. 5 niniejszego opracowania, przy czym są one z jednej strony ograniczone do art. 3 KG, pkt. 1 lit. a—c, bowiem pozostałe sformułowania reguł minimalnych ujęto w art. 6—8 i 18 II prot. dod., lecz z drugiej strony zostały one znacznie poszerzone, ponieważ dodano następujące zakazy:

— naruszania równowagi fizycznej lub psychicznej,
— stosowania kar cielesnych lub kar zbiorowych,
— działań terrorystycznych,
— gwałtu, zmuszania do prostytucji i wszelkich postaci zamachów na obyczajność,
— niewolnictwa i handlu niewolnikami,
— grabieży,
— groźby popełnienia tychże czynów oraz czynów określonych w art. 3, pkt 1, lit. a—c KG.,

[17] R. Bierzanek: Wojna a prawo międzynarodowe, Warszawa 1982, s. 338.

Dalej w art. 4, ust. 3 II prot. dod. ustanowiono podstawowy zakaz, zabraniający wcielania do sił zbrojnych dzieci w wieku poniżej lat 15 oraz zakaz udzielania zezwoleń na ich udział w działaniach zbrojnych. Równocześnie zalecano sprawowanie należytej opieki nad dziećmi, ich nauczanie oraz ewakuowanie z obszaru, na którym toczą się działania zbrojne do obszaru bardziej bezpiecznego, a także zalecono poczynienie stosownych kroków dla ułatwienia łączenia rodzin czasowo rozdzielonych. Wyżej określona szczególna ochrona dzieci w wieku poniżej lat 15 ma zastosowanie również wtedy, gdy wbrew ustanowionym zakazom biorą one bezpośredni udział w działaniach zbrojnych i zostaną pojmane.

Następnie zasady humanitarnego traktowania osób określone zostały w odniesieniu do internowanych i uwięzionych (art. 5). oraz w toku postępowania karnego (art. 6). Obok gwarancji podstawowych z art. 4 II prot. dod. osobom wymienionym w tym przepisie powinny przysługiwać co najmniej pewne uprawnienia, zaś po stronie personelu odpowiedzialnego za wykonanie internowania lub uwięzienia ciążą odpowiednie powinności.

Uprawnienia te są następujące: a) ranni i chorzy mają jednakowe uprawnienia z osobami pozostającymi na wolności, b) mają prawo do zaopatrzenia w takim samym stopniu, jak miejscowa ludność cywilna w żywność i wodę do picia oraz do opieki zdrowotnej i higienicznej oraz do ochrony przed surowością klimatu i niebezpieczeństwami konfliktu zbrojnego, c) mogą korzystać z pomocy indywidualnej lub zbiorowej, d) mają prawo do praktyk religijnych i opieki duchownej od osób wykonujących funkcje religijne i e) w razie skierowania do pracy, powinny korzystać z uprawnień i zabezpieczeń podobnych do tych, z jakich korzysta miejscowa ludność cywilna.

Powinności natomiast wobec tych osób są innego rodzaju: a) osobno powinno się rozmieszczać mężczyzn i kobiety (z wyjątkiem członków rodziny), b) należy umożliwiać korespondencję, polegającą na wysyłaniu i otrzymywaniu listów i kart w ilości uznanej przez uprawnioną władzę, c) miejsca internowania i uwięzienia nie powinny być rozmieszczone w pobliżu strefy walki, a gdy zachodzi szczególne narażenie na niebezpieczeństwa związane z konfliktem zbrojnym, powinna być przeprowadzona ewakuacja z zachowaniem warunków bezpieczeństwa, d) powinny być zapewnione możliwości

korzystania z badań lekarskich, e) zabronione jest przeprowadzanie postępowania medycznego, które nie odpowiada wskazaniom zdrowia i normom medycznym ogólnie uznanym i stosowanym w podobnych okolicznościach wobec osób znajdujących się na wolności i f) w wypadkach zwalniania osób pozbawionych wolności, należy zapewnić im bezpieczeństwo.

Natomiast w postępowaniu karnym obowiązują następujące zasady. Powinno ono przewidywać bezzwłoczne przedstawienie zarzuconego przestępstwa oraz zapewnienie przed i w czasie rozprawy wszystkich praw i środków niezbędnych dla obrony oskarżonego. Uznanie winnym może nastąpić na zasadzie osobistej odpowiedzialności karnej. Nikt nie może być skazany za działania lub zaniechania, które według prawa obowiązującego w chwili popełnienia czynu nie stanowiły przestępstwa. Nie można też wymierzyć kary surowszej od tej, jaką można by wymierzyć w czasie, gdy przestępstwo popełniono. Jeżeli zaś po popełnieniu przestępstwa prawo ustanowiło karę łagodniejszą, sprawca powinien z tego skorzystać. Zachowuje się domniemanie niewinności oskarżonego, dopóki jego wina nie zostanie ustalona zgodnie z prawem. Oskarżony ma prawo do obecności na rozprawie. Nie wolno nikogo zmuszać do składania zeznań na swoją niekorzyść ani do przyznania się do winy. Nie wolno wydać orzeczenia skazującego ani wykonywać kary, gdy sprawa nie zostanie uprzednio rozpatrzona przez sąd, zapewniający podstawowe gwarancje niezawisłości i bezstronności, zwłaszcza zaś te, które wymieniono. Każdy skazany po ogłoszeniu mu orzeczenia powinien być pouczony o przysługujących mu sądowych i innych środkach odwoławczych oraz o terminach ich składania. Nie można orzekać kary śmierci w stosunku do osób, które nie miały ukończonych 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa, jak również nie należy wykonywać tej kary wobec kobiet ciężarnych i matek małych dzieci. Po zakończeniu działań zbrojnych władze sprawujące rządy powinny dołożyć starań o objęcie szeroką amnestią osób, które uczestniczyły w konflikcie zbrojnym, jak również z powodów związanych z konfliktem zbrojnym były internowane lub uwięzione.

Osoby i dobra objęte ochroną humanitarną

Do kategorii osób objętych ochroną humanitarną w konfliktach zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym zaliczyć należy: a) rannych, b) chorych, c) rozbitków, d) personel medyczny i duchowny, e) ludność cywilną i f) personel ochrony dóbr kultury i g) personel niesienia pomocy humanitarnej.

Uprawnienia ochronne rannych, chorych i rozbitków określone zostały jednakowo (art. 7), niezależnie od tego czy uczestniczyli oni w konflikcie zbrojnym, czy nie. Powinni oni być traktowani humanitarnie oraz leczeni zależnie od stanu ich zdrowia bez czynienia między nimi jakiejkolwiek różnicy na podstawie kryteriów innych niż medyczne. Obowiązuje nakaz poszukiwania rannych, chorych i rozbitków, a także ochrony ich przed ograbianiem i złym traktowaniem oraz zapewnienie im należytej opieki, zaś w poszukiwaniu zmarłych powinny być podjęte odpowiednie kroki zapobiegające ich ograbianiu oraz zapewniające pochowanie w sposób przyzwoity (art. 8).

W odniesieniu do personelu medycznego, zarówno co do całych formacji jak i poszczególnych osób, a także zrównanych z nimi w uprawnieniach duchownych istnieje obowiązek poszanowania ich i ochrony. Osoby te powinny mieć możliwość niesienia pomocy medycznej lub duchowej oraz nie powinny być zmuszane do wykonywania zadań, które są niezgodne z ich humanitarnym posłannictwem. Nie należy domagać się od personelu medycznego, by dawał jakiejkolwiek osobie pierwszeństwo w udzielaniu pomocy z powodów innych niż medyczne (art. 9). Co więcej, żadna osoba prowadząca działalność o charakterze medycznym nie może być karana w żadnym trybie za odmowę udzielenia lub nieudzielenie informacji dotyczących rannych i chorych, którzy są lub byli pod jej opieką (art. 10).

Ludność cywilna jako zbiorowisko osób cywilnych, a także poszczególne osoby cywilne korzystają z ogólnej ochrony przed niebezpieczeństwami, wynikającymi z operacji wojskowych. Nie mogą one być przdmiotem ataków, gróźb lub zastraszeń, gdy nie biorą bezpośrednio udziału w działaniach zbrojnych (art. 13). Z ochroną ludności cywilnej wiąże się zakaz przymusowego przemieszczania jej, jeżeli nie wynika to z zapewnienia bezpieczeństwa osób cywilnych lub ze względów wojskowych, by umożliwić zadowalające warunki

zakwaterowania, higieny, zdrowotności, bezpieczeństwa i wyżywienia. Ale osoby cywilne nie mogą być zmuszane do opuszczenia swego własnego terytorium z powodów związanych z konfliktem (art. 17).

Ochronę personelu sprawującego opiekę nad dobrami kultury wyprowadzać można z art. 16 II prot. dod., który wprawdzie mówi o zakazie dokonywania wszelkich aktów wrogich, skierowanych przeciwko dobrom kultury, lecz odwołuje się do konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego [18]. Artykuł 15 tej konwencji przewiduje szczególną ochronę personelu przydzielonego do ochrony dóbr kultury.

Nie wymieniono również wyraźnie personelu stowarzyszeń pomocy humanitarnej, lecz ochrona tych osób wypływa z art. 18 II prot. dod., gdzie jest mowa o możliwości oferowania przez te stowarzyszenia swoich usług, co przecież nie może mieć miejsca bez odpowiedniego personelu.

Natomiast kategorie dóbr pozostających pod ochroną humanitarną są następujące: a) medyczne formacje i środki transportu medycznego, b) dobra niezbędne dla przetrwania ludności cywilnej, c) budowle i urządzenia zawierające siły niebezpieczne i d) dobra kultury.

Medyczne formacje i obiekty oraz środki transportu nie mogą być atakowane z uwagi na cele niesienia pomocy medycznej. Ochrona ta ustaje, gdy są one używane poza swoimi zadaniami humanitarnymi do działań wrogich, przy czym ochrona ta ustaje dopiero po bezskutecznym ostrzeżeniu (art. 11).

Ochrona dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej obejmuje: zapasy żywności, obszary rolnicze wytwarzające żywność, zbiory, bydło, urządzenia dostarczające wodę do picia i jej zapasy oraz urządzenia nawadniające. Dobra te nie powinny być atakowane, niszczone, zabierane lub czynione niezdatnymi do użytku (art. 14).

Ochrona budowli i urządzeń, zawierających siły niebezpieczne obejmuje przede wszystkim zapory, groble i elektrownie atomowe. Nie mogą one być atakowane chociażby stanowiły cele wojskowe, jeżeli takie ataki mogą spowodować wyzwolenie sił niebezpiecznych i w następstwie tego wywołać poważne straty wśród ludności cywilnej (art. 15).

[18] Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

Zakres ochrony dóbr kultury omówiony został bliżej w rozdziale IV, pkt 5 niniejszego opracowania.

Wyjaśnić jeszcze należy kwestię międzynarodowych znaków rozpoznawczych w konfliktach niemiędzynarodowych. Jednoznaczne bowiem określenie obowiązywania znaku ochrony sanitarnej sformułowano w art. 12 II prot. dod. Natomiast z treści art. 16 II prot. dod. odwołującego się w całości do konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego daje się wyprowadzić wniosek o obowiązywaniu międzynarodowego znaku rozpoznawczego dóbr kultury, o czym jest mowa w rozdziale IV, pkt 5 niniejszego opracowania. Inaczej rzecz się przedstawia z obowiązywaniem międzynarodowych znaków rozpoznawczych: ochrony obiektów zawierających siły niebezpieczne i obrony cywilnej, ustanowionych na podstawie I prot. dod., bowiem II prot. dod. nic o nich nie wspomina. W odniesieniu do znaku rozpoznawczego obiektów zawierających siły niebezpieczne powiedziano (art. 56 ust. 7 I prot. dod.), że brak takiego oznaczenia nie zwalnia stron konfliktu od zakazu atakowania takich obiektów, zaś znak rozpoznawczy obrony cywilnej może być używany zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie konfliktu zbrojnego (art. 66 I prot. dod.). Te dwa znaki rozpoznawcze mogą być zatem stosowane na zasadzie zwyczaju międzynarodowego.

Rozdział VI

NEUTRALNOŚĆ W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

1. Neutralność państw i osób

Neutralność w wojnie jest sytuacją prawną i polityczną państwa, które nie bierze udziału w konflikcie zbrojnym, toczącym się między stronami wojującymi [1]. Państwo neutralne wstrzymuje się od udzielania pomocy stronom wojującym, wobec czego sytuacja jego jest inna niż państwa nie wojującego, lecz wspomagającego w sposób dozwolony którąkolwiek stronę wojującą. Zasady neutralności w wojnie lądowej normuje V konwencja haska z 1907 r.[2], a w wojnie morskiej — XIII konwencja haska z 1907 r.[3].

Podstawową cechą neutralności państwa wobec stron wojujących jest nietykalność jego terytorium oraz zakaz przemarszu wojsk stron wojujących przez terytorium państwa neutralnego, przewozu amunicji i zaopatrzenia, zakładania i używania środków łączności, a także formowania oddziałów przeznaczonych do walki albo otwierania biur werbunkowych. Tych czynów nie powinno tolerować państwo neutralne na swoim terytorium. Jest ono obowiązane karać za czyny godzące w jego neutralność, gdy popełnione zostały na jego terytorium, tj. zarówno na obszarach lądowych, jak i wodach wewnętrznych, morzu terytorialnym oraz w przestrzeni powietrznej państwa.

Państwo neutralne nie jest odpowiedzialne za przekraczanie przez

[1] T. Komarnicki: The Place of Neutrality in the Modern System of International Law, „Recueil de Cours de l'Académie de Droit International" 1952, t. 80, s. 395—510; E. Castren: The Present Law of War and Neutrality, Helsinki 1954; P. M. Norton: Between the Ideology and the Reality: the Shadow of the Law of Neutrality, „Harvard International Law Journal" 1976, vol. 17, s. 249—311.

[2] Dz. U. z 1930 r., nr 9, poz. 64.

[3] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. I, s. 287—290.

pojedyncze osoby jego granic w celu wstąpienia do służby jednej ze stron wojujących.

Państwo neutralne, które przyjmie na swoje terytorium oddziały należące do stron wojujących, powinno je internować, jednakże oficerowie mogą pozostać na wolności po złożeniu zobowiązania, że nie opuszczą państwa bez jego zezwolenia. Również zbiegli jeńcy mogą być przyjęci i pozostawieni na wolności w państwie neutralnym.

Przejście przez terytorium państwa neutralnego jest dozwolone dla rannych i chorych, w stosunku do których mają zastosowanie postanowienia I konwencji genewskiej z 1949 r.[4] o ochronie rannych i chorych. Obowiązuje wyraźny zakaz przewożenia razem z nimi wojsk lub materiałów wojennych, co oczywiście nie dotyczy ochrony osób zaliczonych do transportów sanitarnych.

W odniesieniu do środków transportu obowiązuje w wojnie lądowej zasada, że wojujący mogą rekwirować i użytkować tabor kolejowy państw neutralnych, a państwa te też mają prawo zatrzymania i użytkowania takiegoż taboru państw wojujących, gdy tego wymaga konieczność, i to za odszkodowaniem.

Odmiennie kształtują się stosunki stron wojujących wobec państw neutralnych w wojnie morskiej, o czym była mowa w rozdziale III, pkt 8[5].

Państwa neutralne mogą występować w charakterze mocarstw opiekuńczych, świadczących dobre usługi albo sprawujących opiekę nad interesami stron wojujących, jak również sprawować opiekę nad ofiarami wojny, co przewidują postanowienia czterech konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny[6].

W realizacji tych zadań państwa opiekuńcze mogą działać nie tylko za pośrednictwem swojego personelu dyplomatycznego i konsularnego, lecz także mogą wyznaczać delegatów spośród swoich obywateli lub spośród obywateli innych państw neutralnych. Natomiast strony wojujące powinny ułatwiać przedstawicielom lub delegatom państw opiekuńczych wypełnianie tych zadań.

Przedstawiciele lub delegaci państw opiekuńczych lub organizacji neutralnych w żadnym przypadku nie powinni wykraczać poza

[4] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.
[5] R. Tucker: The Law of War and Neutrality at Sea, Waszyngton 1957.
[6] Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171.

ramy swojej misji. Powinni brać pod uwagę bezwzględne bezpieczeństwo państwa, w którym wykonują swe funkcje.

Osoba neutralna nie może korzystać z przywilejów neutralności, jeżeli dopuszcza się czynów wrogich względem jednej ze stron wojujących albo czyni coś na korzyść jednej ze stron konfliktu, a zwłaszcza gdy wstępuje do służby wojskowej jednej ze stron. Jednakże nie są uważane za działania na korzyść jednej ze stron konfliktu dostawy lub pożyczki dokonywane przez obywateli państw neutralnych dla jednej ze stron wojujących, a także usługi oddane w sprawach policji lub zarządu cywilnego (art. 16—18 V KH).

Powyższe zasady odnoszą się w pełni do przedstawicieli będących członkami sił zbrojnych państw neutralnych, którzy występują pojedynczo, w grupach lub zwartych jednostkach wojskowych.

2. Neutralność w konfliktach zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego

Neutralność w konfliktach zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego sformułowana została w konwencji panamerykańskiej z 20 lutego 1928 r., zawartej w Hawanie o prawach i obowiązkach państw w razie wojny domowej [7].

W konwencji tej państwa zobowiązały się do przeciwdziałania braniu udziału w wojnie domowej przez ich obywateli lub cudzoziemców z ich terytorium, a także gromadzeniu się oddziałów, uzbrajaniu i przysposabianiu statków oraz przekraczaniu granicy w celu rozpoczęcia lub popierania wojny domowej. Każdy oddział zbrojny buntowniczy (rozłamowy), który się znajdzie na terytorium innego państwa, powinien być rozbrojony i internowany na koszt państwa zatrzymującego. Również ustanowiono zakaz dostarczania broni oddziałom zbuntowanym.

Ogłoszenie przez rząd okrętów, biorących udział w powstaniu zbrojnym, za pirackie, nie wiąże innych państw. Natomiast państwo, które poniosło szkody na skutek grabieży przez okręty powstańcze ma prawo schwytać je i wydać rządowi państwa, do którego należą, by oddał pod sąd, a gdy szkody wyrządziły statki handlowe,

[7] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), t. II, s. 302—303.

może je zagarnąć i zastosować odpowiednie przepisy karne. Okręt powstańczy, który podniósł banderę obcego państwa dla zasłonienia swoich działań, może być zagarnięty i sądzony przez państwo, którego podniósł banderę. Okręt lub statek powstańczy, który przybywa do obcego kraju lub szuka tam schronienia, będzie wydany rządowi konstytucyjnemu, a członkowie będą uważani za uchodźców politycznych.

Nadto zwyczajowo w praktyce państw Ameryki Łacińskiej utrwaliła się zasada, że obywatele, którzy podczas wewnątrzkrajowego konfliktu zbrojnego chronią się na terenie placówek dyplomatycznych państw obcych, korzystają z azylu politycznego i mogą z kolei legalnie wyemigrować ze swojego kraju.

Oprócz tego zachowanie neutralności w razie konfliktów wewnątrzkrajowych określone zostało w VI zasadzie Aktu Końcowego KBWE podpisanego w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r. [8]. Zasada ta głosi, że państwa uczestniczące będą powstrzymywać się od jakiejkolwiek ingerencji w sprawy należące do wewnętrznej jurysdykcji innego państwa, niezależnie od ich stosunków wzajemnych. Będą one powstrzymywać się również od jakiejkolwiek ingerencji zbrojnej lub groźby takiej ingerencji. Będą też powstrzymywać się od wywierania jakiegokolwiek wpływu militarnego, politycznego, gospodarczego lub innego nacisku dla zapewnienia sobie korzyści jakiegokolwiek rodzaju. Zgodnie z tym obowiązane są one do powstrzymywania się od udzielania bezpośredniej lub pośredniej pomocy w działalności terrorystycznej albo działalności, zmierzającej do obalenia siłą ustroju innego państwa uczestniczącego.

3. Akcje pokojowe ONZ

Państwa kapitalistyczne występowały z różnymi inicjatywami tworzenia kadr dla akcji zbiorowych w formie międzynarodowych sił policyjnych mających spełniać stałe funkcje „międzynarodowego szeryfa". W 1948 r. Stany Zjednoczone za pośrednictwem ówczesnego sekretarza generalnego ONZ Trygve Lie starały się

[8] Wielka karta pokoju, Warszawa 1975, s. 16.

o utworzenie „straży ONZ" lub „kadry polowej ONZ". Próby te spełzły na niczym, mimo że w 1949 r. na IV sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ państwa kapitalistyczne zdołały przeforsować uchwalenie rezolucji o utworzeniu „kadry polowej ONZ" [9]. Zadania tej kadry ograniczono jednak do ochrony misji i osobistości ONZ. Istniały również sugestie, że siły zbrojne ONZ można by wykorzystywać do kontroli plebiscytów i egzekwowania wykonawstwa orzeczeń sądów międzynarodowych, głównie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, jednakże w obu przypadkach stanowiłoby to obejście przepisów Karty NZ, ponieważ prerogatywy w tym zakresie nie należą do sekretarza generalnego ONZ, lecz do Rady Bezpieczeństwa (przepisy rozdziału VI i art. 94 ust. 2 Karty NZ).

Jedną z form akcji pokojowych ONZ w praktyce międzynarodowej likwidowania lub wygaszania konfliktów zbrojnych stały się grupy obserwatorów ONZ, wyznaczane każdorazowo do wykonania określonych zadań polegających przeważnie na przeprowadzaniu rozpoznania sytuacyjnego, udokumentowywaniu faktów i składaniu sprawozdań z przestrzegania porozumień.

W 1949 r. ustanowiono grupy obserwatorów ONZ, których zadaniem było dopilnowanie przestrzegania zasad rozejmu w Palestynie po pierwszej agresji Izraela. W 1958 r. powołano na mocy uchwały Rady Bezpieczeństwa grupę obserwatorów w Libanie, która sprawdzała, czy nie zachodzą przypadki nielegalnego przekraczania granicy Libanu. W 1963 r. Rada Bezpieczeństwa ustanowiła misję obserwatorów w Jemenie, obserwującą przebieg wycofywania wojsk angielskich z Jemenu. W konfliktach indyjsko-pakistańskich w okresie lat 1965—1966 prowadzili działalność negocjacyjną obserwatorzy ONZ. W 1969 r. w czasie wojny domowej w Nigerii zaproszona została przez rząd federalny tego kraju międzynarodowa grupa obserwatorów, w skład której wchodził przedstawiciel Polski [10]. Zadaniem tej grupy obserwatorów było badanie w terenie, czy mają miejsce akty ludobójstwa, co imputowały wojskom federalnym Nigerii niektóre ośrodki masowego przekazu państw kapitalistycznych; działalność tej grupy obserwatorów przyczyniła się do zdementowania tych fałszywych zarzutów.

[9] UN Doc. A/297/IV.

[10] A. Olkiewicz: Rola oficerów LWP w międzynarodowej grupie obserwatorów w Nigerii (1968—1970), „25 lat misji pokojowych ludowego Wojska Polskiego w świecie", Warszawa 1980, s. 187—210.

Odrębną formę działania przyjęto przy wygaszaniu konfliktu zbrojnego między Indonezją i Holandią w sprawie Irianu Zachodniego. Na podstawie porozumienia z 15 sierpnia 1962 r. ustanowiona została na ściśle określony okres od 1 października 1962 r. do 1 maja 1963 r. (6 miesięcy) administracja ONZ nad Irianem Zachodnim. Sekretarz generalny ONZ wyznaczył administratora tego obszaru, a Pakistan dostarczył kontyngentu sił zbrojnych do wykonywania funkcji o charakterze wyłącznie policyjnym. Po upływie wyznaczonego okresu funkcjonowania tymczasowej administracji ONZ obszar zarządzany przez tę administrację został przekazany Indonezji. W tym przypadku użycie sił zbrojnych Pakistanu było szersze od zadań spełnianych przez obserwatorów. Były to zadania sił policyjnych.

Najszerzej upowszechnioną formę akcji pokojowych ONZ realizują doraźne siły zbrojne ONZ, których działalność opiera się na postanowieniach przepisów rozdziału VI Karty NZ w przedmiocie pokojowego rozstrzygania sporów, czyli operacji pokojowych ONZ. W związku z tym koncepcje sił pokojowych odnoszące się do doraźnych sił zbrojnych ONZ mogą w pewnej mierze zbiegać się z poglądami na zadania sił policyjnych ONZ w zależności od zadań, składu kontyngentów wojskowych i kierownictwa tymi siłami zbrojnymi [11].

Koncepcja operacji pokojowych ONZ, które odgrywają pozytywną rolę w wygaszaniu konfliktów zbrojnych, wywodzi się głównie z postanowień sesji nadzwyczajnej Zgromadzenia Ogólnego NZ z 1956 r. Na podstawie rezolucji nr 1000 (ES—I) z 5 listopada 1956 r. [12] powołano doraźne siły zbrojne ONZ *(United Nations Emergency Forces* — UNEF), podległe bezpośrednio sekretarzowi generalnemu ONZ. Spełniały one zadania kontrolne w trakcie wycofywania się wojsk Izraela, Anglii i Francji z zajętych przez nie w wyniku agresji obszarów Egiptu, a w tym z rejonu Kanału Sueskiego. Zaangażowano około 6 tysięcy żołnierzy z kontyngentów 10 państw. Wojska te zostały wprowadzone do Egiptu na tereny opuszczone przez agresorów. Miały one spełniać następujące funkcje: a) utrzymywanie porządku w rejonach, z których wyco-

[11] E. S. Kriwczikowa: Woorużonnyje siły OON, Moskwa 1965; E. Piontek: Siły zbrojne ONZ, Warszawa 1973.
[12] UN Doc. A/RES/394.

fywały się wojska agresorów, b) ochronę niektórych urzędów, c) ochronę ludności cywilnej oraz własności publicznej i prywatnej, d) sprawowanie niektórych zadań administracyjnych z zakresu gospodarki komunalnej i przedsiębiorstw użyteczności publicznej, e) zapewnianie ciągłego zaopatrzenia ludności cywilnej w żywność, f) dokonywanie aresztowań na podstawie ograniczonych pełnomocnictw i g) likwidowanie różnych incydentów, zakłócających porządek publiczny. W rejonie Gazy funkcje tych wojsk ograniczały się jedynie do działalności typu rozpoznawczego, mającego na celu zapobieganie incydentom. W działalności tych sił miała być zachowana ich pełna neutralność. Sekretarz generalny ONZ wydał regulamin normujący zasady pełnienia służby w tego rodzaju siłach zbrojnych. Ponowna agresja Izraela w 1967 r. przeciwko państwom arabskim przy poparciu Stanów Zjednoczonych przyniosła pewne straty, szczególnie w kontyngencie wojsk indyjskich, które wchodziły w skład doraźnych sił zbrojnych ONZ, i w ten sposób przerwana została misja tych sił zbrojnych.

13 lipca 1960 r. sekretarz generalny ONZ na prośbę rządu Konga pod kierownictwem P. Lumumby podjął inicjatywę powołania tam doraźnych sił zbrojnych ONZ. Siły takie powołane zostały na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa z 14 lipca 1960 r.[13]. Zadaniem ich miało być okazanie pomocy rządowi Konga przy wycofywaniu przez Belgię wojsk interwencyjnych oraz zapobieżenie oderwaniu się prowincji Katangi od Konga. Rada Bezpieczeństwa upoważniła sekretarza generalnego ONZ do podjęcia odpowiednich środków niezbędnych do okazania pomocy rządowi Konga, lecz nie wprowadziła ścisłej zależności tych wojsk od swoich decyzji oraz wezwała Belgię do wycofania wojsk z Konga. Około 30 państw zgłosiło swoje kontyngenty wojsk do tych sił zbrojnych, które w początkowym okresie swojej działalności liczyły ponad 17 tysięcy żołnierzy[14]. Jednakże wbrew zaleceniom Rady Bezpieczeństwa ówczesny sekretarz generalny ONZ Dag Hammarskjöld odmówił współdziałania z legalnym rządem Konga oraz podjął rokowania z secesjonistą Czombem, który starał się doprowadzić do oderwania prowincji Katangi od Konga. Taka działalność sekretarza generalnego ONZ uchybiła postawie neutralności, którą obowiązany był

[13] UN Doc. S/4387.
[14] E. S. Kriwczikowa: op. cit., s. 161—162.

zachowywać. Późniejsze kilkakrotne potępienie przez Radę Bezpieczeństwa separatystycznej działalności Czombego i presja społeczności międzynarodowej doprowadziły do zlikwidowania działalności secesyjnej. W wielu sytuacjach rola doraźnych sił zbrojnych ONZ w Kongo przyczyniła się raczej do utrudniania państwu zapraszającemu te siły zbrojne w uzyskaniu niezależności, w samodzielnym rozwoju. Doraźne siły zbrojne w Kongo, wdając się w utarczki zbrojne z żandarmerią Czombego, ponosiły straty. Wiązało się to z niewłaściwymi decyzjami sekretarza generalnego ONZ i brakiem wyraźnego podporządkowania tych sił Radzie Bezpieczeństwa. Po likwidacji secesji Katangi siły zbrojne ONZ opuściły Kongo 30 lipca 1964 r.

Kolejna akcja tworzenia formacji doraźnych sił zbrojnych ONZ podjęta została na podstawie uchwały Rady Bezpieczeństwa z 4 marca 1964 r. [15] w sprawie Cypru. Uchwała ta określiła zadania wojsk ONZ w zakresie zachowania bezpieczeństwa i integralności terytorialnej Cypru. Akces do udziału w tych siłach zbrojnych zgłosiło 9 państw (bez udziału państw socjalistycznych). Kontyngent wojsk liczył ponad 6 tysięcy żołnierzy [16]. Wykorzystując doświadczenia z akcji w Kongo ustalono od razu 6-miesięczny okres działalności tych sił z możliwością dalszego przedłużenia na ściśle określony czas.

W raportach sekretarza generalnego ONZ z realizacji zadań wyznaczonych przez Radę Bezpieczeństwa doraźnym siłom zbrojnym ONZ na Cyprze wskazywano, że mają one być organem neutralnym, który działa bezstronnie i nie miesza się w wewnętrzne sprawy Cypru, ostateczna bowiem odpowiedzialność za przywrócenie normalnych stosunków na Cyprze spoczywa na władzach tego państwa i na narodzie cypryjskim.

Szczegółowe cele, które przyświecały wysłaniu na Cypr doraźnych sił zbrojnych ONZ, sformułowane zostały w raporcie sekretarza generalnego ONZ z 20 kwietnia 1964 r. [17]. Celami tymi są: 1) zapewnienie swobody poruszania się po całym Cyprze przedstawicielom władz i ludności cypryjskiej (Greków i Turków); 2) zapewnienie ewakuacji greckich i tureckich sił zbrojnych z zaj-

[15] UN Doc. S/5575.
[16] E. S. Kriwczikowa: op. cit., s. 164.
[17] UN Doc. S/5950.

mowanych pozycji bojowych; 3) badanie przyczyn starć między greckimi i tureckimi oddziałami policji oraz likwidacja nieporozumień; 4) stopniowe rozbrojenie osób nie wchodzących w skład sił zbrojnych i policyjnych Cypru; 5) ukrócenie działalności ekstremistów; 6) stworzenie warunków do powszechnej amnestii; 7) przywrócenie prawa i porządku w celu wznowienia działalności gospodarczej; 8) przywrócenie Turkom cypryjskim zajmowanych poprzednio stanowisk w administracji i instytucjach użyteczności publicznej; 9) zapewnienie należytego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabrała interpretacja zasady samoobrony sił zbrojnych ONZ. Zasada ta została określona jako prawo do ochrony posterunków, pomieszczeń i środków transportu sił zbrojnych ONZ w razie jakiegokolwiek zamachu na nie. Określono, że broni można użyć dopiero po wyczerpaniu środków pokojowych w razie prób usunięcia żołnierza z zajmowanej pozycji wyznaczonej mu rozkazem dowódcy albo w razie próby rozbrojenia czy przeszkadzania w wykonywaniu zadań wynikających z poleceń dowództwa doraźnych sił zbrojnych ONZ.

Z tego wynika wyraźnie, że koncepcja prawnej samoobrony członków doraźnych sił zbrojnych ONZ stanowi poszerzoną interpretację instytucji obrony koniecznej, która ma na celu nie tylko zapewnienie tym siłom zbrojnym charakteru neutralnego i pojednawczego, lecz także zachowanie postawy aktywnego działania członków tych sił zbrojnych w skomplikowanej sytuacji politycznej Cypru.

Nowe formacje doraźnych sił zbrojnych ONZ utworzone zostały w 1973 r. na Bliskim Wschodzie po wznowionych działaniach zbrojnych na froncie egipsko-izraelskim, odznaczających się częściowym sukcesem militarnym Egiptu, oraz w wyniku prób podjęcia negocjacji przez strony wojujące.

W wykonaniu rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 338, 339 i 340 (21—23 października 1973 r.) sekretarz generalny ONZ opracował raport zawierający propozycje podjęcia akcji pokojowej i zakres jej w przedmiocie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ. Propozycje sekretarza generalnego ONZ były następujące:

1. Wojska mają pozostawać pod dowództwem ONZ w dyspozycji sekretarza generalnego z podporządkowaniem ich Radzie

Bezpieczeństwa. Dowództwo w terenie sprawować ma dowódca mianowany przez sekretarza generalnego ONZ za zgodą Rady Bezpieczeństwa. Dowódca ma być odpowiedzialny przed sekretarzem generalnym ONZ, który będzie informował Radę Bezpieczeństwa o wydarzeniach związanych z funkcjonowaniem tych wojsk, a w sprawach dotyczących charakteru lub dalszego skutecznego funkcjonowania wojska decyzje będzie wydawała Rada Bezpieczeństwa.

2. Wojska powinny współpracować z zainteresowanymi stronami, a w szczególności muszą mieć: zapewnioną swobodę poruszania się i komunikowania się oraz inne ułatwienia niezbędne do wykonania zadań; przywileje i immunitety przewidziane w konwencji o przywilejach i immunitetach Narodów Zjednoczonych; strefę działania oddzieloną od sił zbrojnych zainteresowanych stron (oddzielne kwatery i strefę buforową).

3. Wojska będą się składać z pewnej liczby kontyngentów wojskowych, dostarczonych przez wybrane kraje po konsultacji z Radą Bezpieczeństwa za pośrednictwem sekretarza generalnego ONZ oraz w porozumieniu z zainteresowanymi stronami i z uwzględnieniem uznanej zasady sprawiedliwej reprezentacji geograficznej.

4. Wojska będą wyposażone w broń tylko charakteru obronnego, a członkowie tych sił zbrojnych będą w czasie służby posiadać jedynie broń osobistą i nie będą stosować siły, z wyjątkiem przypadków samoobrony, która ma oznaczać wszelkiego rodzaju przeciwdziałanie czynom zmierzającym do przeciwstawienia się przy użyciu siły, by nie dopuścić do wykonania obowiązków, nakładanych przez Radę Bezpieczeństwa.

5. Wojska przy wykonywaniu zadań będą działać bezstronnie i będą unikać akcji mogących szkodzić prawom, roszczeniom lub stanowiskom stron zainteresowanych, co w żadnym przypadku nie narusza uprawnień do operatywnego spełnienia żądań Rady Bezpieczeństwa w przedmiocie wycofania się stron na pozycje zajmowane o godz. 16.50 GTM 22 października 1973 r.

6. Personel pomocniczy wojsk delegowany będzie przez sekretarza generalnego ONZ spośród funkcjonariuszy ONZ, podlegających prawom i regulaminom Sekretariatu ONZ.

7. Na stanowisko dowódcy tworzących się wojsk zaproponowa-

no mianowanie przez sekretarza generalnego ONZ za zgodą Rady Bezpieczeństwa dotychczasowego szefa sztabu doraźnych sił zbrojnych ONZ na Cyprze, Fina, gen. E. Sillasvuo.

8. Kontyngenty wojsk i ich liczebność uzależniono od zgłoszeń poszczególnych państw według podziału geograficznego.

9. Ogólną liczebność sił zbrojnych zaproponowano w wysokości około 7 tysięcy osób przy równoczesnym zakreśleniu tymczasowego terminu działania na 6 miesięcy z przeznaczeniem na tę akcję na koszty utrzymania około 30 milionów dolarów, pokrywanych z wydatków ONZ zgodnie z art. 17, ust. 2 Karty NZ.

Powyższe propozycje sekretarza generalnego ONZ przedstawione Radzie Bezpieczeństwa zostały zaakceptowane przez nią w rezolucji nr 341 z 27 października 1973 r. Następnie sekretarz generalny podjął odpowiednie konsultacje z rządami 7 państw w celu ustalenia kontyngentów wojsk do doraźnych sił zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie, a mianowicie z: Ghaną (Afryka), Indonezją i Nepalem (Azja), Panamą i Peru (Ameryka Łacińska), Polską (Europa Wschodnia) i Kanadą, przy czym Polska i Kanada miała być państwami odpowiedzialnymi za logistykę. Władze polskie 4 listopada 1973 r.[18] podjęły decyzję o skierowaniu jednostki Wojska Polskiego do składu doraźnych sił zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie, mających nazwę *United Nations Emergency Forces* (UNEF II)[19]. Natomiast od 31 maja 1974 r. część tychże sił zbrojnych na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 350 rozlokowano w strefie buforowej między Syrią a Izraelem na Wzgórzach Golan i tam mają one nazwę *United Nations Disengagement Observer Force* (UNDOF). Od 19 marca 1978 r. na podstawie rezolucji nr 426 Rady Bezpieczeństwa działają w Libanie tymczasowe siły zbrojne ONZ, które tam mają nazwę *United Nations Interim Force in Lebanon.*

[18] „Trybuna Ludu" 1973, nr 262.

[19] J. Rzymanek: Funkcje Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ a władza terytorialna państwa przyjmującego, WPP 1979, nr 2, s. 158—169.

4. Zasady prawne funkcjonowania doraźnych sił zbrojnych ONZ

Zasady pełnienia służby w doraźnych siłach zbrojnych ONZ normują przepisy wydane przez sekretarza generalnego już 20 lutego 1957 r. w wykonaniu pkt 7 rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 1001 (ES-I), uchwalonej na sesji nadzwyczajnej 7 listopada 1956 r.[20] Przepisy te weszły w życie w postaci regulaminu 1 marca 1957 r. [21].

Regulamin ten składa się z 44 punktów ujętych w sześciu rozdziałach.

W rozdziale I określony został tryb wydawania przepisów, co pozostawiono w gestii sekretarza generalnego ONZ, natomiast uprawnienia w zakresie wydawania rozkazów przyznano dowódcy tych sił zbrojnych, który podlega bezpośrednio sekretarzowi generalnemu ONZ. Podano tutaj definicje takich pojęć, jak „dowódca doraźnych sił zbrojnych ONZ", „dowództwo", „członek doraźnych sił zbrojnych ONZ", „państwo uczestniczące" („władze państwa uczestniczącego"), „państwo-gospodarz" („rząd-gospodarz").

Rozdział II określa międzynarodowy charakter doraźnych sił zbrojnych ONZ. W pkt 6 powiedziano, że członkowie doraźnych sił zbrojnych pozostają w służbie wojskowej swoich krajów, a polecenia dowódcy doraźnych sił zbrojnych ONZ wykonują poprzez łańcuch ogniw rozkazodawczych. Żołnierze posługują się flagą ONZ i wszystkie środki transportu mają oznaczenie i rejestrację ONZ. Natomiast umundurowanie i dystynkcje określane są przez dowódcę doraźnych sił zbrojnych ONZ. Członkowie tych sił zbrojnych jako osoby wchodzące w skład organu pomocniczego ONZ korzystają z przywilejów i immunitetów ONZ [22]. Obejmują one ochronę nietykalności osobistej, majątku, funduszów i dóbr oraz środków wykorzystywanych przez członków państwa uczestniczącego na terenie państwa-gospodarza.

[20] UN Doc. A/RES/395.

[21] The United Nations Emergency Force (oprac. E. Lauterpacht), Londyn 1960, s. 34—43; ZD 1957, nr 2, poz. 32.

[22] Odpowiednie unormowania zawiera konwencja z 13 lutego 1946 r. dotycząca przywilejów i immunitetów Narodów Zjednoczonych zatwierdzona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1948 r., nr 39, poz. 286).

W rozdziale III określono zakres uprawnień rozkazodawczych dowódcy doraźnych sił zbrojnych ONZ w stosunku do oddziałów, podlegających jego rozkazom, co realizowane jest za pośrednictwem oficerów wchodzących w skład dowództwa i dowódców narodowych kontyngentów wojskowych poszczególnych państw uczestniczących. Meldunki w zakresie postępowania dyscyplinarnego powinny być przedstawiane dowódcy doraźnych sił zbrojnych ONZ, który może się konsultować z dowódcą narodowego kontyngentu i w razie konieczności z władzami zainteresowanego państwa, chociaż zapewnienie porządku i dyscypliny całkowicie spoczywa na dowódcach narodowych kontyngentów. W pkt 14 przewidziano funkcjonowanie policji wojskowej, która może być w każdym obozie, instytucji lub miejscach dyslokacji. Policja wojskowa ma utrzymywać dyscyplinę i porządek wojskowy wśród członków doraźnych sił zbrojnych ONZ, w związku z czym ma prawo do aresztowań, co w niczym nie umniejsza tych uprawnień przysługujących dowódcom narodowych kontyngentów [23].

Rozdział IV zawiera unormowania administracyjne, wykonawcze i finansowe. Podstawowe zagadnienia dotyczące zarządzania administracyjnego i finansowego należą do sekretarza generalnego ONZ, który uprawniony jest do zawierania porozumień lub umów z rządami w sprawach doraźnych sił zbrojnych. Natomiast dowódca sił zbrojnych wykonuje i realizuje te porozumienia, w związku z czym jest uprawniony do tworzenia ośrodków o charakterze operacyjno-wojskowym i logistycznym (zaopatrzeniowych), jeżeli uzna za niezbędne funkcjonowanie takich ośrodków. Oficerowie państw uczestniczących korzystają z przywilejów i immunitetów, co oznacza przyrównanie ich do kategorii rzeczoznawców wysyłanych w sprawach ONZ, a dowódca doraźnych sił zbrojnych ma jeszcze dodatkowo prawo do przywilejów i udogodnień przysługujących sekretarzowi generalnemu ONZ i podsekretarzom. Pracownicy Sekretariatu ONZ w razie oddelegowania do służby w doraźnych siłach zbrojnych podlegają dowódcy tych sił zbrojnych i korzystają z przysługujących pracownikom ONZ przywilejów i immunitetów. Dowódca może również rekrutować personel lokalny, i wówczas osoby te mają być zatrudnione stosownie do obowiązującej lokal-

[23] Do składu policji wojskowej UNEF II i UNDOF na Bliskim Wschodzie weszli również żołnierze kontyngentu Sił Zbrojnych PRL.

nie praktyki i zwyczajów, lecz nie korzystają one z immunitetów, z jednym wszakże wyjątkiem, że nie podlegają one sądom lokalnym za czynności dokonywane w charakterze urzędowym, w tym za wypowiedzi ustne lub na piśmie (§ 18 lit. a konwencji o przywilejach i immunitetach ONZ).

W sprawach zakwaterowania i wyżywienia dowódca doraźnych sił zbrojnych może prowadzić negocjacje z rządami i prywatnymi dostawcami i może na potrzeby wojska organizować instytucje usługowe. W gestii dowódcy pozostaje organizowanie logistyki obejmującej transport, łączność, dostawy, korespondencję, konserwację sprzętu i remonty, usługi medyczne, dentystyczne i sanitarne. Może też zawierać kontrakty na wykonanie tych zadań. Natomiast w zakresie informacji publicznej i kontaktów z ośrodkami informacji dowódca postępuje zgodnie z polityką określoną przez sekretarza generalnego ONZ.

Rozdział V zawiera podstawowe prawa i obowiązki członków doraźnych sił zbrojnych ONZ. Znajduje się tutaj szereg istotnych postanowień. Tak np. w odniesieniu do prawa lokalnego obowiązującego na obszarze państwa-gospodarza sformułowane zostało zalecenie unikania wszelkiej działalności politycznej lub innej, która byłaby niezgodna z międzynarodowym charakterem sił zbrojnych, lecz z drugiej znów strony zaznaczono, że członkowie tych sił zbrojnych korzystają z ochrony prawnej ONZ jako funkcjonariusze tej organizacji. W toku wykonywania swoich obowiązków członkowie doraźnych sił zbrojnych podlegają jedynie dowódcy tych sił, i to za pośrednictwem określonych ogniw dowodzenia. Istnieje obowiązek zachowywania dyskrecji i nieprzekazywania informacji w sprawach służbowych, jeżeli nie zostały one opublikowane. Obowiązek ten trwa również po zakończeniu służby w doraźnych siłach zbrojnych. Bardzo dobitnie sformułowany został zakaz, że nie wolno przyjmować od nikogo ze źródeł zewnętrznych żadnego uhonorowania, odznaczenia, korzyści, podarunku lub wynagrodzenia, które byłyby niezgodne ze statusem jednostki wojskowej i funkcjami członka doraźnych sił zbrojnych ONZ.

Bardzo ważne są unormowania sformułowane w pkt 34 regulaminu dotyczące jurysdykcji sądowej. Tak np. w zakresie odpowiedzialności karnej i cywilnej członkowie doraźnych sił zbrojnych ONZ podlegają wyłącznie sądownictwu swoich własnych krajów oraz są wyłączeni

spod sądownictwa karnego i cywilnego państwa-gospodarza. Obowiązek pociągania do odpowiedzialności karnej spoczywa na władzach państwa uczestniczącego i dowódcach narodowych kontyngentów.

Jeśli zaś chodzi o przepisy wojskowe, to członkowie doraźnych sił zbrojnych podlegają prawom swoich państw bez umniejszania obowiązków wynikających z zasad regulaminu doraźnych sił zbrojnych ONZ i innych przepisów z nich wynikających.

Spory między członkami doraźnych sił zbrojnych powinny być rozstrzygane w takim trybie, jaki uzna za niezbędny sekretarz generalny ONZ, który może powołać jedną lub kilka komisji arbitrażowych, przy czym określenie zakresu spraw i trybu ich rozpatrywania należy do sekretarza.

Dalsza grupa postanowień tego rodzaju dotyczy spraw osobowych i ułatwień celnych oraz wymiany pieniędzy na zasadach przewidzianych w stosunkach pomiędzy państwem-gospodarzem i ONZ. Określone jest posiadanie legitymacji służbowych, które w żadnym wypadku nie mogą być odebrane ani oddane nikomu. Przewidziane są dokumenty uprawniające do prowadzenia pojazdów mechanicznych. Jeżeli natomiast chodzi o uposażenie, to regulowane jest na zasadach porozumień międzynarodowych, przy czym oprócz uposażenia może być przyznawany przez dowódcę doraźnych sił zbrojnych ONZ na podstawie jego decyzji dodatek za służbę zagraniczną w wysokości jednego dolara USA dziennie, płacony przez ONZ, podczas gdy uposażenie oraz wypłaty z tytułu odszkodowań chorobowych czy z powodu śmierci regulowane są przez państwa uczestniczące. Przewidziane są także urlopy i przepustki, a nawet w wyjątkowych przypadkach towarzyszenie rodzin, gdy uzna to za zasadne dowódca doraźnych sił zbrojnych. Awanse zastrzeżone zostały do decyzji rządów państw uczestniczących.

W rozdziale VI znajduje się tylko przepis zobowiązujący członków doraźnych sił zbrojnych do przestrzegania zasad i ducha ogólnych konwencji dotyczących zachowania się personelu wojskowego, co można rozumieć jako zalecenie przestrzegania zasad międzynarodowego prawa wojennego.

Rozdział VII

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KARNE

1. Rozwój międzynarodowego prawa karnego

Katalog przestępstw wojennych ustalony po I wojnie światowej

W toku I wojny światowej państwa koalicji antyniemieckiej ustanowiły komisje śledcze, które zbierały materiały dotyczące przestępnego zachowania się Niemców, w celu pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawców winnych popełnienia przestępstw wojennych. W związku z tym 25 stycznia 1919 r. w Paryżu powołany został przez Wstępną Konferencję Pokojową jej organ wykonawczy — „Komitet Piętnastu", którego zadaniem było ustalenie listy (katalogu) przestępstw wojennych. Komitet ustalił następujący katalog przestępstw wojennych: 1) morderstwa, zabójstwa masowe i systematyczny terror, 2) zabijanie zakładników, 3) torturowanie osób cywilnych, 4) rozmyślne głodzenie ludności cywilnej, 5) akty gwałtu wszelkiego rodzaju, 6) przymusowa prostytucja, 7) deportacja ludności cywilnej, 8) internowanie ludności cywilnej w nieludzkich warunkach, 9) praca przymusowa na rzecz nieprzyjaciela, 10) dążenie do uzurpowania sobie władzy suwerena podczas okupacji wojennej, 11) przymusowy pobór rekruta na obszarach okupowanych, 12) dążenie do pozbawienia obywatelstwa ludności obszarów okupowanych, 13) rabunek mienia, 14) nielegalne rekwizycje i kontrybucje, 15) niszczenie własności, rozmyślne jej uszkadzanie i pustoszenie, 16) dewaluowanie pieniądza, bicie fałszywej monety, 17) nakładanie kar zbiorowych, 18) rozmyślne bombardowanie miast otwartych, 19) niszczenie pomników i budowli o wartości historycznej albo służących celom dobroczynnym, 20) zatapianie statków handlowych i pasażerskich bez uprzedniego ostrzeżenia i podjęcia środków ratowniczych, 21) zatapianie statków rybackich, 22) rozmyślne bombardowanie szpitali, 23) naruszenie przepisów o Czerwonym Krzyżu, 24) używanie gazów trujących, 25) atakowanie i zatapianie statków szpitalnych,

26) użycie zabronionych rodzajów pocisków, 27) odmowa brania jeńców (odmowa dawania pardonu), 28) złe traktowanie jeńców, 29) używanie jeńców do pracy przymusowej zabronionej prawem międzynarodowym, 30) nadużywanie białej flagi i 31) zatruwanie studzien [1].

Za popełnienie tych przestępstw przewidziano ustanowienie międzynarodowej odpowiedzialności karnej. Traktat wersalski z 29 czerwca 1919 r. przewidywał pociągnięcie do odpowiedzialności karnej przed sądami alianckimi przestępców wojennych. Dla osądzenia eks-cesarza Wilhelma II Hohenzollerna miał być ustanowiony specjalny trybunał międzynarodowy składający się 5 sędziów mianowanych po jednym z głównych mocarstw sprzymierzonych (USA, Anglia, Francja, Włochy i Japonia). Sprawcy przestępstw popełnionych przeciwko obywatelom kilku mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych [2] mieli być postawieni przed trybunały wojskowe złożone z sędziów trybunałów wojskowych tychże mocarstw.

Lista przestępców wojennych, którym zarzucano dokonanie zbrodni wojennych, obejmowała 900 osób, w tym wiele czołowych osobistości niemieckich. Poszczególne państwa domagały się wydania osób podejrzanych o popełnienie przestępstw: Francja — 344, Anglia — 97, Polska — 51, Rumunia — 41, Włochy — 29 i Jugosławia — 4. Jednakże sprzeciw Niemiec po podpisaniu traktatu pokojowego oraz ukrycie się eks-cesarza w Holandii doprowadziły do zaniechania postępowania w sprawie międzynarodowej odpowiedzialności karnej. Na propozycję Niemiec alianci wyrazili zgodę na rozpatrzenie spraw niemieckich przestępców wojennych przez sąd niemiecki — Sąd Rzeszy w Lipsku. Kiedy jednak doszło w 1920 r. do rozpoznawania tych spraw, zaledwie 9 z nich przeprowadzono w obecności obserwatorów alianckich, z tego tylko w pięciu sprawach zapadły wyroki skazujące, i to na rażąco łagodne kary za ciężkie przestępstwa (od 6 miesięcy do 4 lat więzienia). W pozostałych zaś czterech sprawach wydane zostały wyroki uniewinniające lub uwalniające od kary. Wzburzeni takim sposobem rozpoznawania spraw obserwatorzy zagraniczni opuścili sąd na znak protestu, a sąd

[1] T. Cyprian, J. Sawicki: Prawo norymberskie, Warszawa 1948, s. 8—9.

[2] Oprócz 5 głównych mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych były jeszcze 22 państwa, które występowały jako mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone (Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200).

rozpoznał wszystkie pozostałe sprawy, wydając w nich orzeczenie umarzające postępowanie karne. Rozpoznawanie tych spraw zyskało sobie nazwę „parodii lipskiej" i wywołało oburzenie światowej opinii publicznej.

Projekt międzynarodowego kodeksu karnego

Z polecenia Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego (Association International de Droit Pénal) opracowany został w 1935 r. przez V. Pellę projekt międzynarodowego kodeksu karnego [3].

W projekcie tym przewidywano ustanowienie odpowiedzialności karnej: a) państwa; b) osób prawnych (organizacji) nie będących państwem i c) osób fizycznych. Oczywiście taka koncepcja podmiotów odpowiedzialności karnej zawierała istotne novum, ponieważ krajowe powszechne kodeksy karne ograniczają się tylko do podmiotów wymienionych pod lit. c. W związku z tym przewidziane zostały osobne kategorie przestępstw dla podmiotów wymienionych pod lit. a i b oraz odmienne dla podmiotów wymienionych pod lit. c.

Pierwszą kategorię przestępstw międzynarodowych miały stanowić: 1) zbrodnie wojny (agresji), 2) wyrób i sprzedaż broni zakazanej, 3) tworzenie armii ponad dozwolony kontyngent, 4) eksterminacja lub prześladowanie, 5) pozostawianie w bezkarności działań na własnym terytorium podjętych przeciw innym państwom, 6) tolerowanie terroryzmu lub sabotażu, 7) ingerencja w sprawy innego państwa, 8) groźba użycia siły, 9) demonstracje zbrojne, 10) naruszenie immunitetu międzynarodowego, 11) podrabianie cudzej monety i 12) inne akcje mogące zakłócić stosunki pokojowe.

Drugą kategorię przestępstw popełnianych przez osoby fizyczne miały stanowić: 1) przestępstwa odnoszące się do państwa, a popełnione przez osoby sprawujące władzę, 2) podburzanie do popełnienia wyżej wymienionych przestępstw, 3) udzielanie pomocy bandom zbrojnym, 4) przestępstwa popełnione w związku z produkcją i handlem bronią, 5) rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości lub fałszywych dokumentów mogących spowodować konflikt, 6) wywoływanie sztucznych incydentów podburzających przeciwko innemu

[3] „Revue internationale de droit pénal" 1935, nr 4, s. 366—369; T. Cyprian, J. Sawicki: op. cit., s. 43—44.

państwu, 7) nadużywanie immunitetu do przestępstw wyżej wymienionych, 8) samowolny eksport broni i amunicji, 9) zbrodnie wojenne i 10) inne przestępstwa mogące zakłócić stosunki pokojowe.

Jakkolwiek projekt tego kodeksu nie przeistoczył się w akt prawny o mocy wiążącej, to jednak nie pozostał on bez znaczenia dla ugruntowania się w społeczności międzynarodowej przekonania o potrzebie ustanowienia zasad odpowiedzialności karnej w skali międzynarodowej.

Projekt konwencji o zwalczaniu terroryzmu

Po dokonanym w 1934 r. zamachu terrorystycznym na króla jugosłowiańskiego Aleksandra i premiera Francji Bartou w Marsylii, podjęto starania ustanowienia odpowiedzialności międzynarodowej o charakterze karnym za działalność terrorystyczną. Wysiłki te uwieńczone zostały opracowaniem w 1937 r. konwencji genewskiej o zapobieganiu i zwalczaniu terroryzmu. Konwencja ta przewidywała międzynarodową odpowiedzialność karną za następujące czyny osób fizycznych: 1) targnięcia się na życie lub zdrowie głów państwa albo osób pozostających w służbie państwowej lub publicznej, 2) akty dywersyjne przeciw własności państwowej lub społecznej, 3) działania powodujące niebezpieczeństwo dla życia szeregu osób, 4) przygotowanie, ochranianie względnie zaopatrywanie kogokolwiek w broń lub inne środki terroryzmu, 5) podrabianie, wprowadzanie do użytku lub odstępowanie fałszywych dowodów osobistych lub innych równorzędnych dokumentów, 6) przygotowanie aktu terrorystycznego, podżeganie do terroryzmu lub udzielanie jakiejkolwiek pomocy terrorystom.

Konwencja przewidywała utworzenie stałego międzynarodowego trybunału karnego w Hadze, który byłby uprawniony do rozpoznawania spraw o zamachy terrorystyczne w stosunku do wszystkich sprawców niezależnie od miejsca popełnienia przestępstwa. Przewidywano w niej również zasady ekstradycji (wydawania) przestępców, a jeżeli wydawanie przestępców nie ma zastosowania w wewnętrznym ustawodawstwie, zobowiązywano do skazywania niezależnie od miejsca popełnienia przestępstwa; określono bezpośredni tryb współdziałania między instytucjami centralnymi w zwalczaniu terroryzmu.

Konwencja ta została podpisana w dniu 16 listopada 1937 r.

w Genewie, lecz nie uzyskała wymaganej ilości ratyfikacji do czasu wybuchu II wojny światowej, w związku z czym nie weszła w życie, pozostając niejako w sferze projektu.

Projekt międzynarodowego kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości

Zgodnie z rezolucją Zgromadzenia Ogólnego NZ z 21 listopada 1947 r. opracowany został w Komisji VI Prawa Międzynarodowego NZ projekt międzynarodowego kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości.

Artykuł 1 projektu głosi: „Przestępstwa przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, określone w niniejszym kodeksie, są przestępstwami międzynarodowymi, za które odpowiedzialne osoby podlegają karze". Przestępstwa te najczęściej są nazywane zwięźle przestępstwami przeciwko ludzkości, najpełniejszy ich zestaw daje art. 2, który wylicza następujące czyny:

„1) każdy akt agresji włącznie z zastosowaniem przez władze jakiegokolwiek państwa siły zbrojnej przeciwko innemu państwu w jakimkolwiek celu oprócz narodowej lub zbiorowej samoobrony albo wykonania decyzji lub zalecenia uprawnionego organu Narodów Zjednoczonych;

2) każda groźba władzy jakiegokolwiek państwa o zastosowaniu agresji przeciwko innemu państwu;

3) przygotowanie przez władze jakiegokolwiek państwa zastosowania siły przeciwko innemu państwu w jakimkolwiek celu oprócz narodowej lub zbiorowej samoobrony albo wykonania decyzji lub zalecenia uprawnionego organu Narodów Zjednocznych;

4) organizowanie przez władze jakiegokolwiek państwa lub popieranie organizowania zbrojnych band na własnym terytorium lub na jakimkolwiek innym terytorium dla wtargnięcia na terytorium innego państwa albo zezwolenie na organizowanie takich band na własnym terytorium, albo zezwolenie na wykorzystanie przez takie bandy jego terytorium jako bazy operacyjnej lub jako punktu wyjścia wtargnięcia na terytorium innego państwa, a także bezpośredni udział w takim wtargnięciu lub jego wsparcie;

5) prowadzenie lub popieranie przez władze jakiegokolwiek państwa działalności obliczonej na wywołanie zamieszek w innym pań-

stwie albo zezwolenie przez władze jakiegokolwiek państwa na prowadzenie zorganizowanej działalności obliczonej na wywołanie zamieszek w innym państwie;

6) prowadzenie lub popieranie przez władze jakiegokolwiek państwa działalności terrorystycznej w innym państwie lub zezwolenie przez władze jakiegokolwiek państwa na prowadzenie zorganizowanej działalności obliczonej na dokonywanie aktów terroru w innym państwie;

7) działania władz jakiegokolwiek państwa naruszające obowiązki wynikające z jakiejkolwiek umowy międzynarodowej, która ma na celu zabezpieczenie pokoju międzynarodowego i bezpieczeństwa przez redukcję lub ograniczenie zbrojeń, przygotowań wojennych, umocnień i innych ograniczeń o podobnym charakterze;

8) aneksja przez władze jakiegokolwiek państwa terytorium, należącego do innego państwa, za pomocą działań sprzecznych z prawem międzynarodowym;

9) ingerencja władz jakiegokolwiek państwa w wewnętrzne lub zagraniczne sprawy innego państwa przy użyciu przemocy o charakterze ekonomicznym lub politycznym w celu narzucenia swojej woli dla uzyskania w ten sposób jakichkolwiek korzyści;

10) działania władz jakiegokolwiek państwa lub osób prywatnych, popełniane w zamiarze wyniszczenia całkowitego lub częściowego jakiejkolwiek grupy narodowościowej, rasowej lub religijnej jako takiej...;

11) nieludzkie czyny: zabójstwa, eksterminacja, obracanie w niewolników, deportacje i prześladowania, popełniane w stosunku do jakiejkolwiek ludności cywilnej ze względów politycznych, rasowych, religijnych lub «kulturalnych» przez władze jakiegokolwiek państwa lub osoby prywatne działające z namowy lub przyzwolenia tych władz;

12) działania naruszające prawa lub zwyczaje wojny" [4].

Projekt tego kodeksu przewiduje również odpowiedzialność karną za zmowę mającą na celu popełnienie któregokolwiek z wymienio-

[4] Report of the Committee on International Criminal Jurisdiction, U. N. General Assembly, Official Records, Seventh Session, Suplement nr 11 (A/2136), 1952, s. 1 i nast.; G. O. W. Mueller, E. M. Wise: International Criminal Law, South Hackensnack, N. J. 1965, s. 594—596.

nych przestępstw oraz podżeganie, współuczestnictwo i usiłowanie popełnienia któregokolwiek z tych przestępstw.

Chociaż w projekcie tym jest mowa o działaniach „władz jakiegokolwiek państwa", to jednak przewidziano odpowiedzialność karną nie tylko władz, lecz osób urzędowych sprawujących władzę, a więc osób fizycznych, czyli inaczej niż przewidywał to projekt międzynarodowego kodeksu karnego opracowany przez Pellę w 1935 r., w którym była mowa o międzynarodowej odpowiedzialności karnej państwa, organizacji nie będących państwem i osób fizycznych. Międzynarodowa odpowiedzialność karna państw jest mało realna, natomiast możliwe są sankcje innego rodzaju niż karne, a mianowicie polityczne i ekonomiczne jako zbiorowa reakcja państw na naruszenie zasad prawa międzynarodowego. Prace nad tym projektem pozostają w impasie od 1954 r. z uwagi na brak zgodności poglądów.

2. Prawo norymberskie

Etapy rozwoju prawa norymberskiego

Koncepcja ustanowienia i zrealizowania zasad międzynarodowej odpowiedzialności karnej ugruntowała się w toku II wojny światowej jako reakcja na masowe zbrodnie hitlerowskie dokonywane z pogwałceniem elementarnych zasad prawa międzynarodowego.

Pierwszym krokiem w tym kierunku było wystosowanie 17 kwietnia 1940 r. w Londynie przez rządy Anglii, Francji i Polski apelu do światowej opinii publicznej, zatytułowanego „do sumienia świata", w którym podano do publicznej wiadomości fakty dokonywania przez Niemcy hitlerowskie masowych zbrodni na ludności polskiej i potępiono tę zbrodniczą działalność, podkreślając nieuchronność odpowiedzialności za tego rodzaju zbrodnie międzynarodowe na obszarach okupowanych.

Następnie 25 października 1941 r. na spotkaniu prezydenta USA Roosevelta z premierem Wielkiej Brytanii Churchillem wydane zostało wspólne oświadczenie, że ukaranie przestępców wojennych będzie jednym z głównych celów prowadzonej II wojny światowej. Potwierdzenie tejże zasady sformułowane zostało w deklaracji lon-

dyńskiej z 13 stycznia 1942 r., ogłoszonej przez państwa koalicji antyhitlerowskiej [5]. W deklaracji tej zapowiedziano zorganizowanie międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości w stosunku do sprawców zbrodni wojennych. W deklaracji moskiewskiej z 30 października 1943 r. [6], ogłoszonej przez USA, Wielką Brytanię i ZSRR, zapowiedziano współpracę w ściganiu i wydawaniu przestępców wojennych tym państwom, na obszarze których dopuścili się oni przestępstw.

Realizację tych wszystkich zapowiedzi stanowiło porozumienie międzynarodowe podpisane 8 sierpnia 1945 r. w Londynie przez Anglię, Stany Zjednoczone, ZSRR i Francję w przedmiocie ścigania i karania przestępców wojennych Osi Europejskiej [7]. Integralną częścią tego porozumienia był dołączony do niego Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Trybunał ten rozpoznawał sprawę głównych zbrodniarzy hitlerowskich w Norymberdze w okresie od 20 listopada 1945 r. do 1 października 1946 r. i dlatego o normach prawa zastosowanych przez trybunał mówi się jako o „prawie norymberskim".

Zasady ogólne prawa norymberskiego

W Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego określone zostały ogólne zasady międzynarodowej odpowiedzialności karnej stosowane wraz z powszechnymi zasadami ogólnymi prawa karnego, a mianowicie:

a) Trybunał ustala sam rodzaje kar, które uzna za stosowne wymierzyć zbrodniarzom wojennym;

b) przywódcy, organizatorzy, podżegacze i wspólnicy, uczestniczący w układaniu lub wykonaniu wspólnego planu albo zmowy, odpowiadają za wszelkie czyny, których dopuścili się w związku z wykonywaniem takiego planu;

c) stanowisko urzędowe, czy to zwierzchnika państwowego czy to odpowiedzialnego funkcjonariusza rządowego, nie uwalnia od odpowiedzialności karnej ani nie może spowodować złagodzenia kary;

[5] Prawo międzynarodowe... (oprac. L. Gelberg), Warszawa 1954, t. III, s. 45—46.

[6] Tamże, s. 80—81.

[7] Polska przystąpiła do tego porozumienia 25 września 1945 r., a ratyfikacja nastąpiła 25 czerwca 1947 r. (Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 368).

d) okoliczność działania w wykonaniu rozkazu swego rządu lub swego zwierzchnika nie zwalnia oskarżonego od odpowiedzialności karnej, lecz jedynie może spowodować złagodzenie kary, jeżeli Trybunał uzna, że wymaga tego sprawiedliwość;

e) Trybunał może w toku orzekania o odpowiedzialności karnej przestępcy będącego członkiem grupy lub organizacji orzec w wyroku, że grupa ta lub organizacja, której osobnik był członkiem, stanowi organizację przestępczą, co powinno być uważane za udowodnione i wiążące dla sądów krajowych i okupacyjnych [8];

f) skazanie przez Trybunał nie wyłącza możliwości dodatkowego osądzenia przez sąd krajowy lub okupacyjny za inne zbrodnie.

Kategorie zbrodni międzynarodowych

Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego określił trzy kategorie przestępstw międzynarodowych o największym stopniu niebezpieczeństwa, do których zaliczył:

a) **zbrodnie przeciwko pokojowi** obejmujące planowanie, przygotowanie, wszczęcie lub prowadzenie wojny napastniczej albo wojny będącej pogwałceniem traktatów, porozumień lub gwarancji międzynarodowych, albo współudział w planie lub zmowie w celu dokonania jednego z tych czynów;

b) **zbrodnie wojenne** obejmujące pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych, wśród których nie wyczerpująco, lecz jedynie przykładowo, wymieniono: morderstwa, złe obchodzenie się lub deportacje na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru; mordowanie lub złe obchodzenie się z jeńcami lub osobami na morzu; zabijanie zakładników; rabunek własności publicznej lub prywatnej; bezmyślne burzenie osiedli, miast lub wsi albo spustoszenia nie usprawiedliwione koniecznością wojenną;

c) **zbrodnie przeciw ludzkości** obejmujące morderstwa, wytępianie, obracanie ludzi w niewolników, deportacje i inne czyny nieludzkie, których dopuszczono się przeciwko ludności cywilnej przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiejkolwiek

[8] Trybunał orzekł w wyroku, że organizacjami o charakterze przestępczym były: SS, Gestapo, SD i kierownictwo NSDAP.

zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji Trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano.

Zastosowanie prawa norymberskiego

Unormowania zawarte w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego stanowiły wzorzec do wydania przez Międzysojuszniczą Radę Kontroli Niemiec ustawy nr 10 z 20 grudnia 1945 r. o ukaraniu osób winnych popełnienia zbrodni wojennych, zbrodni przeciw pokojowi i zbrodni przeciw ludzkości. Również w całej pełni zastosowane zostały unormowania tego Statutu przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu, rozpoznający zbrodnie głównych japońskich przestępców wojennych.

W akcie oskarżenia sporządzonym przez komitet oskarżycieli — przedstawicieli 4 mocarstw (Anglii, USA, ZSRR i Francji) przeciwko głównym zbrodniarzom hitlerowskim postawiono zarzuty dokonania ogromnej liczby zbrodni, wśród których były: a) planowanie, przygotowanie, wszczęcie i prowadzenie wojen agresywnych, b) prowadzenie wojny totalnej bez przestrzegania obowiązujących metod walki i zasad okupacji wojennej, c) popełnianie zbrodni wojennych na polu walki, wobec jeńców wojennych i wobec ludności cywilnej na obszarach okupowanych, d) mordowanie lub znęcanie się nad jeńcami wojennymi i innymi członkami sił zbrojnych, e) branie zakładników i zabijanie ich, f) ludobójstwo i nakładanie kar zbiorowych. W wyniku przeprowadzonej rozprawy sądowej w okresie od 20 listopada 1945 r. do 1 października 1946 r. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze wydał wyrok orzekający o winie i karze 29 głównych przywódców hitlerowskich. Skazał 12 oskarżonych na karę śmierci, 3 na karę dożywotniego więzienia i 11 na kary długoletniego więzienia, tylko 3 osoby uniewinnił.

Zasady międzynarodowego prawa karnego określone przez Statut Trybunału Wojskowego i wyrok tego Trybunału przyjęte zostały do wiadomości w rezolucji nr 95 (I) z 11 grudnia 1946 r. Zgromadzenia Ogólnego NZ.

Zasady Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego zostały w całej rozciągłości zastosowane przez Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu, który utworzono 19 stycznia 1946 r. na podsta-

wie zarządzenia ówczesnego dowódcy naczelnego mocarstw sprzymierzonych na Dalekim Wschodzie na podstawie wielostronnego porozumienia w tej sprawie, zawartego między Chinami, Francją, Holandią, Kanadą, Nową Zelandią, USA, Wielką Brytanią, ZSRR i Australią, do których przyłączyły się także Indie i Filipiny. Trybunał ten przeprowadził w Tokio rozprawę sądową w dniach od 3 maja 1946 r. do 4 listopada 1948 r. w stosunku do 25 głównych sprawców zbrodni wojennych (polityków i generałów) oskarżonych o popełnienie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko pokojowi i ludzkości. Trybunał Wojskowy w Tokio skazał 7 oskarżonych na karę śmierci, 16 — na karę dożywotniego więzienia, 1 — na karę 20 lat więzienia i 1 — na karę 7 lat więzienia.

Utworzenie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Tokio i zastosowanie przezeń zasad zawartych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego przyjęte zostało do wiadomości z aprobatą we wspomnianej wyżej rezolucji nr 95 (I) z 11 grudnia 1946 r. Zgromadzenia Ogólnego NZ.

3. Współczesne zasady międzynarodowej odpowiedzialności karnej

Zakres przedmiotowy i źródła międzynarodowego prawa karnego

Obowiązujące międzynarodowe prawo karne stanowi wyspecjalizowaną dziedzinę kształtującą się na styku międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i prawa karnego.

Źródłami obowiązującego międzynarodowego prawa karnego są następujące akty prawa międzynarodowego:

1) konwencja ONZ z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9 i 10);
2) cztery konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171);
3) konwencja z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości (Dz. U. z 1970 r., nr 26, poz. 208);
4) konwencja z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186);

5) I protokół dodatkowy z 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych [9];
6) II protokół dodatkowy z 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych [10].

Zakres odpowiedzialności karnej

Międzynarodowa odpowiedzialność karna obejmuje zbrodnie międzynarodowe, które przemiennie bywają nazywane „ciężkimi naruszeniami", oraz przestępstwa stanowiące występki, które są nazywane „naruszeniami" międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Bliższe wyjaśnienie dotyczące określenia „ciężkie naruszenia" sformułowano w art. 85 ust. 4 i 5 I prot. dod., w przepisie tym bowiem powiedziano wyraźnie, że ciężkie naruszenia są zbrodniami wojennymi.

Zbrodnie międzynarodowe mogą być popełnione tylko umyślnie [11]. Oczywista również jest kwestia odpowiedzialności karnej z winy umyślnej za występki nazywane „naruszeniami", skoro we wszystkich ustawodawstwach karnych penalizowane są przede wszystkim czyny z winy umyślnej. Bezsporna jest także kwestia, że czyn można popełnić zarówno przez działanie, jak i przez zaniechanie [12].

Inaczej natomiast kształtuje się zakres odpowiedzialności karnej za występki z winy nieumyślnej, ponieważ penalizacja takich czynów we wszystkich ustawodawstwach karnych jest ustanawiana w wąskich ramach, sporadycznie i tylko wtedy, gdy konkretny przepis to przewiduje. Otóż jeden przypadek tego rodzaju odpowiedzialności karnej został ustanowiony w art. 86 ust. 2 i I prot. dod. Przepis ten przewiduje odpowiedzialność karną lub dyscyplinarną przełożonego za występek (naruszenie) swego podwładnego, gdy tenże przełożony wiedział lub mógł wnioskować w danych okolicznościach, że podwładny popełnia lub popełnił występek polegający na naru-

[9] Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 214—285.
[10] Tamże, s. 285—294.
[11] Patrz art. II konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9), art. 85 ust. 3 I prot. dod.
[12] Patrz art. 13 III KG, art. 11 ust. 1 i art. 86 ust. 1 I prot. dod.

szeniu międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i nie poczynił żadnych kroków w celu zapobieżenia takiemu naruszeniu lub w celu ukarania za nie. Jest to przypadek odpowiedzialności karnej z winy nieumyślnej (niedbalstwo) przez zaniechanie.

Z zakresem międzynarodowej odpowiedzialności karnej łączy się kwestia upowszechniania norm międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Chociaż znajomość norm prawa nie jest warunkiem *sine qua non* międzynarodowej odpowiedzialności karnej, to jednak zaleca się jak najszersze upowszechnianie tego prawa w przekonaniu, że będzie to sprzyjać jego przestrzeganiu. Teoretycznie można powiedzieć, że każda administracja państwowa powinna być zainteresowana zapoznawaniem szerokich kręgów swoich społeczeństw z treścią norm prawnych. Jednakże zainteresowanie to może być niekiedy większe w odniesieniu do norm prawa wewnątrzkrajowego, a mniejsze w odniesieniu do prawa międzynarodowego, ponieważ prawo wewnątrzkrajowe pochodzi bezpośrednio od organów krajowych, natomiast akty prawa międzynarodowego są zazwyczaj wynikiem kompromisowych uzgodnień i w stosunku do niektórych unormowań zgłaszane są czasami różne zastrzeżenia, które uwalniają umawiającą się stronę od określonych zobowiązań.

Niezależnie od zasad panujących w poszczególnych państwach w przedmiocie form zapoznawania *ex officio* ogółu ludności z unormowaniami prawnymi zamieszczono w niektórych aktach prawa międzynarodowego klauzule, które wyraźnie zobowiązują państwa-sygnatariusze do jak najszerszego rozpowszechniania tekstów tychże umów. Klauzule takie znajdują się również w głównych aktach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, do których zaliczane są cztery konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny, konwencja haska z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego i dwa protokoły dodatkowe z 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny. Gwarancje upowszechniania czterech konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny zawiera rezolucja XI poprzedzająca te konwencje. W rezolucji tej wskazano, że „każda z czterech konwencji genewskich zawiera postanowienia, zobowiązujące państwa, będące jej stronami, do jak najszerszego rozpowszechnienia w swoich krajach zarówno w czasie pokoju, jak i podczas wojny tekstów konwencji, a zwłaszcza włączenia ich studiowania

do programu szkolenia wojskowego i, o ile to możliwe, również do programów szkolenia cywilnego, aby w ten sposób zasady ich były znane całej ludności, a przede wszystkim członkom sił zbrojnych".

Z treścią tej rezolucji korespondują odpowiednie unormowania znajdujące się w czterech konwencjach genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny [13]. Przepisy tych konwencji powtarzają treść rezolucji XI oraz przewidują, że umawiające się strony prześlą sobie za pośrednictwem Szwajcarii urzędowe przekłady tekstów konwencji oraz ustawy i regulaminy, jakie uznają za stosowne wydać w celu zapewnienia ich wykonania. Podobne zobowiązania zostały sformułowane w rezolucji III dotyczącej konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego oraz w art. 25 i 26 tejże konwencji, z tą jednak różnicą, że przesłanie urzędowego przekładu konwencji ma być dokonane za pośrednictwem dyrektora generalnego UNESCO. Dalsze potwierdzenie tych samych zaleceń znalazło się w odpowiednich sformułowaniach dwóch prot. dod. z 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewkich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny [14].

Formy przestępstw międzynarodowych

Przestępstwa międzynarodowe mogą występować w tych samych formach, które są znane ustawodawstwom karnym wewnątrzkrajowym. Odpowiedzialność karna może być za sprawstwo odnoszące się do zindywidualizowanego czynu sprawcy, co w pełni dotyczy przestępstw międzynarodowych, bądź za wieloosobową konfigurację czynu przestępnego — współsprawstwo w postaci zmowy lub współudziału w przestępstwie [15]. Natomiast w aspekcie etapowego urzeczywistniania przestępstwa znane jest zarówno dokonanie, jak i usiłowanie, a także spotyka się przygotowanie do przestępstwa międzynarodowego jako odrębnej postaci czynu karalnego, pod względem zaś postaci zjawiskowych występuje podżeganie [16], a nie ma pomocnictwa, które mieści się w ramach współudziału.

[13] Są to: art. 47 i 48 I KG, art. 48 i 49 II KG, art. 127 i 128 III KG i art. 144 i 145 IV KG.

[14] Są to: art. 83 I prot. dod. i art. 19 II prot. dod.

[15] Patrz art. III konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.

[16] Tamże.

Przestępstwa międzynarodowe mają w swoich ramach wyodrębnione trzy kategorie zbrodni międzynarodowych: 1) zbrodnie przeciwko pokojowi [17], 2) zbrodnie wojenne i 3) zbrodnie ludobójstwa.

Okoliczności modalne przestępstw międzynarodowych

W odniesieniu do okoliczności modalnych przestępstw międzynarodowych nasuwa się spostrzeżenie o występowaniu podstawowych kategorii pojęć takich, jak „czas wojny" i „czas pokoju". Pojęcie „czas wojny" będzie z reguły cechą nieodłączną przestępstw wojennych, skoro popełnienie ich następuje podczas konfliktów zbrojnych. Ale już zbrodnie ludobójstwa mogą być popełniane zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny.

Następną cechą międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, a w nim międzynarodowej odpowiedzialności karnej, jest potraktowanie wydania rozkazu popełnienia zbrodni wojennej (ciężkiego naruszenia) jako równoznacznego z samym popełnieniem zbrodni wojennej, za co odpowiadają jednakowo rozkazodawca i wykonawca [18]. Unormowania tego rodzaju oznaczają, że w tych przypadkach relacji przełożony — podwładny nie zachodzi już potrzeba posługiwania się w odniesieniu do przełożonego konstrukcją podżegania do przestępstwa.

Unormowania międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych zawierają wiele charakterystycznych dlań okoliczności modalnych przestępstw wojennych, jak np. cel ataku, terytorium okupowane i in. Są one wyznacznikami zakresu penalizacji w tej dziedzinie odpowiedzialności karnej.

Nieprzedawnienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości

Wyrazem rozwoju współczesnych zasad odpowiedzialności karnej za przestępstwa międzynarodowe było uchwalenie z inicjatywy Polski na forum Zgromadzenia Ogólnego NZ konwencji z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojen-

[17] Dotychczas nie unormowane w żadnej konwencji.

[18] Problematyka ta jest unormowana w czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 r. i ochronie ofiar wojny (art. 49 I KG, art. 50 II KG, art. 129 III KG i art. 146 IV KG).

nych i zbrodni przeciw ludzkości (Dz. U. z 1970 r., nr 26, poz. 208).

Artykuł I tej konwencji stwierdza, że nie ulegają przedawnieniu dwie kategorie zbrodni międzynarodowych, niezależnie od daty ich popełnienia, a mianowicie zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości.

Do zbrodni wojennych w rozumieniu tej konwencji zaliczono czyny mające taką nazwę, które zostały określone w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 367), a także w szczególności „ciężkie naruszenia" wymienione w czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171).

Natomiast do grupy zbrodni przeciw ludzkości zaliczone zostały trzy rodzaje czynów popełnionych bądź w czasie wojny, bądź w czasie pokoju: a) zbrodnie przeciw ludzkości określone w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego; b) czyny polegające na wysiedlaniu wskutek zbrojnego ataku albo okupacji i nieludzkie czyny wynikające z polityki apartheidu; c) zbrodnia ludobójstwa określona w konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Nie ma znaczenia, czy czyny te stanowią naruszenia prawa wewnętrznego kraju, w którym zostały popełnione.

Artykuł II cyt. konwencji stanowi, że przepisy konwencji mają zastosowanie zarówno do przedstawicieli władz, jak i do osób prywatnych, i to nie tylko wobec sprawców, lecz także wobec współuczestników, podżegaczy albo uczestników spisku mającego na celu popełnianie tego rodzaju zbrodni, a także wobec przedstawicieli władz państwowych, którzy tolerowali popełnienie tych czynów.

Unormowanie w konwencji międzynarodowej zasady nieprzedawniania się zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości miało na celu zapewnienie powszechności stosowania tej zasady w odniesieniu do zbrodni międzynarodowych, które sformułowane zostały na podstawie prawa norymberskiego oraz później uchwalonych aktów międzynarodowych obejmujących międzynarodowe prawo karne. Konwencja odnosi się więc zarówno do unormowań, które były aktualne w momencie jej uchwalania, jak i na przyszłość. Dlatego odnosi się ona również do poszerzonego katalogu „ciężkich naruszeń" przewidzianych w art. 11 i 85 I prot. dod.

Zbrodnie przeciwko pokojowi

W obowiązujących unormowaniach międzynarodowych nie ma konwencyjnego określenia zbrodni przeciwko pokojowi, znane jest jedynie to pojęcie w odniesieniu do II wojny światowej sformułowane w międzynarodowym prawie norymberskim. Co prawda art. 5, ust. 2 definicji agresji z 14 grudnia 1974 r., wydanej w formie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ, *expressis verbis* stwierdza, że: „wojna agresywna jest zbrodnią przeciwko międzynarodowemu pokojowi", ale rezolucja nie ma takiej samej mocy, jak konwencja międzynarodowa. Wspomnieć też należy, że w konwencji o nieprzedawnianiu się zbrodni międzynarodowych nie podano unormowania dotyczącego zbrodni przeciwko pokojowi.

Przestępstwa (zbrodnie i występki) wojenne

Przestępstwa wojenne obejmujące zbrodnie i występki we współczesnym międzynarodowym prawie karnym określone zostały w sześciu aktach prawa międzynarodowego, a mianowicie: w czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny i w dwóch prot. dod. z 8 czerwca 1977 r. do tych konwencji.

Przy ustalaniu katalogu przestępstw wojennych należy mieć na uwadze, że niektóre z nich stypizowane zostały w sposób jednobrzmiący w kilku aktach prawnych, a inne nie powtarzają się.

Katalog zbrodni wojennych nazywanych ciężkimi naruszeniami przedstawia się następująco.

W czterech konwencjach genewskich z 1949 r. jako jednobrzmiące są następujące czyny [19]:

1) umyślne zabójstwo;
2) torturowanie lub nieludzkie traktowanie, w tym doświadczenia biologiczne;
3) umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkie uszkodzenia ciała lub zdrowia.

Dalszym czynem o jednakowym brzmieniu w I, II i IV KG [20] jest:

4) niszczenie lub przywłaszczanie sobie mienia, nie usprawiedli-

[19] Art. 50 I KG, art. 51 II KG, art. 130 III KG i art. 147 IV KG.
[20] Tamże.

wione koniecznością wojskową (wojenną) oraz dokonywane w szerokich rozmiarach, bezprawnie i samowolnie.

Również powtarza się w trzech aktach międzynarodowych, a mianowicie w III i IV KG oraz w I prot. dod.:

5) pozbawienie (jeńca lub osoby cywilnej) prawa bezstronnego sądzenia z zachowaniem gwarancji procesowych [21].

Natomiast w III KG oraz w I prot. dod. przewidziano następujące czyny:

6) zmuszanie (jeńca lub osoby cywilnej) do służby w siłach zbrojnych państwa nieprzyjacielskiego [22];
7) wszelkie bezprawne lub nie usprawiedliwione działanie lub zaniechanie stanowiące okaleczenia fizyczne albo doświadczenia medyczne lub naukowe albo pobieranie tkanki lub organów do transplantacji względem osób pozostających pod ochroną międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych [23].

Pozostałe wymienione niżej czyny występują już tylko w pojedynczych aktach prawnych [24]:

8) bezprawne deportacje lub przeniesienia;
9) bezprawne pozbawienie wolności;
10) branie zakładników;
11) czynienie ludności cywilnej celem ataku;
12) podejmowanie ataku bez rozróżnienia, dotykającego ludność cywilną lub dobra o charakterze cywilnym ze świadomością, że wywoła to straty w życiu ludzkim oraz szkody w dobrach cywilnych nadmierne w stosunku do konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej;
13) podejmowanie ataku przeciwko budowlom lub urządzeniom zawierającym siły niebezpieczne ze świadomością strat i szkód, jak w pkt 12;
14) czynienie celem ataku miejsc nie bronionych lub stref zdemilitaryzowanych;
15) czynienie celem ataku osoby, o której wiadomo, że jest niezdolna do walki;

[21] Patrz art. 130 III KG, art. 147 IV KG i art. 85 I prot. dod. Por. także M. Flemming: Prawa oskarżonego żołnierza przed sądem obcego państwa, WPP 1966, nr 1.

[22] Patrz przepisy wymienione w przyp. 21.

[23] Patrz art. 13 III KG i art. 11 I prot. dod.

[24] Czyny wymienione w pkt 8—10 przewiduje art. 147 IV KG, pozostałe zaś czyny wymienione w pkt 11—20 określa art. 85 I prot. dod.

16) wiarołomne nadużywanie międzynarodowych znaków ochronnych;
17) osiedlanie swojej ludności na obszarach okupowanych;
18) nie usprawiedliwione opóźnienie repatriacji jeńców lub osób cywilnych;
19) praktyka apartheidu lub znieważanie poniżające godność ludzką;
20) kierowanie ataków przeciwko pomnikom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego wyraźnie rozpoznanym, którym przyznana została szczególna ochrona międzynarodowa.

W odniesieniu do występków wojennych użyto sformułowań, że dane czyny są „zakazane", „zabronione" albo „nie wolno" czy „nie można" ich dokonywać, przy czym nie są one usystematyzowane, lecz występują w kontekście regulowanych zagadnień. Jeżeli niektóre z nich zyskały sobie w innych unormowaniach miano ciężkich naruszeń, to już nie są traktowane podwójnie jako występki i zbrodnie, lecz na zasadzie pochłaniania przez surowsze określenia — jako zbrodnie wojenne. Niektóre występki wojenne są określone w identyczny sposób w kilku przepisach, co zmniejsza odpowiednio ich katalog, natomiast inne są ujęte pojedynczo w różnych aktach prawa międzynarodowego.

Do ramowego katalogu występków wojennych zaliczyć należy:
1) używanie trucizny lub broni zatrutej albo broni chemicznej lub bakteriologicznej [25];
2) ogłaszanie, że nikomu nie będzie darowane życie, lub wydawanie rozkazu, by nikogo nie zostawić przy życiu, albo prowadzenie walki w taki sposób [26];
3) używanie broni, pocisków lub środków mogących powodować zbyteczne cierpienia [27];
4) bezprawne używanie flag albo międzynarodowych znaków (sygnałów) rozpoznawczych lub ochronnych [28];
5) ogłaszanie praw i roszczeń obywateli strony przeciwnej za wygasłe, zawieszone lub nie podlegające osądzeniu [29];

[25] Art. 23, lit. a RH i protokół genewski z 1925 r.
[26] Art. 23, lit. d RH i art. 40 I prot. dod. oraz art. 4, ust. 1 II prot. dod.
[27] Art. 23, lit. c RH i art. 35, ust. 2 I prot. dod.
[28] Art. 23, lit. f RH, art. 53 I KG, art. 54 II KG oraz art. 18, ust. 8, art. 38, ust. 1, art. 39, ust. 1 i 2, art. 68, ust. 8 I prot. dod.
[29] Art. 23, lit. h RH.

6) wydawanie atakującym na łup miast lub miejsc nawet zdobytych szturmem [30];
7) zmuszanie osób strony przeciwnej do udzielania informacji [31];
8) przymuszanie ludności terytoriów okupowanych do przysięgania na wierność państwu nieprzyjacielskiemu [32];
9) rabunek [33];
10) stosowanie kar zbiorowych [34];
11) stosowanie represaliów przeciwko: a) rannym, chorym, rozbitkom oraz materiałom sanitarnym [35], b) jeńcom wojennym [36], c) osobom cywilnym [37], d) dobrom kultury [38], e) dobrom niezbędnym dla przetrwania ludności cywilnej [39], f) środowisku naturalnemu [40] i g) budowlom i urządzeniom zawierającym niebezpieczne siły [41];
12) zmuszanie personelu medycznego lub duchownych zatrzymanych do wykonywania pracy nie mającej związku z ich misją lekarską lub religijną [42];
13) zatrzymywanie personelu sanitarnego stowarzyszenia kraju neutralnego [43];
14) niszczenie (umyślne) inwentarza lub składów formacji sanitarnych [44];
15) pozbawianie oznak personelu sanitarnego lub dystynkcji jeńca [45];
16) branie do niewoli personelu sanitarnego lub duchownych w czasie trwania ich służby na statkach szpitalnych [46];
17) osłanianie swojej obecności obecnością jeńców lub osób cywilnych [47];

[30] Art. 28 RH oraz art. 7 IX KH i art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[31] Art. 44 RH oraz art. 17 III KG, art. 31 IV KG i art. 16, ust. 3 I prot. dod.
[32] Art. 45 RH.
[33] Art. 47 RH i art. 33 IV KG.
[34] Art. 50 RH i art. 33 IV KG.
[35] Art. 46 I KG, art. 47 II KG i art. 20 I prot. dod.
[36] Art. 13 III KG.
[37] Art. 33 IV KG i art. 51, ust. 6 I prot. dod.
[38] Art. 53, lit. b I prot. dod.
[39] Art. 54, ust. 4 I prot. dod.
[40] Art. 55, ust. 2 I prot. dod.
[41] Art. 56, ust. 4 I prot. dod.
[42] Art. 28, lit. c I KG i art. 33, lit. c III KG.
[43] Art. 32 I KG.
[44] Art. 33 I KG.
[45] Art. 40, ust. 2 I KG, art. 42 II KG i art. 18 III KG.
[46] Art. 36 II KG.
[47] Art. 23 III KG i art. 28 IV KG.

18) czynienie przeszkód jeńcom w korzystaniu z badań lekarskich [48];
19) zmuszanie jeńców-oficerów do pracy [49];
20) zatrudnianie jeńców przy pracach szkodliwych lub upokarzających [50];
21) repatriowanie jeńca wbrew jego woli [51];
22) stosowanie kar cielesnych [52];
23) karanie za czyn nie popełniony osobiście [53];
24) zastraszanie lub działanie terrorystyczne [54];
25) zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie poniżające i upokarzające [55];
26) zachęcanie do dobrowolnego wstępowania przez ludność obszarów zajętych do nieprzyjacielskiej dlań armii [56];
27) zmiana sytuacji prawnej urzędników na terytorium okupowanym [57];
28) stosowanie metod lub środków, których celem jest wywołanie w wyniku prowadzenia wojny rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym [58];
29) atakowanie osób opuszczających ze spadochronem statek powietrzny niezdolny do lotu [59];
30) stosowanie wobec ludności cywilnej głodu jako metody prowadzenia wojny [60];
31) wywieranie aktów przemocy wobec ludności cywilnej [61];
32) niszczenie dóbr kultury [62];
33) używanie dóbr kultury dla wsparcia wysiłku wojskowego [63];

[48] Art. 30 III KG.
[49] Art. 49 III KG.
[50] Art. 52 III KG.
[51] Art. 109 III KG.
[52] Art. 75, ust. 2, lit. a pkt 3 I prot. dod., art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[53] Art. 33 IV KG.
[54] Art. 33 IV KG, art. 75, ust. 2, lit. e I prot. dod. i art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[55] Art. 3 I, II, III i IV KG, art. 75, ust. 2, lit. b I prot. dod. i art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[56] Art. 51 IV KG.
[57] Art. 54 IV KG.
[58] Art. 35, ust. 3 I prot. dod.
[59] Art. 42 I prot. dod.
[60] Art. 52, ust. 1 I prot. dod. i art. 14 II prot. dod.
[61] Art. 51, ust. 2 I prot. dod.
[62] Art. 53, lit. a I prot. dod. i art. 16 II prot. dod.
[63] Art. 53, lit. b I prot. dod. i art. 16 II prot. dod.

34) niszczenie dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej [64];
35) nieprzeciwdziałanie naruszeniu norm międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych [65];
36) gwałt [66];
37) zmuszanie do prostytucji [67];
38) wszelkie postacie zamachów na obyczajność [68];
39) wszelkie postacie niewolnictwa lub handlu niewolnikami [69];
40) grabież [70];
41) przeprowadzanie przez terytorium państwa neutralnego wojsk lub transportu wojskowego [71];
42) zakładanie na terenie państwa neutralnego stacji radiotelegraficznej lub używanie wszelkiej instalacji wojskowej tego rodzaju [72];
43) formowanie na terytorium państwa neutralnego oddziałów przeznaczonych do walki po którejkolwiek ze stron wojujących lub otwieranie biur werbunkowych [73];
44) bombardowanie z morza miejscowości jedynie z powodu ustawienia przed jej portem podwodnych min uderzeniowych [74];
45) podejmowanie na Antarktyce wszelkich przedsięwzięć o charakterze wojskowym [75];
46) dokonywanie na Antarktyce jakichkolwiek wybuchów jądrowych lub umieszczanie w tym rejonie odpadów promieniotwórczych [76];
47) zakładanie wojskowych baz, instalacji lub fortyfikacji na Księżycu lub innych ciałach niebieskich albo dokonywanie tam prób

[64] Art. 54, ust. 2 I prot. dod.
[65] Art. 86, ust. 2 I prot. dod.
[66] Art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[67] Art. 75, ust. 2, lit. b I prot. dod. i art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[68] Tamże.
[69] Art. 4, ust. 2 II prot. dod.
[70] Tamże.
[71] Art. 2 V KH.
[72] Art. 3 V KH.
[73] Art. 4 V KH.
[74] Art. 1 IX KH.
[75] Art. I, ust. 1 układu z 1 grudnia 1959 r. w sprawie Antarktydy (Dz. U. z 1961 r., nr 46, poz. 237).
[76] Art. V ust. 1 układu w sprawie Antarktydy.

z jakimikolwiek typami broni lub przeprowadzanie manewrów wojskowych [77];

48) umieszczanie broni jądrowej lub innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów lub w jego podłożu [78];

49) prowadzenie badań nad bronią bakteriologiczną (biologiczną) lub toksyczną albo ich produkcja i gromadzenie zapasów [79];

50) wykorzystywanie technik oddziaływania na środowisko naturalne w celach wojskowych lub innych wrogich celach [80];

Zbrodnie przeciw ludzkości

Pojęcie zbrodni przeciw ludzkości miało swoje pierwotne unormowanie międzynarodowe w art. VI, lit. c Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 367). Było ono ukierunkowane na zbrodnie tego rodzaju popełnione podczas II wojny światowej i w czasach ją poprzedzających.

Obecnie natomiast pojęcie zbrodni przeciw ludzkości ma zakres poszerzony. W konwencji z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości (Dz. U. z 1970 r., nr 26, poz. 208) do zbrodni przeciw ludzkości zaliczono oprócz wymienionych we wspomnianym prawie norymberskim jeszcze dwie kategorie czynów: a) ludobójstwo; b) wysiedlanie wskutek zbrojnego ataku lub okupacji i nieludzkie czyny wynikające z polityki apartheidu.

Pierwszy z tych czynów był już wcześniej określony jako zbrodnia międzynarodowa w konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Dz. U. z 1952 r. nr 2, poz. 9). A drugi rodzaj czynów uzyskał określenie zbrodni między-

[77] Art. IV układu z 27 stycznia 1967 r. o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi (Dz. U. z 1968 r., nr 14, poz. 82).

[78] Całokształt unormowań układu z 11 lutego 1971 r. o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz w jego podłożu (Dz. U. z 1972 r., nr 44, poz. 275).

[79] Całokształt unormowań konwencji z 10 kwietnia 1972 r. o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenie zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz ich zniszczeniu (Dz. U. z 1976 r., nr 1, poz. 1).

[80] Całokształt unormowań konwencji genewskiej z 18 maja 1977 r. o zakazie wykorzystywania technik oddziaływania na środowisko naturalne w celach wojskowych lub innych wrogich celach. Patrz Międzynarodowe prawo wojenne... (oprac. M. Flemming), s. 364—367.

narodowej dopiero w konwencji z 26 listopada 1968 r. Wcześniej bowiem wszelkiego rodzaju czyny stanowiące praktyki kolonialne, wynikające z polityki apartheidu, były tylko potępiane w rezolucjach nr 2184 (XXI) i nr 2202 (XXI) Zgromadzenia Ogólnego NZ. Natomiast bliższe sprecyzowanie istoty apartheidu jako zbrodni międzynarodowej zawarte jest w konwencji z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186). Oprócz tego czyn apartheidu został zamieszczony w katalogu zbrodni wojennych w art. 85, ust. 4, lit. c I prot. dod. W tej sytuacji więc wyłania się problem antynomii pozornej, a jej rozwiązanie daje interpretacja aktów prawnych, które określają czyny. Otóż z faktu, że apartheid uzyskał sprecyzowanie swojej istoty w odrębnej konwencji z 30 listopada 1973 r., wynika, iż późniejsze umieszczenie tego czynu na liście zbrodni wojennych może być objaśnione czynnikiem temporalnym (czasowym) okoliczności modalnych. Jeżeli więc czyn ten ma miejsce w czasie pokoju, to zachodzi zbrodnia przeciw ludzkości, a jeżeli w czasie wojny, to może być on kwalifikowany również jak zbrodnia wojenna.

Mając powyższe na uwadze, konstatujemy, że do określonych przez konwencje międzynarodowe zbrodni przeciw ludzkości zaliczyć należy: a) ludobójstwo i b) apartheid.

Konwencja z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, którą Polska ratyfikowała 14 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9 i 10), w art. I stwierdza, że ludobójstwo, popełnione zarówno w czasie pokoju, jak i podczas wojny, jest zbrodnią międzynarodową, która pozostaje w sprzeczności z prawem międzynarodowym, wobec czego umawiające się strony zobowiązują się zapobiegać popełnieniu tej zbrodni oraz karać jej sprawców.

Ludobójstwem w rozumieniu tej konwencji (art. II) jest czyn dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, a mianowicie:

a) zabójstwo członków grupy,

b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,

c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,

d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,

e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy.

Obok samoistnych typów ludobójstwa karalne są również wcześniejsze niż dokonanie stadia działania przestępnego — przygotowania jako zmowa w celu popełnienia ludobójstwa i usiłowanie popełnienia tej zbrodni, a także postacie zjawiskowe, jak bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia tej zbrodni lub współudział w ludobójstwie.

Unormowania prawa norymberskiego stały się wzorem do przyjęcia, że sprawcy ludobójstwa powinni być karani bez względu na to, czy są członkami rządu, funkcjonariuszami publicznymi, czy też osobami prywatnymi.

Konwencja z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186), którą Polska ratyfikowała 5 lutego 1976 r., w art. I stwierdza, że apartheid jest zbrodnią przeciwko ludzkości i że nieludzkie czyny wynikające z polityki i praktyki apartheidu oraz podobna doń segregacja i dyskryminacja rasowa są zbrodniami międzynarodowymi. Określenie istoty apartheidu zawiera art. II konwencji, który stanowi, że są to praktyki stosowane w Afryce Południowej polegające na tworzeniu lub utrzymywaniu przewagi jednej grupy rasowej nad inną grupą rasową i systematyczne ciemiężenie jej przez:

a) odmawianie prawa do życia i wolności osobistej przejawiające się w zabójstwie, wyrządzaniu krzywdy cielesnej lub umysłowej, poddawaniu torturom, okrutnemu nieludzkiemu i upokarzającemu traktowaniu albo karaniu, zatrzymywaniu i nielegalnym więzieniu;

b) rozmyślne narzucanie warunków życia mających spowodować całkowite lub częściowe wyniszczenie fizyczne;

c) podjęcie legislacyjnych lub innych środków naruszających wolność i podstawowe prawa człowieka, jak prawo do pracy, tworzenia legalnych związków zawodowych, prawo do nauki, opuszczania swego kraju i powrotu doń, prawo do obywatelstwa, swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania, prawo do wolności myśli i słowa oraz zrzeszania się;

d) podejmowanie środków, a w tym również legislacyjnych,

wprowadzających podział rasowy ludności oraz tworzenie wydzielonych rezerwatów, gett, zakaz zawierania małżeństw między osobami różnych grup rasowych lub wywłaszczanie nieruchomości należących do grupy rasowej albo jej członków;

e) wyzyskiwanie pracy członków grupy rasowej, a szczególnie poddawanie pracy przymusowej;

f) prześladowanie organizacji lub osób i pozbawianie ich podstawowych praw i wolności z tego powodu, że są przeciwnikami apartheidu.

Oprócz sprawców głównych tego rodzaju zbrodni podlegają również międzynarodowej odpowiedzialności karnej zarówno osoby, jak i członkowie organizacji oraz przedstawiciele państwa za dokonanie czynu, współdziałanie, uczestnictwo, podżeganie lub udział w spisku w celu popełnienia zbrodni apartheidu (art. III i IV cyt. konwencji).

4. Współczesne zasady międzynarodowego postępowania karnego

Kompetencje międzynarodowego trybunału karnego

Po rozpoznaniu spraw głównych zbrodniarzy wojennych z okresu II wojny światowej przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze i w Tokio nie ustanowiono już więcej na podstawie umów międzynarodowego trybunału wojskowego. Niemniej jednak określone zostały unormowania międzynarodowe, które przewidują takie możliwości.

Przedmiotową kompetencję międzynarodowego trybunału wojskowego wyznaczają jedynie zbrodnie międzynarodowe, natomiast występki międzynarodowe nie są nią objęte. W odniesieniu do niektórych zbrodni międzynarodowych przewidziano możliwość alternatywnych rozwiązań, a mianowicie rozpoznawania ich bądź przez sądy wewnątrzkrajowe państwa będącego stroną unormowań międzynarodowych, na którego obszarze popełniony został czyn, bądź przez międzynarodowy trybunał karny. Taką właśnie możliwość, uwzględniającą funkcjonowanie międzynarodowego trybunału karnego i jego kompetencji, jeżeli umawiające się strony ją przyjmą, przewidziano w odniesieniu do zbrodni ludobójstwa

w art. VI konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9) oraz w odniesieniu do zbrodni apartheidu w art. V konwencji z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186). Natomiast kompetencje organów sądowych w odniesieniu do zbrodni wojennych pozostawiono wyłącznie w gestii wewnątrzkrajowych sądów, z tym jednak zastrzeżeniem, że sądy te mogą rozpoznawać sprawy o ciężkie naruszenia (zbrodnie wojenne) niezależnie od obywatelstwa sprawcy, lecz z zachowaniem podstawowych gwarancji międzynarodowego postępowania karnego i wolności do obrony nie mniejszych niż przewidziane w art. 78, 87, 105—108 i 126 III KG oraz w art. 45 i 75 I prot. dod. i art. 4—6 II prot. dod.

Z zakresem kompetencji międzynarodowego trybunału karnego łączy się zagadnienie azylu terytorialnego. Jednakże przestępstwa (zbrodnie i występki) wojenne nie mają charakteru politycznego i dlatego w odniesieniu do nich istnieje pełna swoboda wydawania sprawców tych przestępstw państwu zainteresowanemu w ściganiu, jeżeli może ono przedstawić dostateczne dowody obciążające [81]. A więc może mieć miejsce ekstradycja, jeżeli państwo zatrzymujące samo nie jest zainteresowane w ściganiu. W odniesieniu do zbrodni przeciw ludzkości dla celów ekstradycji określono *expressis verbis*, że nie stanowią one przestępstw politycznych [82].

W międzynarodowej odpowiedzialności karnej zagadnienie ekstradycji uregulowane jest między poszczególnymi państwami, nie ma bowiem porozumienia ogólnomiędzynarodowego obejmującego tę problematykę.

Dodatkowe gwarancje procesowe w sprawach karnych o przestępstwa popełnione w związku z konfliktem zbrojnym

Dodatkowe gwarancje procesowe w sprawach karnych o przestępstwa popełnione w związku z konfliktem zbrojnym określono

[81] Patrz art. 49 I KG, art. 50 II KG, art. 129 III KG, art. 146 IV KG i art. 88 I prot. dod.

[82] Patrz art. VII konwencji z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9) i art. XI konwencji z 30 listopada 1973 r. o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 186).

w art. 45 i 75 I prot. dod. i w art. 6 II prot. dod. Odnoszą się one zarówno do osób, które brały udział w działaniach zbrojnych, jak i innych zatrzymanych, uwięzionych lub internowanych z powodu czynów związanych z konfliktem zbrojnym. Gwarancje te mają charakter subsydiarny, co oznacza, że stosuje się je wtedy, gdy korzystniejsze przepisy z III lub IV KG nie przyznają większej ochrony od nich. Są one następujące:

a) każda osoba powinna być niezwłocznie powiadomiona w zrozumiałym dla niej języku o powodach jej zatrzymania, uwięzienia lub internowania oraz powinna być zwolniona z chwilą ustania okoliczności to powodujących;

b) w stosunku do osoby winnej popełnienia przestępstwa skazanie może nastąpić i kara może być wykonana jedynie na mocy wyroku wydanego przez bezstronny i należycie ukonstytuowany sąd, który przestrzega ogólnie uznanych zasad postępowania sądowego;

c) postępowanie karne powinno przewidywać niezwłoczne powiadomienie oskarżonego o szczegółach zarzuconego mu przestępstwa i zapewnienie wszelkich praw oraz środków niezbędnych do jego obrony;

d) ukaranie za przestępstwo może nastąpić tylko na zasadzie osobistej odpowiedzialności karnej;

e) nikt nie powinien być oskarżony ani skazany za czyny, które nie stanowiły przestępstwa w chwili ich popełnienia; nie może być surowszej kary niż w chwili popełnienia przestępstwa, a jeżeli ustanowiono łagodniejszą karę, to sprawca powinien z niej skorzystać;

f) obowiązuje domniemanie niewinności, dopóki wina nie zostanie ustalona zgodnie z prawem;

g) każdy oskarżony ma prawo do tego, żeby rozpoznanie sprawy odbywało się w jego obecności;

h) nie wolno nikogo zmuszać do składania zeznań na swoją niekorzyść ani do przyznania się do winy;

i) każdy oskarżony w postępowaniu karnym ma prawo do zadawania pytań świadkom oskarżenia oraz sprowadzania świadków obrony i przesłuchania ich;

j) nikt nie może być ścigany ani skazany przez tę samą stronę

konfliktu za przestępstwo, które było przedmiotem prawomocnego orzeczenia uniewinniającego lub skazującego tę osobę według tego samego prawa i tej samej procedury;

k) każdy oskarżony ma prawo do tego, by wyrok został ogłoszony publicznie;

l) każdy skazany powinien być w chwili skazania pouczony o przysługujących mu sądowych i innych środkach odwoławczych oraz o terminach, w jakich można z nich skorzystać;

ł) kobiety zatrzymane powinny przebywać w pomieszczeniach oddzielnych od mężczyzn i pod nadzorem kobiet;

m) nie można orzekać kary śmierci w stosunku do osób, które nie miały 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa; kary tej nie wykonuje się wobec kobiet ciężarnych i matek małych dzieci;

n) ochrona prawna określona pod lit. a — ł powinna trwać aż do ostatecznego zwolnienia, repatriacji lub osiedlenia nawet po zakończeniu konfliktu zbrojnego;

o) po zakończeniu działań zbrojnych władze powinny dołożyć starań o objęcie szeroką amnestią osób zatrzymanych, uwięzionych lub internowanych z powodów związanych z konfliktem zbrojnym.

Klauzule specjalne w postępowaniu karnym o zbrodnie międzynarodowe

W art. 75 ust. 7 I prot. dod. sformułowano następujące postanowienie:

„7. W celu usunięcia wszelkich wątpliwości co do ścigania i sądzenia osób oskarżonych o zbrodnie wojenne lub zbrodnie przeciwko ludzkości powinny być stosowane następujące zasady:

a) osoby oskarżone o takie zbrodnie powinny być ścigane i osądzone stosownie do odpowiednich przepisów prawa międzynarodowego;

b) każda osoba, której nie przysługuje bardziej korzystne traktowanie w myśl Konwencji (genewskich z 1949 r. — przyp. *T. L.*) lub niniejszego protokołu, powinna być traktowana w sposób przewidziany przez niniejszy artykuł niezależnie od tego, czy zbrodnie, o jakie jest oskarżona, stanowią ciężkie naruszenia konwencji lub niniejszego protokołu, czy też nie".

Omówienie postanowień art. 75 I prot. dod. stanowi wyliczenie zasad gwarancji procesowych określonych pod lit. a—ł i n w pkt 4 niniejszego rozdziału.

Międzynarodowe formy ustalania faktów dotyczących zbrodni wojennych

Unormowania międzynarodowe przewidują możliwość powołania komisji do ustalania faktów dotyczących popełnienia zbrodni wojennych.

Artykuł 90 I prot. dod. przewiduje utworzenie międzynarodowej komisji do ustalania faktów dotyczących zbrodni wojennych złożonej z 15 członków odznaczających się wysoką moralnością i bezstronnością, gdy co najmniej 20 państw zgodzi się na uznanie jej właściwości do badania każdego faktu mającego stanowić ciężkie naruszenie (zbrodnię wojenną) postanowień konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny lub I prot. dod. z 1977 r. do tych konwencji albo inne ciężkie pogwałcenie tych aktów. Komisja ta składa się z członków reprezentujących tereny zbrodni i spełniających swoje funkcje we własnym imieniu. Wszystkie badania może przeprowadzać Izba tej Komisji w składzie 7 członków (5 spoza stron konfliktu, wyznaczonych przez przewodniczącego Komisji i po jednym wyznaczonym przez każdą stronę konfliktu spośród obywateli państw nie będących stronami konfliktu). Wszystkie zebrane dowody i sprawozdanie z wyników badań mają być podawane do wiadomości zainteresowanym stronom, lecz nie do publicznej wiadomości, chyba że wszystkie strony konfliktu zwrócą się o to. W razie niemożliwości zebrania dowodów dostatecznych dla bezstronnych i rzeczowych ustaleń należy podać powody takiej niemożności. Zainteresowane strony mają prawo wypowiadania się co do dowodów i sprawozdania z badań.

Zasady współpracy międzynarodowej w ściganiu sprawców zbrodni międzynarodowych

Zobowiązanie do ustanowienia wewnątrzkrajowych środków ustawodawczych lub jakichkolwiek innych, które będą konieczne do umożliwienia zgodnie z prawem międzynarodowym ekstradycji

zbrodniarzy wojennych lub zbrodniarzy przeciwko ludzkości, zamieszczono w art. III konwencji z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości [83]. Artykuł 88 I prot. dod. stanowi, że umawiające się strony powinny udzielać sobie możliwie najszerszej pomocy prawnej w postępowaniu karnym dotyczącym zbrodni wojennych. Powinny one współdziałać w ekstradycji i należycie rozważyć wniosek ekstradycyjny państwa, na którego terytorium zostało popełnione przestępstwo wojenne.

Zalecenia współpracy międzynarodowej w tej samej materii zawierają „Zasady współpracy międzynarodowej w ściganiu, aresztowaniu, ekstradycji i karaniu osób winnych popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości", które zostały określone w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 3074 (XXVIII) z 3 grudnia 1973 r. [84]. Istota tych zasad współpracy wyraża się szczególnie w następujących sformułowaniach:

„3. Państwa realizują współpracę wzajemną na zasadach dwu- lub wielostronnych w celu zwalczania i zapobiegania zbrodniom wojennym i zbrodniom przeciwko ludzkości oraz podejmą w tym celu odpowiednie środki wewnątrzkrajowe i międzynarodowe.

4. Państwa okażą sobie pomoc wzajemną w celu wykrycia, aresztowania i pociągnięcia do odpowiedzialności sądowej osób podejrzanych o popełnienie takich zbrodni, a w przypadku uznania ich winnymi — ukarania.

5. Osoby, co do których są dowody popełnienia przez nich zbrodni wojennych lub zbrodni przeciwko ludzkości, podlegają pociągnięciu do odpowiedzialności sądowej i w razie uznania ich winnymi skazaniu z reguły w kraju popełnienia przestępstwa. W związku z tym państwa realizują współpracę w kwestiach ekstradycji takich osób.

6. Państwa realizują współpracę wzajemną w zbieraniu informacji i materiałów śledczych, stanowiących podstawę pociągnięcia do odpowiedzialności sądowej osób, o których mowa w pkt 5 i udzielają sobie takiej informacji.

[83] Dz. U. z 1970 r., nr 26, poz. 208. Konwencja ta weszła w życie 11 listopada 1970 r. Jej sygnatariuszami jest 21 państw, co nie stanowi dużej liczby we współczesnej społeczności międzynarodowej.

[84] ZD 1973, nr 12, poz. 223.

7. Stosownie do art. I deklaracji o uchodźstwie z 14 grudnia 1967 r. państwa nie udzielają azylu żadnej osobie, co do której są poważne podstawy do przypuszczenia, że popełniła zbrodnię przeciwko pokojowi, zbrodnię wojenną lub zbrodnię przeciwko ludzkości.

8. Państwa nie podejmą żadnych środków prawnych, które by mogły zaszkodzić przyjętym przez nie zobowiązaniom międzynarodowym w zakresie wykrywania, aresztowania, ekstradycji i karania osób winnych popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni ludobójstwa".

Nowy impuls, mający na celu zorganizowanie stałych form współpracy międzynarodowej na odcinku ścigania naruszeń konwencji genewskich z 1949 r. o ochronie ofiar wojny i I prot. dod. z 1977 r., zawierają przepisy art. 88—90 cyt. I prot. dod.

W przedmiocie wzajemnej pomocy w sprawach karnych postanowiono, że umawiające się strony powinny udzielać sobie możliwie jak najszerszej pomocy prawnej w postępowaniu karnym, dotyczącym zbrodni wojennych. Powinny one współdziałać w sprawach ekstradycji i należycie rozważyć każdy wniosek ekstradycyjny państwa, na którego terytorium popełnione zostało zarzucone przestępstwo, przy czym pozostają w mocy dwustronne i wielostronne umowy o ekstradycji, a w przypadkach zbrodni wojennych strony zobowiązują się działać wspólnie lub oddzielnie z ONZ i stosownie do postanowień Karty NZ.

Istotne novum zawiera unormowanie z art. 90 I prot. dod., które przewiduje utworzenie międzynarodowej komisji dla ustalania faktów w razie podniesienia zarzutu popełnienia zbrodni wojennej albo innego ciężkiego pogwałcenia konwencji genewskich z 1949 r. lub I prot. dod. z 1977 r. Zgoda na przyjęcie zobowiązań z tego przepisu wymaga odrębnego zaznaczenia przy ratyfikacji lub przystąpieniu albo oświadczenia w późniejszym czasie.

Komisja ta ma składać się z 15 osób o wysokiej moralności i uznanej bezstronności, gdy co najmniej 20 państw zgodzi się na uznanie właściwości karnej[85]. Wówczas (a także później w okresach 5-letnich) depozytariusz — Szwajcarska Rada Związkowa — ma zwołać spotkanie przedstawicieli umawiających się stron dla wyboru członków komisji, przy czym każda z umawiających się

[85] Do 30 czerwca 1984 r. przepis art. 90 I prot. dod. przyjęty został przez 6 państw.

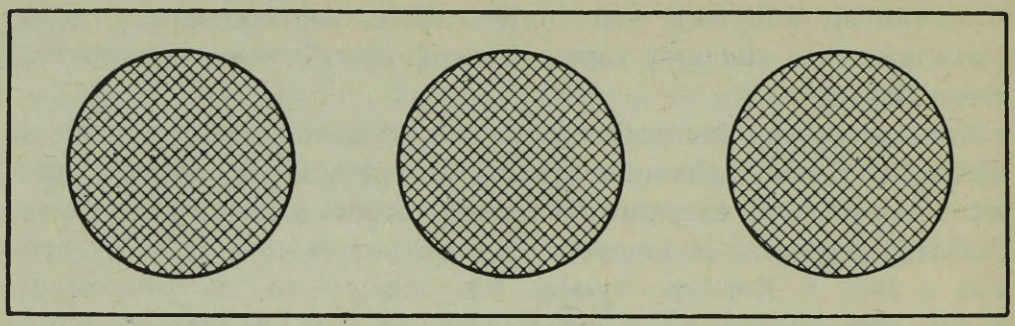
stron będzie mogła zaproponować jedno nazwisko. Wybory członków komisji odbywają się tajnie z listy, zaproponowanej przez umawiające się strony z zapewnieniem odpowiedniej reprezentacji geograficznej.

Komisja byłaby kompetentna do prowadzenia badań i ustalania faktów w razie zgłoszenia przez któregokolwiek sygnatariusza art. 90 I prot. dod. zarzutu popełnienia zbrodni wojennej lub innego ciężkiego pogwałcenia konwencji genewskich z 1949 r. lub I prot. dod. z 1977 r. Komisja byłaby też uprawniona do ofiarowania swych dobrych usług w przedmiocie powrotu do przestrzegania postanowień wyżej wspomnianych aktów prawa międzynarodowego.

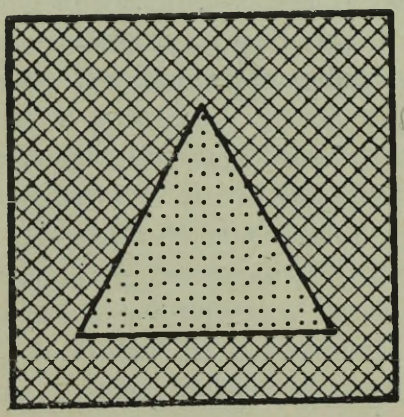
Komisja miałaby działać w izbach o składzie 7 osób (5 osób spoza stron konfliktu i po jednym członku, wyznaczonym *ad hoc* przez strony konfliktu albo z braku zgłoszeń byłaby uzupełniona na podstawie decyzji przewodniczącego komisji). Izba może zbierać dowody, jakie uzna za potrzebne, i przeprowadzać badania na miejscu zdarzeń, zaś każda ze stron zainteresowanych ma prawo wypowiedzenia się co do dowodów.

Komisja przedstawia zainteresowanym stronom sprawozdanie z wyników badań Izby wraz z zaleceniami, jakie uzna za wskazane, a gdy Izba nie zdoła zebrać dowodów dla poczynienia bezstronnych ustaleń — komisja powinna podać powody takiej niemożliwości. Jako zasadę przyjęto, że komisja nie będzie podawać swych ustaleń do publicznej wiadomości, chyba że wszystkie strony konfliktu zbrojnego zwrócą się do niej o to. Funkcje przewodniczącego komisji mają być wykonywane w sposób ciągły i w wypadku prowadzenia badań będą sprawowane przez osobę, która nie jest obywatelem strony konfliktu zbrojnego.

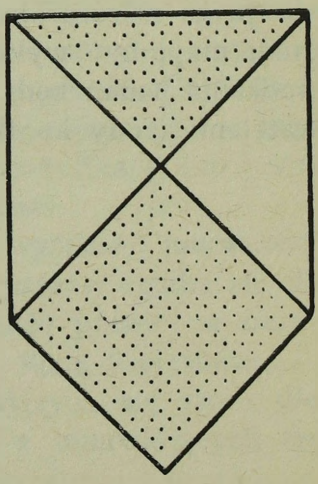
NIEKTÓRE MIĘDZYNARODOWE ZNAKI OCHRONY

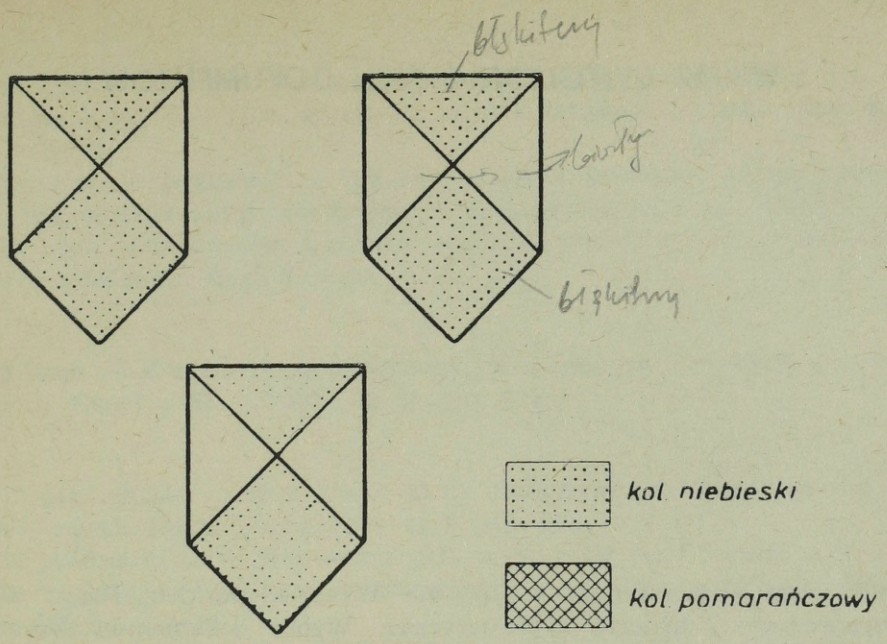
1. Znak rozpoznawczy budowli i urządzeń zawierających niebezpieczne siły.

2. Znak rozpoznawczy obrony cywilnej.

3. Znak rozpoznawczy dóbr kultury.

4. Znak rozpoznawczy ochrony specjalnej dóbr kultury.

WYKAZ UWZGLĘDNIONYCH DOKUMENTÓW

1856

— 30 marca — Konwencja w sprawie Wysp Alandzkich, Paryż (Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, oprac. L. Gelberg, t. I, Warszawa, s. 58).

— 16 kwietnia — Deklaracja w przedmiocie wojny morskiej, Paryż (Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów, oprac. M. Flemming, Warszawa 1978, s. 21—22).

1864

— 22 sierpnia — Konwencja w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących, Genewa (Prawo międzynarodowe..., t. 1, s. 105—106).

1868

— 11 grudnia — Deklaracja o zakazie używania w walce pocisków wybuchowych i zapalających o wadze poniżej 400 gramów, Petersburg (Międzynarodowe prawo wojenne..., s. 21—22).

1888

— 29 października — Traktat w sprawie Kanału Sueskiego, Konstantynopol (Prawo międzynarodowe..., s. 153—155).

1899

— 29 lipca — Konwencja (I) w sprawie pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych, Haga (F. Liszt: System prawa międzynarodowego, Kraków 1907, s. 405—406).

— 29 lipca — Konwencja (II) o prawach i zwyczajach wojny lądowej, Haga (Les conventions et déclaration de la Haye de 1899 et 1907, Nowy Jork 1918, s. 227 i nast.).

— 29 lipca — Konwencja (III) o zastosowaniu do wojny morskiej przepisów konwencji genewskiej z 1864 r., Haga (tamże).

— 29 lipca — Deklaracja o zakazie używania w wojnie pocisków rozszerzających się albo rozpłaszczających się w ciele ludzkim (pociski „dum-dum"), Haga (tamże).

— 29 lipca — Deklaracja o zakazie używania pocisków, których jedynym celem jest wydzielanie gazów trujących albo duszących, Haga (tamże).

— 29 lipca — Deklaracja o zakazie zrzucania pocisków i materiałów wybuchowych z balonów, Haga (tamże).

1906

— 6 lipca — Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, Genewa (Dz. U. 1927, nr 28, poz. 227).

1907

— 18 października — Konwencja (I) o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych, Haga (Dz. U. 1930, nr 9, poz. 64).

— 18 października — Konwencja (II) w sprawie ograniczenia użycia siły w celu ściągnięcia długów zagwarantowanych, Haga (Prawo międzynarodowe..., s. 252—253).

— 18 października — Konwencja (III) o rozpoczynaniu kroków wojennnych, Haga (Dz. U. 1927, nr 21, poz. 159).

— 18 października — Konwencja (IV) dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Haga (Dz. U. 1927, nr 21, poz. 161).

— 18 października — Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej, załącznik do IV KH, Haga (Dz. U. 1927, nr 21, poz. 161).

— 18 października — Konwencja (V) dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej, Haga (Dz. U. 1927, nr 21, poz. 163).

— 18 października — Konwencja (VI) o postępowaniu ze statkami handlowymi nieprzyjaciela na początku działań wojennych, Haga (Dz. U. 1935, nr 28, poz. 210).

— 18 października — Konwencja (VII) o przerabianiu statków handlowych na okręty wojenne, Haga (Dz. U. 1935, nr 28, poz. 211).

— 18 października — Konwencja (VIII) dotycząca zakładania min wybuchających automatycznie za dotknięciem, Haga (Prawo międzynarodowe..., s. 267—268).

— 18 października — Konwencja (IX) o bombardowaniu przez siły zbrojne morskie w czasie wojny, Haga (Dz. U. 1935, nr 28, poz. 212).

— 18 października — Konwencja (X) w sprawie zastosowania do wojny morskiej zasad konwencji genewskiej (z 1906 r.), Haga (Prawo międzynarodowe..., s. 269—273).

— 18 października — Konwencja (XI) o pewnych ograniczeniach w wykonywaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej, Haga (Dz. U. 1935, nr 28, poz. 213).

— 18 października — Konwencja (XII) w sprawie utworzenia Międzynarodowego Trybunału Kaperskiego, Haga (konwencja nie weszła w życie, Prawo międzynarodowe..., s. 275—287).

— 18 października — Konwencja (XIII) dotycząca praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej, Haga (tamże, s. 287—291).

1909

— 26 lutego — Deklaracja dotycząca prawa wojny morskiej, Londyn (tamże, s. 296—307).

1917

— 8 listopada — Dekret o pokoju, Moskwa (Sobranije Uzakonnienij 1917, nr 1, poz. 2; Prawo międzynarodowe..., t. II, s. 1—3).

— 15 listopada — Deklaracja praw narodów Rosji, Moskwa („Izwiestija" 1917, nr 215; Prawo międzynarodowe..., t. II, s. 3—5).

1919

— 28 czerwca — Traktat pokoju z Niemcami, Wersal (Dz. U. 1920, nr 35, poz. 200).

— 28 czerwca — Pakt Ligi Narodów (część składowa traktatu pokoju z Niemcami), Paryż (Dz. U. 1920, nr 35, poz. 200).

— 10 września — Traktat pokojowy z Austrią, Saint Germain-en-Laye (Dz. U. 1925, nr 17, poz. 114).

— 27 listopada — Traktat pokojowy z Bułgarią, Neuilly-sur-Seine (Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Bulgarie et protocole signés à Neuilly-sur-Seine le 27. XI. 1919, Neuilly-sur-Seine 1919.

1920

— 9 lutego — Układ o archipelagu Spitsbergen, Paryż (Völkerrecht, Dokumente, Berlin 1980, cz. I, s. 74—77).

— 4 czerwca — Traktat pokojowy z Węgrami, Grand Trianon — Wersal (Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Hongrie. Protocole et déclaration du 4 juin 1920, Trianon 1920).

— 10 sierpnia — Traktat pokojowy z Turcją, Sèvres (Traité de paix entre les Puissances Alliées et la Turquie du 10 août 1920, Sèvres 1920).

1921

— 20 października — Konwencja dotycząca niefortyfikowania i zneutralizowania Wysp Alandzkich, Genewa (Dz. U. 1922, nr 88, poz. 792).

1923

— 19 lutego — Reguły wojny powietrznej, Haga (A. Górbiel: Prawo międzynarodowe, źródła i materiały, t. 2, Katowice 1970, s. 137—143).

— 23 lipca — Traktat pokojowy z Turcją, Lozanna (Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego, oprac. B. Winiarski, Warszawa 1938, s. 339—340).

1925

— 17 czerwca — Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych, Genewa (Dz. U. 1929, nr 28, poz. 278).

1928

— 20 lutego — Konwencja panamerykańska o prawach i obowiązkach państw w razie wojny domowej, Hawana (Prawo międzynarodowe..., t. II, s. 302—303).

— 27 sierpnia — Traktat o wyrzeczeniu się wojny (Pakt Brianda-Kellogga), Paryż (Dz. U. 1929, nr 63, poz. 489).

— 26 września — Akt generalny w sprawie pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych, Genewa (Wybór źródeł..., s. 463—471).

1929

— 27 lipca — Konwencja (I) o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, Genewa (Dz. U. 1932, nr 103, poz. 864).

— 27 lipca — Konwencja (II) o traktowaniu jeńców wojennych, Genewa (Dz. U. 1932, nr 103, poz. 866).

1932

— 24 października — Rezolucja Komisji Ogólnej Międzynarodowej Konferencji Rozbrojeniowej Ligi Narodów określająca atak powietrzny ludności cywilnej jako absolutnie zakazany, Genewa (Revue générale de Droit International Public, 1938, s. 583)

1933

— 3, 4 i 5 lipca — Konwencja w sprawie określenia napaści, Londyn (Dz. U. 1933, nr 93, poz. 712; Prawo międzynarodowe..., t. II, s. 350—353).

1935

— 15 marca — Projekt międzynarodowego kodeksu karnego (oprac. V. P e l l a), Bukareszt (Revue International de Droit Pénal, 1935, nr 4, s. 366—369).

— 18 czerwca — Układ morski między Wielką Brytanią i Niemcami, Londyn (Documents on International Affairs 1935, vol I, Londyn 1936, s. 141—145).

1936

— 6 listopada — Protokół dotyczący przepisów akcji wojennej łodzi podwodnych, ustalonych w części IV traktatu londyńskiego z 22 kwietnia 1930 r., Londyn (Dz. U. 1937, nr 55, poz. 425).

1937

— 14 września — Układ o walce z piractwem, Nyon (ZD 1938, nr 1, s. 16—23).

— 17 września — Protokół dodatkowy do układu w Nyon, Genewa (tamże, s. 23—25).

— 16 listopada — Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu terroryzmu, Genewa (konwencja nie weszła w życie. League of Nations Official Journal, Jan. 1938).

1938

— 31 lipca — Traktat pokojowy z Bułgarią, Saloniki (Wybór źródeł..., s. 339—340).

— 28 września — Rezolucja Zgromadzenia Ligi Narodów dotycząca potępienia bombardowań terrorystycznych, Genewa (League of Nations, Paper A 69, Sept. 1938).

1940

— 17 kwietnia — Apel „do sumienia świata" dotyczący masowych zbrodni hitlerowskich, Londyn („The Manchester Guardian" z 18 kwietnia 1940 r., s. 5).

— 11 października — Układ pomiędzy ZSRR i Finlandią dotyczący Wysp Alandzkich, Moskwa (Prawo międzynarodowe..., t. III, s. 19—20).

1942

— 13 stycznia — Deklaracja koalicji antyhitlerowskiej w sprawie ukarania przestępców wojennych, Londyn (tamże, s. 45—46).

1943

— 30 października — Deklaracja w sprawie odpowiedzialności hitlerowców za popełnione przestępstwa, Moskwa (tamże, s. 80—81).

1945

— 26 czerwca — Karta Narodów Zjednoczonych, San Francisco, (Dz. U. 1947, nr 23, poz. 90).

— 2 sierpnia — Uchwały poczdamskie, Berlin (ZD 1946, nr 1, poz. 1).

— 8 sierpnia — Porozumienie w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych krajów europejskich osi oraz statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, Londyn (Dz. U. 1947, nr 63, poz. 367).

— 20 grudnia — Ustawa nr 10 Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami o karaniu osób winnych popełnienia zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi i ludzkości, Berlin (Das Recht in Deutschland, Berlin 1947, 2 Band, I C 1, s. 1—8).

1946

— 13 lutego — Konwencja dotycząca przywilejów i immunitetów Narodów Zjednoczonych, zatwierdzona przez Zgromadzenie Ogólne NZ, Nowy Jork (Dz. U. 1948, nr 39, poz. 286).

— 14 grudnia — Zasady regulacji redukcji zbrojeń, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 41/I, Nowy Jork (UN Doc. A/AC. 187/29, s. 2—3).

1947

— 10 lutego — Traktat pokojowy z Bułgarią, Paryż (UN Treaty Series 1949, vol. 41, s. 21—134).

— 10 lutego — Traktat pokojowy z Rumunią, Paryż (tamże, vol. 42, s. 3—124).

— 10 lutego — Traktat pokojowy z Węgrami, Paryż (tamże, vol. 41, s. 135—263).

— 10 lutego — Traktat pokojowy z Włochami, Paryż (Dz. U. 1949, nr 50, poz. 378).

1948

— 9 grudnia — Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, Nowy Jork (Dz. U. 1952, nr 2, poz. 9).

— 10 grudnia — Powszechna deklaracja praw człowieka, zawarta w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 777 i 778 (III), Paryż (ZD 1948, nr 10—12, poz. 177).

1949

— 4 kwietnia — North Atlantic Treaty Organization (NATO), Waszyngton (ZD 1949, nr 4, poz. 31).

— 12 sierpnia — Konwencja (I) o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, Genewa (Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171).

— 12 sierpnia — Konwencja (II) o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, Genewa (tamże).

— 12 sierpnia — Konwencja (III) o traktowaniu jeńców wojennych, Genewa (tamże).

— 12 sierpnia — Konwencja (IV) o ochronie osób cywilnych podczas wojny, Genewa (tamże).

1950

— 3 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ pod nazwą „Zjednoczenie dla pokoju" („Uniting for Peace"), Flushing Meadows (Prawo międzynarodowe..., t. III, s. 391—398).

1951

— 8 września — Traktat pokojowy z Japonią, San Francisco (tamże, s. 455—465).

1954

— 14 maja — Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga (Dz. U. 1957, nr 46, poz. 212).

1955

— 10 maja — Projekt redukcji zbrojeń i zakazu użycia broni atomowej, zgłoszony przez ZSRR, Moskwa (ZD 1955, nr 5, poz. 139).

— 14 maja — Układ o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej (Układ Warszawski), Warszawa (Dz. U. 1955, nr 30, poz. 182).

— 3 września — Uchwała rządu PRL o jednostronnym zmniejszeniu liczebności sił zbrojnych, Warszawa (ZD 1955, nr 9, poz. 258).

1956

— 26 lipca — Ustawa o nacjonalizacji Towarzystwa Kanału Sueskiego, Kair (ZD 1956, nr 7, poz. 248).

— 19 sierpnia — Uchwała rządu PRL o jednostronnym zmniejszeniu liczebności sił zbrojnych, Warszawa (ZD 1956, nr 8, poz. 254).

— 5 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ na sesji nadzwyczajnej nr 1000 (ES — I) w sprawie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ, Nowy Jork (UN Doc. A/RES/394).

1957

— 20 lutego — Regulamin doraźnych sił zbrojnych ONZ, Nowy Jork (The United Nations Emergency Force, oprac. E. Lauterpacht, Londyn 1960, s. 34—43; ZD 1957, nr 2, poz. 32).

— 25 marca — Uchwała rządu PRL o jednostronnym zmniejszeniu liczebności sił zbrojnych, Warszawa (ZD 1957, nr 3, poz. 40).

— 24 kwietnia — Deklaracja rządu Egiptu w sprawie Kanału Sueskiego, Kair (ZD 1957, nr 4, poz. 104).

1958

— 14 lutego — Memorandum rządu PRL w sprawie utworzenia strefy bezatomowej w Europie Środkowej, Warszawa (ZD 1958, nr 2, poz. 29).

1959

— 1 grudnia — Układ w sprawie Antarktydy, Waszyngton (Dz. U. 1961, nr 46, poz. 237).

1960

— 14 lipca — Uchwała Rady Bezpieczeństwa w sprawie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ w Kongo, Nowy Jork (UN Doc. S/4387).

14 grudnia — Deklaracja w sprawie przyznania niepodległości krajom kolonialnym, zawarta w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 1514 (XV), Nowy Jork (ZD 1960, nr 11—12, poz. 194).

1961

— 24 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ w sprawie uznania Afryki za strefę bezatomową (nr 1652/XVI), Nowy Jork (ZD 1961, nr 11, poz. 203).

1963

— 5 sierpnia — Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą, Moskwa (Dz. U. 1963, nr 52, poz. 288).

— 17 października — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 1884 (XVIII) w sprawie zakazu umieszczania na orbicie okołoziemskiej wszelkich obiektów wyposażonych w broń masowego rażenia oraz zakazu umieszczania tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej, Nowy Jork (ZD 1963, nr 11—12, poz. 140).

— 20 listopada — Deklaracja w sprawie zlikwidowania wszelkich form dyskryminacji rasowej, zawarta w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego NZ, Nowy Jork (tamże, poz. 163)..

— 27 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 1911 (XVIII) w sprawie uznania Ameryki Łacińskiej za strefę bezatomową, Nowy Jork (UN Doc. A/AC, 187/29, s. 78).

1964

— 4 marca — Uchwała Rady Bezpieczeństwa w sprawie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ na Cyprze, Nowy Jork (UN Doc. S/5575).

1965

— 21 grudnia — Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Nowy Jork (Dz. U. 1969, nr 25, poz. 187).

1966

— 5 grudnia — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 2162 A (XXI), zalecająca opracowanie raportu na temat zagadnień związanych z bronią chemiczną i bakteriologiczną, Nowy Jork (ZD 1966, nr 12, poz. 169).

— 16 grudnia — Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Nowy Jork (Dz. U. 1977, nr 38, poz. 168).

— 16 grudnia — Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Nowy Jork (Dz. U. 1977, nr 38, poz. 170).

1967

— 27 stycznia — Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, Moskwa, Londyn, Waszyngton (Dz. U. 1968, nr 14, poz. 82).

— 14 lutego — Układ o denuklearyzacji Ameryki Łacińskiej, (Tlatelolco) Meksyk (United Nations Treaty Series, vol. 634, nr 9068).

— 6 października — Raport sekretarza generalnego ONZ o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej, Nowy Jork (Warszawa 1968).

1968

— 1 lipca — Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, Moskwa, Waszyngton, Londyn (Dz. U. 1979, nr 8, poz. 60).

— 26 listopada — Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, Nowy Jork (Dz. U. 1970, nr 26, poz. 208).

— 20 grudnia — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 2454 A (XXIII) w sprawie opracowania raportu na temat broni chemicznej i bakteriologicznej, Nowy Jork (ZD 1968, nr 12, poz. 223).

1969

— 1 lipca — Raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej), Nowy Jork (Warszawa 1969).

— 19 września — Projekt konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o ich zniszczeniu, Warszawa (ZD 1969, nr 9, poz. 160).

1970

— 30 grudnia — Zarządzenie ministrów obrony narodowej i spraw wewnętrznych w sprawie kart i tabliczek tożsamości w wojsku, Warszawa (Monitor Polski 1971, nr 4, poz. 24).

1971

— 11 lutego — Układ o zakazie umieszczania na dnie mórz i oceanów oraz w ich wnętrzu broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady, Moskwa, Waszyngton, Londyn (Dz. U. 1972, nr 44, poz. 275).

1972

— 28 marca — Projekt konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni chemicznej oraz o jej zniszczeniu, Warszawa (ZD 1972, nr 3, poz. 49).

— 10 kwietnia — Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksyn oraz o ich zniszczeniu, Moskwa, Landyn, Waszyngton (Dz. U. 1976, nr 1, poz. 1).

— 26 maja — Strategic Arm Limitation Talks (SALT I), Moskwa (ZD 1972, nr 5, poz. 124).

— 29 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 2932 (XXVII) w sprawie napalmu i innych środków zapalających i raport sekretarza generalnego — Napalm and Other Incendiary Weapons and All Aspects of Their Possible Use, Nowy Jork (UN Doc. A/AC. 187/29, poz. 20; UN Doc A/8803/ /Rev. 1).

— 29 listopada — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 2936 (XXVII) w sprawie nieużywania siły w stosunkach międzynarodowych i zakazu na zawsze użycia broni nuklearnej, Nowy Jork (ZD 1972, nr 12, poz. 265).

1973

— 24 kwietnia — Konwencja o zdolności prawnej, przywilejach i immunitetach sztabu i innych organów dowodzenia Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw Układu Warszawskiego, Moskwa (Dz. U. 1974, nr 10, poz. 60).

— 21 czerwca — Porozumienie między USA i ZSRR określające podstawowe zasady rokowań w sprawie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych, Waszyngton (ZD 1973 nr 6, poz. 95).

— 22 czerwca — Porozumienie między USA i ZSRR o zapobieżeniu wojnie nuklearnej, Waszyngton (ZD 1973, nr 6, poz. 97).

— 27 października — Uchwała Rady Bezpieczeństwa nr 341 w sprawie powołania doraźnych sił zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie (UNEF II), Nowy Jork (UN Doc. S/RES/341/1973).

— 4 listopada — Komunikat Biura Politycznego KC PZPR i rządu PRL o skierowaniu jednostki Wojska Polskiego do składu w doraźnych siłach zbrojnych ONZ, Warszawa (ZD 1973, nr 11, poz. 216).

— 30 listopada — Konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu, Nowy Jork (Dz. U. 1976, nr 32, poz. 186).

— 3 grudnia — Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ nr 3074 (XXVIII) w sprawie zasad współpracy międzynarodowej w ściganiu, aresztowaniu, ekstradycji i karaniu osób winnych popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, Nowy Jork (ZD 1973, nr 12, poz. 223).

1974

— 31 maja — Uchwała Rady Bezpieczeństwa nr 350 w sprawie powołania rozejmowych sił obserwacyjnych NZ na Wzgórzach Golan (UNDOF), Nowy Jork (UN Doc. S/RES/350).

— 3 lipca — Protokół dodatkowy do SALT I dotyczący ograniczenia systemów obrony przeciwrakietowej, Moskwa (ZD 1974, nr 7, poz. 100).

— 14 grudnia — Definicja agresji określona przez Zgromadzenie Ogólne NZ w rezolucji nr 3314 (XXIX), Nowy Jork (ZD 1974, nr 12, poz. 197).

1975

— 1 sierpnia — Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE), Helsinki (Wielka karta pokoju, Warszawa 1975).

1977

— 18 maja — Konwencja o zakazie wykorzystywania technik oddziaływania na środowisko naturalne w celach wojskowych lub innych wrogich celach, Genewa (Dz. U. 1978, nr 31, poz. 132).

— 8 czerwca — Protokół (I) dodatkowy do konwencji genewskich z 12 VIII 1949 dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa (Międzynarodowe prawo wojenne..., s. 214—285).

— 8 czerwca — Protokół (II) dodatkowy do konwencji genewskich z 12 VIII 1949 dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa (tamże, s. 285—294).

1978

— 19 marca — Uchwała Rady Bezpieczeństwa nr 426 w sprawie powołania tymczasowych sił NZ w Libanie (UNIFIL), Nowy Jork (ZD 1978, nr 3—4, poz. 34).

1979

— 18 czerwca — Układ między USA a ZSRR w sprawie ograniczenia strategicznych broni ofensywnych oraz uzgodnione oświadczenia i wspólne porozumienie załączone do układu (SALT II), Wiedeń (ZD 1979, nr 4—6, poz. 72—74).

1980

— 10 października — Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, Genewa (Dz. U. 1984, nr 23, poz. 104).

1981

— 12 sierpnia — Projekt układu o zakazie umieszczania w przestrzeni kosmicznej broni jakiegokolwiek rodzaju, Moskwa („Prawda" z 12 VIII 1981, nr 224, s. 4).

1982

— 16 czerwca — Posłanie L. Breżniewa do uczestników II specjalnej sesji rozbrojeniowej ONZ określające, że ZSRR jednostronnie zobowiązuje się nie użyć jako pierwszy broni jądrowej, Moskwa („Prawda" z 16 VI 1982, nr 167, s. 1).

— 23 listopada — Zarządzenie ministra obrony narodowej w sprawie kształtowania świadomości prawnej żołnierzy i pracowników cywilnych, Warszawa (Dz. Rozk. MON 1982, poz. 64).

1983

— 22 sierpnia — Projekt układu o zakazie stosowania siły w przestrzeni kosmicznej oraz z kosmosu wobec Ziemi, Moskwa („Prawda" z 22 VIII 1983, nr 234, s. 4).

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty

Konwencje genewskie z 1949 r. o ochronie ofiar wojny, PISM, Warszawa 1951.

Law Reports of Trial of War Criminals, vol. 10, 12.

Les conventions et déclarations de La Haye 1899 et 1907, Nowy Jork 1918.

Międzynarodowe prawo wojenne, zbiór dokumentów (oprac. A. Saulewicz), Warszawa 1970.

Międzynarodowe prawo wojenne, zbiór dokumentów (oprac. M. Flemming), Warszawa 1978.

Napalm and Other Incendiary Weapons and All Aspects of Their Possible Use. UN Doc. A/8803/Rev. 1.

Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów (oprac. L. Gelberg), Warszawa 1954, t. I, 1958 — t. II i 1960 — t. III.

Prawo międzynarodowe, Źródła i materiały (oprac. A. Górbiel), Katowice 1970, t. I i II.

Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Genewa 1977.

Raport sekretarza generalnego ONZ o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej, Warszawa 1968.

Raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej), Warszawa 1969.

Remilitaryzacja Niemiec Zachodnich, Warszawa 1963, t. I.

Report of the Committee on International Criminal Jurisdiction, UN General Assembly Official Records 1952, Supplement no 11 A/2136.

The United Nations Emergency Force (oprac. E. Lauterpacht), Londyn 1960.

Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Bulgarie et protocole signés à Neuilly-sur-Seine le 27.XI.1919, Neuilly-sur-Seine 1919.

Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Hongrie. Protocole et déclaration le 4 juin 1920, Trianon 1920.

Traité de paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Turquie du 10 août 1920, Sèvres 1920.

UN General Assembly Resolutions, „Yearbook of the United Nations 1947—1948".

United Nations, Treaty Series, vol. 41, 42, 136, 634.

Wielka karta pokoju, Materiały Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Warszawa 1975.

Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego (oprac. K. Kocot i K. Wolfke), Wrocław 1978.

Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego (oprac. B. Winiarski), Warszawa 1938.

Literatura

I. N. Arcibasow: Mieżdunarodnoje prawo (zakony i obyczaji wojny), Moskwa 1975.

Z. Bako: Droga do światowej konferencji rozbrojeniowej, Warszawa 1975.

W. H. Barnes III: Submarine Warfare and International Law, „World Policy" 1960, vol. II.

Basic Flied Manual FM 27-10, Rules of Land Warfare, Waszyngton 1940.

G. Belladore-Pallieri: Diritto bellico, Padwa 1954.

C. Berezowski: Wzajemny stosunek prawa międzynarodowego i prawa krajowego, PiP 1964, nr 8—9.

K. Białkowski: Sytuacja okrętów podwodnych w prawie międzynarodowym, Poznań 1969.

R. Bierzanek: Doświadczenia historyczne w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi, „Studia Nauk Politycznych" 1980, nr 1, 2.

R. Bierzanek: Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych, Warszawa 1972.

R. Bierzanek: Represalia wojenne jako środek zapewniający przestrzeganie prawa międzynarodowego, Poznań 1978.

R. Bierzanek: Reprisals as a Means of Enforcing the Laws of Warfare, w: „The New Humanitarian Law of Armed Conflicts", Neapol 1979.

R. Bierzanek: Rozpoczęcie i zakończenie wojny w prawie rzymskim i greckim, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1955, seria I, z. 2.

R. Bierzanek: Wojna a prawo międzynarodowe, Warszawa 1982.

R. Bierzanek: Współczesne stosunki międzynarodowe, Warszawa 1971, cz. 1.

R. Bierzanek: Wstęp w: H. Grotius: Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, Warszawa 1957.

R. Bierzanek: Zasady pokojowego współistnienia i ich kodyfikacja, Warszawa 1968.

P. Bretton: Le droit de la guerre, Paryż 1970.

Broń CB (praca zbiorowa pod red. naukową Z. Żółtowskiego i T. Leśki), Warszawa 1971.

E. Castren: The Present Law of War and Neutrality, Helsinki 1954.

T. Cyprian, J. Sawicki: Prawo norymberskie, Warszawa 1948.

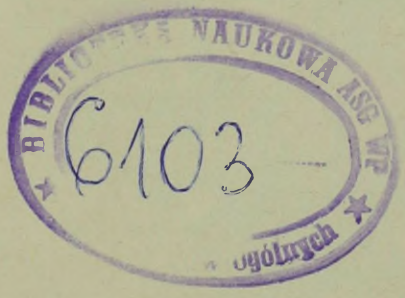
S. Dąbrowa: Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych, Warszawa 1974.

Diplomaticzeskij słowar, Moskwa 1960, t. I; 1964, t. II.

G. L. Dorsey: The Law of Conflict, Saint Louis 1973.
H. Dunant: Wspomnienie Solferino, Warszawa 1983.
L. Ehrlich: Polski wykład prawa wojny XV wieku, Warszawa 1955.
L. Ehrlich: Rektor Paweł Włodkowic rzecznik obrony przeciw Krzyżakom, Kraków 1963.
F. Engels: Przedmowa do „Wojny chłopskiej w Niemczech" w: K. Marks, F. Engels: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I.
M. Flemming: Definicja agresji, WPP 1975, nr 2.
M. Flemming: Europejskie seminarium prawa humanitarnego, WPP 1979, nr 4.
M. Flemming: Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1981.
M. Flemming: Organizacja sądownictwa na okupowanym terytorium, WPP 1979, nr 1.
M. Flemming: Podsądność żołnierzy na obcym terytorium, Warszawa 1970.
M. Flemming: Prawa oskarżonego żołnierza przed sądem obcego państwa, WPP 1966, nr 1.
R. Frelek: Historia zimnej wojny, Warszawa 1971.
L. Gelberg: Układ Warszawski, Studium międzynarodowe, Warszawa 1957.
D. Gierycz: Międzynarodowe ograniczenia w stosowaniu środków walki zbrojnej, Warszawa 1980.
D. Gierycz: Ograniczenie stosowania konwencjonalnych środków i metod prowadzenia działań wojennych w świetle prawa międzynarodowego, WPP 1980, nr 1.
D. Gierycz: Rozbrojenie, bezpieczeństwo. Aktualne problemy, Warszawa 1974.
D. Gierycz: Rozbrojenie, Warszawa 1981.
M. le Goff: Les bombardements aérien dans la guerre civile espagnole, „Revue génerale de droit international public" 1938.
W. Góralczyk: Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie, Warszawa 1977.
A. Górbiel: Bombardowanie lotnicze a prawo międzynarodowe, „Wojskowy Przegląd Lotniczy" 1960, nr 9.
A. Górbiel: Konieczność wojskowa w prawie międzynarodowym, Kraków 1970.
A. Górbiel: Problemy międzynarodowego prawa wojennego, Warszawa 1966.
M. Greenspan: The Modern Law of Land Warfare, Berkeley 1959.
H. Grotius: Trzy księgi o prawie wojny i pokoju (przekład R. Bierzanka), Warszawa 1957, t. I i II.
P. Guggenheim: Universalisme et régionalisme européen du droit international, Nancy 1953.
T. Hanausek: Działanie w przypadku ostatecznej potrzeby, WPP 1963, nr 1.
Jagerskiöld, Wulff: Handbok i folkrät under neutralitet och krieg, Sztokholm 1971.

K. Khadduri: War and Peace in the Law of Islam, Baltimore 1955.
A. Klafkowski: Umowa poczdamska z dnia 2 VII 1945 r., Warszawa 1960.
T. Komarnicki: The Peace of Neutrality in the Modern System of International Law „Hague Recueil Cours" 1952, t. 80.
G. B. Krauze: Der Rundfunkfriedenakt von 1936, „Jahrbuch für Internationales Recht" 1960, nr 9.
Krivinyi: Kriegvölkerrecht für die Truppe, Wiedeń 1968.
E. S. Kriwczikowa: Wooružennyje siły OON, Moskwa 1965.
Law of Naval Warfare, Waszyngton 1955.
W. Lenin: Imperializm jako najwyższe stadium kapitalizmu, w: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I.
W. Lenin: Program wojenny rewolucji proletariackiej, w: Dzieła wybrane, Warszawa 1949, t. I.
T. Leśko: Konflikty zbrojne w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1976.
T. Leśko: Upowszechnianie zasad międzynarodowego prawa wojennego, „Sprawy Międzynarodowe" 1970, nr 10—11.
J. Makowski: Zasady prawa międzynarodowego, Warszawa 1915.
T. Mallik: Odpowiedzialność dyscyplinarna jeńców wojennych, WPP 1966, nr 2.
T. Mallik: Szczegółowe gwarancje w postępowaniu karnym przeciwko jeńcom wojennym, WPP 1961, nr 1.
A. Marek: Obrona konieczna w prawie karnym (na tle teorii i orzecznictwa Sądu Najwyższego), Warszawa 1979.
W. Morawiecki: Środki zwalczania wojny. Prawa i zwyczaje wojenne. Zakończenie i likwidacja skutków wojny, Warszawa 1957.
G. O. W. Mueller, E. M. Wise: International Criminal Law, South Hackensack, N. J., 1965.
W. Multan: Problemy rozbrojenia europejskiego 1945—1975, Warszawa 1979.
B. S. Murty: Propaganda and World's Order, New Haven Conn, 1968.
J. Muszyński: Międzynarodowe prawo wojenne, Warszawa 1969.
J. Muszyński: Wymuszenie posłuszeństwa jako kontratyp w wojskowym prawie karnym, WPP 1965, nr 3.
S. Nahlik: La protection internationale des biens culturels en cas conflit armé, „Recueil des cours de l'Académie de droit International de la Haye" 1967, t. 120.
S. Nahlik: The Role of the 1977 Geneva Protocols of the Law of Armed Conflicts, „European Seminar on Humanitarian Law", Kraków 1979.
H. Nicholas: United Nations Peace Forces and the Changing Globe, „International Organization" 1963, nr 2.
P. M. Norton: Between the Ideology and the Reality: the Shadow of the Law of Neutrality, „Harvard International Law Journal" 1976, t. 17.
A. Olkiewicz: Rola oficerów LWP w międzynarodowej grupie obserwatorów w Nigerii (1968—1970), materiały z konferencji, w: 25 lat misji pokojowych ludowego Wojska Polskiego w świecie, Warszawa 1980.

E. Piontek: Siły zbrojne ONZ, Warszawa 1973.
A. J. Połtorak, L. I. Sawinski: Woorużennyje konflikty i mieżdunarodnoje prawo, Moskwa 1976.
Z. Rotocki: Międzynarodowe aspekty wojny podwodnej, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1964, z. 37.
J. J. Rousseau: Umowa społeczna, Łódź 1948.
J. Rzymanek: Funkcje Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ a władza terytorialna państwa przyjmującego, WPP 1979, nr 2.
W. P. Sieriegin: Mieżdunarodnoje wozdusznoje prawo, Moskwa 1978.
W. P. Sieriegin: Prawowoje położenije wojennogo korabla i reżim wojennogo moriepławanija w pribrieżnych wodach, Moskwa 1978.
N. Singh: Nuclear Weapons and International Law, Londyn 1959.
K. Skubiszewski: Pieniądz na terytorium okupowanym, Poznań 1960.
K. Skubiszewski: Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL, PiP 1981, nr 7, s. 9—23.
J. M. Spaight: Air Power and War Rights, Londyn 1947.
J. Symonides: Międzynarodowa ochrona praw człowieka, Warszawa 1977.
J. Symonides: Wychowanie dla pokoju, Warszawa 1980.
Z. Szczerbowski: Strategiczny dialog rozbrojeniowy SALT, Warszawa 1978.
The Law of War of Land being Part III of the Manual of Military Law, Londyn 1958.
R. Tucker: The Law of War and Neutrality at Sea, Waszyngton 1957.
U. S. Army Field Manual FM 27-10. The Law of Land Warfare, Waszyngton 1956.
Wojenno-morskoj mieżdunarodno-prawowoj sprawocznik, Moskwa 1966.
K. Wolfke: Custom in Present International Law, Wrocław 1964.
J. Ziewiński: Rozkaz a stan wyższej konieczności, WPP 1968, nr 2.

Druk Wojskowe Zakłady Graficzne w W-wie.

Zam. nr 1795. WKP/XI-308.

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
P/3882
40-006103-001-0